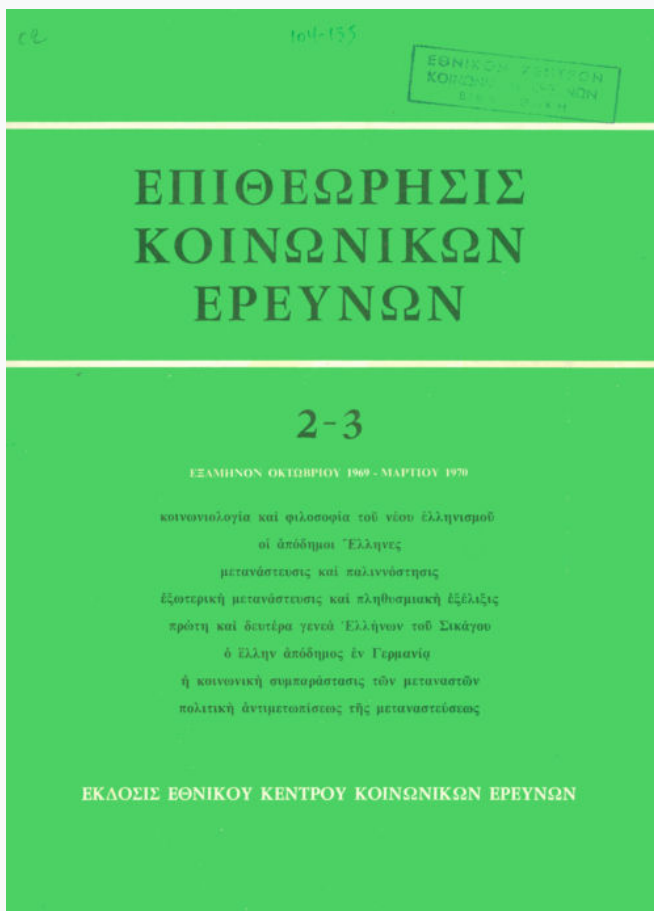

The Greek Review of Social Research

Vol 2 (1970)

2-3

Κοινωνιολογία και φιλοσοφία του νέου ελληνισμού

Δημήτριος Τσάκωνας

doi: [10.12681/grsr.393](https://doi.org/10.12681/grsr.393)

Copyright © 1970, Δημήτριος Τσάκωνας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τσάκωνας Δ. (1970). Κοινωνιολογία και φιλοσοφία του νέου ελληνισμού. *The Greek Review of Social Research*, 2, 68–103. <https://doi.org/10.12681/grsr.393>

κοινωνιολογία καί φιλοσοφία του νέου ελληνισμού

υπό
Δημητρίου Τσάκωνα

*Καθηγητού της Κοινωνιολογίας
εις την Πάντειον Ἀνωτάτην Σχολήν
Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν*

H ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ: σελ. 68

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΤΟΥ ΔΕΟΝ: σελ. 77

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΔΕΟΝ: σελ. 80

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ: σελ. 85

H ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ: σελ. 98

ἡ γένεσις τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ

Ἡ οἰωγή τῆς Ἀλώσεως (1453) ἐλάχιστα συνέβαλεν εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τῶν πνευματικῶν πεπραγμένων τοῦ Γένους.¹ Ἦδη ὁ νέος ἐλληνισμὸς εἶχε διχασθῆ ἀπὸ τὴν δραματικὴν ἀντίθεσιν δύο ἐπαναστάσεων ἐξ Ἰσοῦ βιαίων.² Οἱ «ἐλληνίζοντες» τοῦ κινήματος τοῦ Μυστρά ἀντιτίθενται σφοδρῶς εἰς τὸν «ὀρθόδοξον» στοχασμὸν τῶν καλογήρων τῆς Ἀνατολῆς.³ Περί τὰς δύο αὐτὰς ἐπαναστάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν γεφυρώνονται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀγνώστου λαϊκοῦ ποιητοῦ, θὰ οἰκοδομηθῆ ἡ δραματικὴ μυθογραφία τῶν νεωτέρων χρόνων.⁴

Ὁ Πλήθων-Γεμιστὸς καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Μυστρά, οἱ ἐλληνίζοντες, ἐκπροσωποῦν τὴν ἀναβίωσιν τοῦ οὐμανισμοῦ.⁵ Εἰς στιγμὴν ὑπερτάτης δοκιμασίας, ὅτε ἡ Βασιλεύουσα περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν Φράγκων κατακτητῶν (1204), οἱ ἐλληνίζοντες ὑπὸ τὸν Πλήθωνα χωροῦν μετὰ ταῦτα εἰς οἰοῦναι στρατιωτικὸν σύνδεσμον νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως.⁶ Εἰς τὴν αὐτοσυγκέντρωσιν καὶ αὐτοεξορίαν τῆς ἐπαρχίας οἱ ἐλληνίζοντες συγκροτοῦν τὸ δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρά, τὸ βασίλειον τῆς Νικαίας, τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠλείου καὶ τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος. Δὲν εἶναι «ἐπαρχιακὴ» ὑπεροψία ἡ σθεναρὰ θέλησις τῶν πρὸς ἐπανίδρυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ ἐλληνικόν, ἀκριβέστερον εἰπεῖν *νεοελληνικόν* ἔθνικόν χαρακτηρη.⁷ Εἶναι περισσώτερον ἢ ἔθνικὴ ἐγρήγορσις ἡ ὁποία διαλεκτικῶς ἐκβιάζεται νὰ ἀναμετρηθῆ μὲ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Δύσιν.⁸ Ἄλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ ἀναμέτρσις—ἀντιθέτως πρὸς τὸ παράδειγμα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου—δὲν προκαλεῖται ἀπὸ τὸν ἐλληνισμὸν. Ἐξωθεῖται καὶ ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν τῆς Ἀσίας, ἡ ὁποία σφυροκοπεῖ τὰ ἀκριτικὰ σύνορα τοῦ Βυζαντίου, ἐπαπειλοῦσα τὴν μυθικὴν πρωτεύουσαν τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ Κωνσταντινούπολιν, λατινικὸν status quo τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, «χαρὰν καὶ πόθον ὄλων τῶν Ἑλλήνων».⁹

Ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀδυσώπητον φυλλοροήν τοῦ Βυ-

1. I. Σκουρτῆ, *Μελέται καὶ ἄλλα*, Ἀθῆναι 1956, σ. 440 κ.έ.

2. Δ. Τσάκωνα, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρά καὶ ὁ Πλήθων-Γεμιστὸς», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά*, Ἀθῆναι 1957, σσ. 94-97.

3. Β. Λαοῦρα, *Θέματα παιδείας*, Οὐβάσιγκτων 1953, σ. 5 κ.έ.

4. Β. Λαοῦρα, *ἔνθα ἀνωτέρω*.

5. Franz Dölger, «Der Anteil des Mittelalterlichen Griechen-tums an der geistigen Wende zwischen Mittelalter und Neuzeit», εἰς *Historisches Jahrbuch* 74 (1955), σσ. 150-163.

6. Δ. Δανηλιδῆ, *Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία*, Ἀθῆναι 1934, σ. 76 κ.έ. Α. Βακαλοπούλου, *Ἡ ἱστορικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 8. Ἀντιθέτως ὁ G. Ostrogorsky, εἰς *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963, χαρακτηρίζει τὰ ἔτη 1261-1282 ὡς ἐποχὴν ἀνασυντάξεως τοῦ Βυζαντίου ὡς μεγάλης δυνάμεως.

7. Δ. Δανηλιδῆ, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σ. 80 κ.έ.

8. Δ. Τσάκωνα, *ἔνθα ἀνωτέρω*.

9. Δ. Δανηλιδῆ, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σ. 76 κ.έ.

ζαντίου, εκθετιμένου εις την ταυτόχρονον πίεσιν τῆς Δύσεως καὶ τὴν πνικτικότητα τῆς Ἀνατολῆς, γεννάται ἡ νεοελληνικὴ ἔθνικὴ συνείδησις μετὴν τραγικῶν μοιρῶν τῆς ἑλεφαντιάσεως τοῦ κρατιδίου τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Νικαίας.¹ Τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν φραγκοκρατεῖται ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ὁ Πορθητῆς ἴσταται *παρὰ πάδας* εἰς τὴν ἀντιπέραν ὄχθην, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς, τὸ κρατίδιον τοῦ Μυστρᾶ καὶ ἡ αυτοκρατορία τῆς Νικαίας συνθέτουν, ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἱστορικῶν συμπίεσεων, τὴν σπαρτιατικὴν ἀρετὴν καὶ τὸ πλατωνικὸν ἰδεῶδες, διὰ τὰ αὐτομεταποιηθῆναι εἰς βυζαντινὴν αυτοκρατορίαν με ἔθνικην νεοελληνικὴν ὄψιν.² Καὶ ὅτ' αὐτὴν τὴν συμβολικὴν μεγέθυνσιν τοῦ ρόλου τῶν οἱ Παλαιολόγοι ἀπὸ τοῦ Μυστρᾶ ἀποβλέπουσιν πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἐνῶ ἀπὸ τῆς Νικαίας διευκολύνεται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.³ Ρομαντικὸν ὁποσδήποτε τὸ ἐγχείρημα, με ἄλλῶν ὄνειρου, τὸ ὁποῖον πραγματοποιεῖται εἰς μίαν κατ' ἐξοχὴν σπαρτιατικὴν πορείαν οὐμανιστικῆς ἐπανατοποθετήσεως τῆς ζωῆς.⁴ Ἀλλὰ ἱστορικὸς θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἡ ἀναμονὴ τοῦ μοιραίου; Εἰς τὰς μεγάλας, τὰς τραγικὰς

στιγμὰς προκεχωρημένον κινδύνου ἢ παρακμῆς ὁ ἐλληνισμὸς ἀναμετρεῖται μετὰ τὸ χάος, λόγῳ δὲ ἰσχυρῶν καταλοίπων τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς τὸ αἴτημα τῆς ἑλεφαντιάσεως ἀναθρώσκει.⁵ Ὡς ἐλεφαντιανὸν ἐννοῶ οὐχὶ ἐπεκατακτικὴν καὶ ἄλογον κίνησιν πρὸς τὰ ἔξω τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως προσπάθειαν αὐτοπειθαρχίας καὶ ἐπικυριαρχίας τοῦ ἠθικῶς καὶ γεωγραφικῶς παρακμάζοντος ἔσω. Καὶ τὴν στιγμὴν μόνον ἐκείνην ἀπεργαζόμεθα θεωρίας ἐπαναστατικῆς. Ὑπ' αὐτὴν ὄθεν τὴν ἀσφυκτικὴν λογικότητα τοῦ Πορθητοῦ καὶ ἐν ὄψει τοῦ ἐπιταφίου τῆς Ἀλώσεως, τὰ στρατεύματα τοῦ πελοποννησιακοῦ ἄστεως ἀποβλέπουσιν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διεκδικουσὺν τὴν νικηφόρον εἰσοδὸν τῆς Νικαίας εἰς Κωνσταντινούπολιν.⁶ Καὶ ἀντὶ βυζαντινῆς αυτοκρατορίας ἐπανιδρύεται ἑλληνικὸν «ἄστυ», νέον τριακισίων ἐκ Μυστρᾶ Σπαρτιατῶν· διότι ἐπὶ τῶν ἐπάλλεξον τῆς Ἱερᾶς Πόλεως πρέπει —ὡσπερ νεώτερος Λεωνίδας— νὰ ἀποθάνῃ ὁ Παλαιολόγος.⁷ Πίπτει ὁ στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς ἡγήτωρ τοῦ οὐμανιστικοῦ μύθου—κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σφραντζῆ— μετὴν σπάθην ἀνὰ χεῖρας, ἀκριβὸς ὅπως ὁ Λεωνίδας. Ἀλλὰ με μίαν διαφοράν: ὅτι ὁ θάνατός του εἰς τὸν *Θορῶν* τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ ἐπικαλυφθῆ ἀπὸ μεσσανικὰς-ἀνατολικὰς δοξασίας «κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ δι' ἀγγέλου μεταβίβασις».⁸

Καὶ τοῦτο διότι ὁ Κωνσταντίνος, συστοιχῶς πρὸς τὸν Λεωνίδα, ὑπῆρξεν *ἐξάεσις*, ἀγωνισθεὶς νὰ ὑπερακονίσῃ τὰ ὄρια τῆς ἰσχυροῦσης πραγματικότητος, ζῶν ὑπὸ τὴν ἀμφίβολον νᾶντοτε προϋπόθεσιν τοῦ πραγματοποιισμοῦ.⁹ Παρὰ ταῦτα δὲν παύει ὁ Μυστρᾶς νὰ ἀποτελῆ ἔθνικὴν ἐγγήγορσιν, τελειοῦ τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου ἔθνους, τὸ ὁποῖον, ἔστω καὶ ὡς μειοψηφία, ἀποκτᾷ αὐτοσυνείδησιν ἐκ τῆς εἰσβολῆς τῆς φραγκοκρατίας.¹⁰ Μέχρι τῆς προβολῆς τοῦ κινήματος τὸν ἐλληνίζοντων ἀπὸ τὸ δεσποτικὸν τοῦ Μυστρᾶ, τῆς Ἡπείρου, τῆς Τραπεζούντος ἢ τῆς Νικαίας ἢ ἔννοια «ραγιάς» ἀρχεῖται προεργαζομένη τὴν μόνην «ἀνθρώσιν» πραγματικότητα εἰς τὴν κατεχομένην Μικρασίαν, ἐνῶ ἡ λέξις «Ἕλληνας» εἶναι ἀπήχησις κόσμου μεμακρυσμένου ὑπὸ ἡμιθετικῶν περιεχομένων.¹¹ Ὁ Μυστρᾶς γεννᾷ εἰς τὸν ἐνεαγώνιον τοκετόν του τὴν ἔννοιαν «νέος ἐλληνισμὸς», με σαφῆ ἔθνικὴν πρόθεσιν, με πρόγραμμα στρατιωτικῆς κρού-

1. Τὰς ἀπαρχὰς τῆς νεοελληνικῆς ἔθνικῆς συνείδησέος ὁ Δ. Δανηλιδῆς ἀνάγει εἰς τὴν κατὰ τὸν 9ον μ.Χ. αἰῶνα ἀντιμαχίαν Εἰκονομάχων καὶ Εἰκονοφίλων. Μετὰ τῶν Εἰκονοφίλων τάσσεται καὶ ἡ νεοελληνικὴ ἔθνικὴ συνείδησις, καθότι οὗτοι ἐκπροσωποῦν τὴν πλαστικὴν δέξιαν τῶν Ἑλλήνων. Ἀντιθετὸν ἄποψιν διατυπώνει ὁ Π.Κ.Κ., ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι ἡ ἔθνικὴ νεοελληνικὴ κοινωνία «ἐδημιουργήθη μόλις διὰ τὸ ἀνάσσειν τοῦ 1821, κυρίως δὲ μετ' αὐτόν». Τὴν ἔθνικὴν μάλιστα αὐτὴν κοινωνίαν βλέπει «νὰ διαλύεται ὑπὸ τὸ βάρος τῶν νέων μεγάλων κοινωνικῶν ἀντιθέσεων» (βλ. Π.Κ.Κ., «Ἡ σύγχρονος ἐλληνικὴ κοινωνία», ἐν *Μεγάλη Ἑλληνικῇ Ἐργασιοποιεῖται*, τόμος I, σ. 860). Ὁ Γ. Μαρτιδάκης γράφει ὅτι: «ἄφ' ἧς ἔκλον τὸ Ἰσλάμ διήλθε τὸν Ἑλλησπόντον, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος αἰσθημα ἦλθεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν» (Γ. Μαρτιδάκη, *Ἡ ἐλληνικὴ ἐπαναστάσις ὡς ἔφερασις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1951, σ. 9). «Ἐπὶ πλέον ἅπαντες οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 ἤθελον νὰ γείνωσιν ἔθνος», γράφει ὁ Ψυχάρης, εἰς τὴν μελέτην «Ἐθνικὸς ποιητῆς τῆς Ἑλλάδος Διονύσιος Σολωμοῦ» (βλέπε *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις*), Ἀθήναι 1893, σ. 210. Ὁ Δ. Θερειανὸς εἰς τὸν *Ἀδαμάντιον Κορναῖν*, Τεργεστή 1899, τόμος I, σ. 8, λέγει: «Τελευταῖον δὲ γενναίως πεσοῦσα [ἡ Βυζαντινὴ Ἀυτοκρατορία] ἐγένετο παραιτίος νὰ ἀναδημιουργηθῆ τὸν Ἑλλησπόντον ἢ ἔθνικὴ συνείδησις.» Ἀλλὰ καὶ τὸ «Ἡ ἔθνικὴ τὸν Ἑλλησπόντον συνείδησις ἀνεδημιουργήθη ἅμα τῇ πτώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τότε δὴ τότε ἐπεσάνθη εἰς τὰς περιλόπους ψυχὰς τὸν ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐξεληλαμένον φυγάδον τὸ ἱερὸν τῆς πατρίδος ἰνῶμα, κεκαθαμένον ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς κομμάσεως καὶ διεσκευασμένον κατὰ τὰς γνησίας καὶ ἀρχαιοπαραδότους τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀρχάς.»

2. Δ. Δανηλιδῆς, ἔνθα ἄνωτέρω, σ. 42-43. Χρυσάνου, *Ἐκκλησία Τραπεζούντος*, Ἀθήναι 1933, σ. 184. Δ. Τσάκωνα, ἔνθα ἄνωτέρω.

3. F. Masai, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, Paris 1956, σ. 87 κ.ε. Α. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ*, Θεσσαλονικὴ 1961, τόμος Α', σ. 184. Εἰς F. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter von der Zeit Justinians bis zur türkischen Eroberung*, Stuttgart 1889, σ. 318-332, διατυπώνεται αἰ πιθαναὶ μετὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν σχέσεις.

4. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνία καὶ Ὁρθοδοξία*, Ἀθήναι 1956, σ. 16 κ.ε.

5. Prbl., O. Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, München 1963, σ. 941, 959 κ.ε. Prbl., I. Σκουτρή, ἔνθα ἄνωτέρω, σ. 98-99.

6. Α. Βακαλοπούλου, *Ἡ ἱστορικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ*, Θεσσαλονικὴ 1957, σ. 8.

7. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνία καὶ Ὁρθοδοξία*, Ἀθήναι 1956, σ. 16.

8. I. Σκουτρή, ἔνθα ἄνωτέρω, σ. 98-99.

9. I. Σκουτρή, ἔνθα ἄνωτέρω, σ. 98-99.

10. Δ. Δανηλιδῆς, ἔνθα ἄνωτέρω, σ. 77 κ.ε. Δ. Τσάκωνα, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρᾶ καὶ ὁ Πλήθων-Γεμιστός», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοσχολία*, 1957, σ. 94-97.

11. Α. Βακαλοπούλου, *Ἡ ἱστορικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ*, σ. 11 κ.ε. Περὶ ἐπανεισαγωγῆς τῆς λ. «Ἕλληνας» prbl., Julius Jähner, *Hellenen und Barbaren. Aus der Geschichte des Nationalbewusstseins*, Leipzig 1923.

σεως και τελικόν αίτημα τήν αναβίωσιν τής αυτοκρατορίας.¹ Τά στρατεύματα τὰ ὁποία ἀπό Νικαίας ἀπελευθερώουν τήν φραγκκρατουμένην Κωνσταντινούπολιν δέν ἀσκοῦν ἰμπεριαλισμόν, οὔτε κατκτησιν. Εἶναι αἱ δυνάμεις τής ἀναγεννωμένης δημοκρατίας, εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ κλασικοῦ λόγου, τὸ ὁποῖον θέλει νά ἀναμετρηθῇ μέ τόν ἀνατολικόν στοχασμόν (κατ' οὐσίαν, οἱ Φράγκοι ἀποτελοῦν διά τούς ἑλληνίζοντας οὐμανιστάς οἰονεῖ δικτάς προφυλακάς τής Ἀσίας), εἶναι ἡ μορφή, ἡ ὁποία συγκροτεῖται μέ τὸ ἀμεγεθές και τὸ στατικόν, εἶναι τὸ αίτημα τής ἐνεργητικῆς προσωπικότητος, τὸ ὁποῖον ἀντιπαθεῖ τήν ἰσοπέδωσιν και τήν ἀμορφίαν.² Ἡ κίνησις τῶν οὐμανιστῶν ἀνατιοῦται εἰς τούς Φράγκους και συγχρόνως ἀναατίζει τήν προελώνουσαν ἰσοπέδωσιν τής Ἀσίας, ἡ ὁποία, ἀμεγεθής και φρικτή, κινεῖται πρὸς τήν Βασιλεύουσαν. Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, ἀπό κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως, ἡ προσπάθεια Μυστρά ἐκφράζει τὸ κοινοτικόν ἔθνικόν αίσημα τῶν Ἑλλήνων, τὸ ὁποῖον ἐργρεται νά συντηρήσιν τήν κοινοβιακὴν ἰσοπέδωσιν τής Ἀνατολῆς και τόν «ραγιαδισμόν». Διά τοῦτο και τὸ κίνημα αὐτό εἶναι δημοκρατικόν.³ Συνδέεται και ἐκτρέφει τὸ εὐρωπαϊκόν κλίμα, τὸ ὁποῖον ἀπεργάζεται τήν πτώσιν τῶν ἀνεθνικῶν αυτοκρατοριῶν τής Δύσεως, πτώσιν ὁμως ἡ ὁποία κατὰ τίνα τρόπον σημαίνει και τήν διάσπασιν τής ἀπολύτου ταξικῆς συνοχῆς τής τουρκοκρατιουμένης νεοελληνικῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ ὁποία, ὡς ἐν κοινοβίῳ βιούσα, ἐξ ἐπόψεως φιλοσοφίας τής ἱστορίας ἴστατο ἐπέκεινα τής Οἰκονομίας, εἰς τόν χῶρον τής ἀσθητικῆς ἀσκητικότητος.

Ἄλλ' ὁ ἰδεολογικός κόσμος τοῦ Πλήθωνος, θεωρητικοῦ ἀρχιγοῦ τῶν ἐλληνίζόντων, οὐδαμῶς εὐθυγραμμίζεται πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν Παλαιολόγων.⁴ Οὔτω, ἡ μία «ἐπανάστασις», ἡ ὁποία ἀπεργάζεται τήν νεοελληνικὴν ἔθνηκὴν συνείδησιν, αὐτοδιχάζεται ἐπικινδύνως.⁵ Ὁ Γεμιστός, ἐπεκτείνων τήν οὐμανιστικὴν ἀντίληψιν ζωῆς τοῦ ἐκ Καλαβρίας Ἑλληνομοναχοῦ Βαρλαάμ (1338), ἀντιπροσοπεῖ εἰς τὸ νεοπλατωνικόν κήρυγμα τοῦ τήν ἐπιστροφὴν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων εἰς τήν ἀρχαιότητα.⁶ Μισεῖ θανάσιμος τὸ καλογηρικόν πνεῦμα τής Ἀνατολῆς και θεωρεῖ τήν Ὀρθοδοξίαν παθητικὴν δυνάμιν, ἐξ ἀντικειμένου ἀνίκων νά ἀναγεννήσῃ τὸ νεοελληνικόν ἔθνος και νά ὀδηγήσῃ τοῦτο εἰς τὰ περριμένα του.⁷ Διασπῶν τὰ δεσμά τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀριστοτελι-

1. P. Kanellopoulos, *Mistra*, München 1962, σ. 29.

2. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σσ. 79-82.

3. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σσ. 84, 88 κ.έ.

4. Α. Βακαλοπούλου, *Ἰστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμος Α', σ. 243 κ.έ. Πρβλ. J. Fallmerayer, *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*, Stuttgart-Tübingen 1830, II, σσ. 343-344.

5. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969², σ. 17.

6. F. Masai, ἔνθα ἀνωτέρω, σσ. 186-223.

7. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 80. D. Zakythinis, *Le Despotat de Morée*, Paris 1932, I, σ. 120.

σμοῦ προητοιμάζε μέ τόν σύμμετρον και ἐλεύθερον στοχασμόν του τήν ἔθνηκὴν ἀφύπνισιν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἀλλά ταυτοχρόνως και τήν νεοελληνικοποίησιν τής ἐννοίας «ἄνθρωπος», ἡ ὁποία ἐπρόκειτο μετ' ὀλίγον νά προβληθῇ εἰς τήν Δύσιν ὑπό τὸ ἔνδυμα τής Ἀναγεννήσεως.⁸ Εἰς μίαν ἔθνηκῶς κρίσιμον στιγμήν, ὅπου ὁ ὀρθόδοξος στοχασμός ἀπό κοινοβιολογικῆς ἀπόψεως ἐκμηδενίζεται εἰς τήν ἀδράνειαν τῶν μονῶν τής Ἀνατολῆς ἡ κάπου μεταξὺ «ζηλωτῶν» και «ἡσυχαστῶν» (γεγονός τὸ ὁποῖον διευκολύνει τήν κάθοδον τοῦ Πορθητοῦ εἰς τήν Βασιλεύουσαν),⁹ ὁ Πλήθων ὑψώνει τήν σημαίαν τής ἔθνηκῆς ἀντιστάσεως και συγκεντρώνει ὄλους τούς ἐλευθέρους Ἑλληνας, διά νά δόσῃ τήν νεάν μάχην τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τήν Ἱερῶν Κωνσταντινούπολιν.¹⁰ «Νά γενηθεῖ σάν τὸν ἀετόν», ἔλεγεν ὁ Γεμιστός, «ποῦ εἶναι ὄρνεο ἡγεμονικό και δέν ἔχει ἀνάγκην ἀπό τὰ καμώματα και νά χρυσαυγῇ στολιδα ἐνὸς παγωνιοῦ, τοῦ συμβόλου αὐτοῦ τής Ἀνατολῆς.»¹¹ Και ἀποτεινόμενος εἰς τὸν δεσπότην τής Πελοποννήσου Θεόδωρον ἐτόνιζε: «Μὴ ξεχνᾶς πῶς δέν ἐπιτρεπεται, οὔτε στὰ ἄτομα, οὔτε τούς λαούς, οὔτε στὰ κράτη, νά χάνουν τήν τελευταία των ἐλπίδα.»¹²

Ὁ στρατός εἶναι δι' αὐτὸν ἡ δυνάμεις, ἐνθ' ἀπὸ τούς Παλαιολόγους οἱ μισθοφόροι ἐξαρκοῦν. «Οὐδέν ὑπάρχει ἀτοπότερον τοῦ καταπιεῖν μὲν τούς ἰθαγενεῖς, προσδοκᾶν δὲ τήν σιοτηρίαν ἀπὸ ξένων μισθοφόρων.»¹³ Και μόνον διά τής δυνάμεως δύναται τις νά ἀναμετρηθῇ μέ τήν Ἀσίαν. Και ἡ δυνάμεις ἐπέκεινα τοῦ ἔθνηκου στρατοῦ¹⁴ προσωποποιεῖται και εἰς τήν ἰδανικὴν διαμόρφωσιν τοῦ κράτους. Τὸ κράτος, κατὰ τὸν Γεμιστόν, δέν ἐρείδεται εἰς τήν πολιτικὴν ἰσότητα, ἀλλ' εἰς τήν ἰδέαν τής διοικητικῆς ἀρμοδιότητος. Προϋπόθεσις πάσης δημοκρατίας εἶναι ἡ πεφωτισμένη ὀλιγαρχία τῶν ἰκανῶν, ἐν εἶδος πνευματικῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ ἰδεολογία εἶναι και ἡ δυναμικὴ κρούσις τής νεοπλατωνικῆς δημοκρατίας τοῦ Γεμιστοῦ.¹⁵

Ἡ κατεθύνσις τοῦ Γεμιστοῦ, ἡ ὁποία τείνει εἰς τήν περιεῖχισιν τοῦ Ἰσμοῦ¹⁶ και ἀποσκοπεῖ εἰς τήν οἰκονομικὴν και στρατιωτικὴν αὐτάρκειαν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ,¹⁷ ἴδιως ὡς κρατικῆς ἐντότητος, συνιστᾷ

8. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 80.

9. Δ. Τσάκωνα, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρά και ὁ Πλήθων-Γεμιστός», *Πελοποννησιακὴ Προπονησία*, 1957, σσ. 94-97.

10. Α. Ellissen, *Analekten der Mittel- und Neugriechischen Literatur*, Leipzig 1855-62, τόμος Β', σ. 46. Κ. Παπαρηγοπούλου, *Ἰστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνος*, Ἀθήναι 1932, τόμος Ε', σ. 241. Ostrogorsky, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 461. F. Masai, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 67 κ.έ., σ. 87 κ.έ. ἀνάλυσιν τοῦ Ὑπομνήματος.

11. Α. Ellissen, ἔνθα ἀνωτέρω, IV, μέρος Β', σ. 82.

12. Α. Ellissen, ἔνθα ἀνωτέρω, IV, μέρος Β', σ. 82.

13. Α. Ellissen, ἔνθα ἀνωτέρω, IV, μέρος Β', σ. 69. Κ. Παπαρηγοπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω, τόμος Ε', σ. 241.

14. Α. Ellissen, ἔνθα ἀνωτέρω, IV, σ. 46.

15. F. Masai, ἔνθα ἀνωτέρω, σσ. 8, 73 κ.έ. Α. Ellissen, ἔνθα ἀνωτέρω, IV, σ. 66.

16. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 80.

17. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σσ. 79, 90 κ.έ.

τόν θεμιτότερον γάμον Πλατωνισμού και Μεσαιώνος,¹ ιδίως από της άπόψεως ότι ο διανοητικός έπαναστασιασμός του Γεμιστού μόνον εις τόν ελληνικόν Μεσαίωνα ήδύνατο να αποδόσῃ τὰ άκράτια κοινωνικά του έπιτεύγματα και να προετοιμάσῃ τήν πανεθνικήν και οιοεινή σοσιαλιζούσαν μετάβασίν του εις τούς νεωτέρους χρόνους.² Διά τούτου και ζητεί μίαν ριζικήν λύσιν του άγροτικού ζητήματος υπό τὸ σύνθημα «ἡ γῆ εις τούς καλλιηργητάς της». Οὐδαμῶς θεωρεῖ τὸν γεωργὸν ταυτοσημον πρὸς τὴν δουλείαν και τὴν άκτημοσύνην.³ Τοῦναντίον, μάλιστα, διαβλέπει σαφῶς ὅτι ἡ παράτασις τῆς δουλείας και τῆς άκτημοσύνης θά ἐπιτείνῃ τὴν έσωτερικήν κοινωνικήν ταραχήν και δὴ κατὰ τρόπον ὅσπερ να καταστῇ ἀδύνατος ἡ ἄμυνα κατὰ τῆς Δύσεως και τῆς ἐπαπειλούσης Ἰατίας. «Τὴν γῆν ἄπασαν ὡσπερ ἴσως ἔχει και ἀτά φύσιν κοινήν ἄπασιν τοῖς ἐνοικοῦσιν εἶναι.»⁴ Δι' αὐτὸ και εις τὸ σύστημα τὸν παρεδώκει εις πάντας τὸ δικαίωμα τῆς σποράς, ἀνοικοδομήσεως και ἐμφυτεύσεως, ὑπὸ τὴν μοναδικήν προϋπόθεσιν, ὅτι διὰ να θεωρηταῖ ἰδιοκτητῆς τῆς γῆς ὄφειλε να μὴ τὴν παραμελή, ἀλλὰ να τὴν καλλιηργῇ ὁ ἴδιος.⁵ Αὐτὸ τὸ οιοεινὸ σοσιαλιστικὸν ἰδανικόν—προῖδὸν ἐπιδράσεως τοῦ ἀρχαίου ἄσσεως και ἰδία τῆς πλατωνικῆς σκέψεως—ὁ Γεμιστὸς προσέδενεν εις ἐν ἀριστοκρατικὸν πολιτειακὸν σχῆμα.⁶ Ἐὰν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι και ἰδίως οἱ Νεοέλληνες ἔχουν ἰσότητα δικαιωμάτων ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν τέλεσιν τῆς ζωῆς των, ἀπὸ δὲν σημαίνει ὅτι τὴν μοῖραν τῆς Πολιτείας πρέπει και να κατευθύνῃ ἡ ποσότης, ὁ ἀριθμὸς. Ἡ ἰδέα τῆς διοικητικῆς ἀρμοδιότητος πρυτανεῖται και ἡ πνευματικὴ ἀριστοκρατία, δηλαδὴ ἡ τάξις τῶν φιλοσόφων και στρατιωτικῶν ἀρχόντων—εις τὸ σύστημα τοῦ Γεμιστοῦ—ἀναδέχεται τὴν διακυβέρνησιν, ἄμυνα και ἀσφάλειαν τῆς χώρας. Ὡς δευτέραν τάξιν τοποθετεῖ τούς παραγωγούς, τὴν τάξιν τῶν γεωργῶν, ἀμπελοργῶν, ποιμένων, και ὡς τρίτην τὴν τάξιν τῶν χειροτεχνῶν, ἐμπόρων, μικροπωλητῶν, κτλ. Τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας, ὡς λόγου χάριν τὰ σιτηρά, ὁ οἶνος, τὸ ἔλαιον, πρέπει να διαιροῦνται εις τρία και να δίδεται ἕν εις τὸν ἐργάτην, τὸν παραγωγὸν (γεωργὸν ἢ κτηνοτρόφον), ἕν εις τούς ἰδιοκτητὰς τῶν ἀροτῆρων, τῶν ἀμπελων, τῶν ποιμνίων και τῶν ἄλλων κεφαλαίων ἐκ τῆς ἐργασίας, τὸ δὲ τρίτον μέρος εις τὸ δημόσιον, διὰ τὴν συντήρησιν τῶν στρατιωτῶν και κυβερνώντων.⁷ Ἐὰν συμπέσει να εἶναι και ἰδιοκτητῆς ὁ παραγωγός, οὗτος λαμβάνει τὰ δύο τρίτα· τὸ αὐτὸ θά ἴσχυῃ και διὰ τὸ δημόσιον, όταν τοῦτο τύχη να εἶναι κε-

φαλαιοδότης.⁸ Οὕτω, ὀλόκληρος ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ βασικῶς ἐστρέφετο κατὰ τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας και ἀπεσκόπει εις τὴν περιφροῦρησιν τῆς οἰκονομικῆς ἀταρκαίας τοῦ ελληνισμοῦ. Αἱ εἰσπράξεις και αἱ δαπάναι γίνονται εις αὐτοῦσια προϊόντα, συνεπῶς ἡ ἀνάγκη τοῦ νομίματος ἀποβαίνει ἐλαχίστη. Τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπορίον δὲν ἡμπορεῖ εἶμῃ να εἶναι σφόδρα περιορισμένον, διότι ἡ Πελοπόννησος ἐπαρκεῖ καθ' ὅλα εἴδη και δὲν ἔχει ἀνάγκη να εἰσάγῃ εἰμῃ σίδηρον και ὄπλα· ταῦτα δὲ ἡμπορεῖ να ἀνταλλάσῃ διὰ τοῦ ἀφθόνου αὐτῆς μαλλίου, λίνου, βάμβακος και βύσσου.⁹ Οὐδὲν ἦττον ὁ Γεμιστὸς ἐπιτρέπει μὲν εἰς τούς πολῖτας και εις τούς ξένους τὴν ἀτελεῖ εἰσαγωγὴν ὠφελίμων ἀντικειμένων, ἐπιβάλλει ὅμως βαρὺ τέλος εις τὴν ἐξαγωγὴν παντός, ὅτι δύναται να ἀναλωθῇ ἐποφελέστερον ἐντὸς τῆς χώρας, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς ἀνάγκας.¹⁰

Εἰς τὴν κατατείνῃ ἡ κοινωνικὴς προοδευτικὴ αὐτῆ πολιτικὴ τοῦ Γεμιστοῦ ἦτο ἐμφανές· ἐπιθυμεῖ να δόσῃ χώρον εις τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ ἔθνους ἐντὸς τῶν ὀρίων ἀντικειμενικῶς δικαίου κράτους, κράτους τὸ ὅποιον νὰ ὑπηρετῇ τὸ ἔθνος και να προβάλλῃ τὸν πολιτισμὸν του ἐπέκεινα μιμήσεων, χάρις εις τὴν αὐτάρκειαν τῆς οἰκονομίας του και τὸν αὐτοπροδιορισμὸν τῆς πολιτιστικῆς του ζωῆς. Μεταποιεῖ τὸν θεοκρατικὸν τύπον τοῦ Βυζαντίου εις ἐλευθερὸν ἐθνικὴν συνειδήσιν και τὴν ἔννοιαν τοῦ μοναχοῦ ἀντικαθιστᾷ μετὰ τὴν ἰδανικὴν ἔκφρασιν τοῦ πολίτου. Τὸ κλασικὸν μέτρον ὑποκαθιστᾷ τὴν θεῖαν ἀρετὴν και ἐν ταύτῳ προσλαμβάνει κοινωνικὸς προοδευτικὰς ἀναλογίας.¹¹

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, τὴν ὥραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Δύσις εις τὴν θέσιν τοῦ ἔθνους ἐποθετεῖ ἀκόμη τὴν αὐτοκρατορίαν, τὴν «δικαιοσύνην» ἐνόει ὡς φεουδαρχίαν και ἐβλεπε τὸν οἰματισμὸν κατὰ ὀμιχλῶδη τρόπον, τούτέστιν οὐχὶ ὡς κοινωνικὴν ἐπανάστασιν ἀλλ' ὡς αἰσθητικὴν κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον σύλληψιν, ὁ Πλήθων προητοιμαζεν ἐκ τῶν στενωπῶν φρουρίων τοῦ Μυστρά τὸν Νεοελληνικὸν Ἐαυτὸν διὰ μίαν ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία ἦτο ταυτοχρόνως διακονία εις τὴν τραγικὴν εὐγένειαν τοῦ πνεύματος. Δηλαδὴ τὴν ὥραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Βασιλεύουσα εἶχε ζοσθῆ ἀπὸ Δύσεως και Ἄνατολῆς, ὁ Γεμιστὸς ἔπρεπε κατ' ἀνάγκη να συνεργασθῇ ἀπὸ τὰ «δεξιὰ» μετὰ τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων, προκειμένου να περισώσῃ διὰ τὸ ἔθνος, παρὰ τὴν ἔλεφαντίασιν, και μίαν ἐντιμον ἦταν.¹² Ὑπὸ τὴν καθολικὴν παρκαμνίαν, τὴν ληστείαν και τὴν πειρατίαν και ἐνῶ οἱ χρονικογράφοι παραλλήλιζον τὸ τέλος τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὴν διοίκησιν τῶν ὀθωμανῶν πασάδων, ὁ Νέος Ἑλληνι-

1. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 85.

2. Δ. Τσάκωνα, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρά και ὁ Πλήθων-Γεμιστὸς», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά*, 1957, σσ. 94-97.

3. Α. Ellissen, ἔνθα ἀνωτέρω, IV, σ. 53.

4. Α. Ellissen, ἔνθα ἀνωτέρω, IV, σ. 53.

5. Α. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ νέου ελληνισμοῦ*, Α', σ. 178 κ.έ.

6. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 96 κ.έ.

7. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 92.

8. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 92.

9. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 93 κ.έ.

10. Κ. Παπαρηγοπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω, Ε, σ. 242.

11. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 88 κ.έ.

12. Πρβλ. Α. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ νέου ελληνισμοῦ*, Α', σ. 180 κ.έ.

σμός, παρά τοὺς ἀποουσδήποτε διχασμούς του, καὶ ἐνῶ γεωγραφικὸς ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν Μικρασίαν καὶ τὴν Δύσιν, κερδίζει τὴν ἐγρήγορσιν τῆς ἐθνικῆς του αὐτοσυνειδήσεως. Ἡ ἀναγέννησις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας διὰ τοῦ Λόγου ἀντιπαλαίει πρὸς τὸ θρησκομανές κοινόβιον τῶν βυζαντινῶν καταλόπων,¹ μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ μέτρον τῆς δὲν εἶναι ἀπλῶς φιλελεύθερον ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶς προοδευτικόν καὶ ἐν ταυτῷ ἐθνικόν. Ἡ Κωνσταντινοῦπολις συμβολίζει τὸ γῆρας τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ εἰς τὴν Σπάρτην ἐπανευρίσκειται διὰ τοῦ Πλήθωνος ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν αἰωνίαν νεότητά της.²

Οἱ Παλαιολόγοι, μολοντοῦ συνεργάζονται, οὐδαμῶς ταυτίζονται πρὸς τὸν Γεμιστόν.³ Μολοντοῦ Παλαιολόγοι καὶ Γεμιστοὶ ἀντιπροσωπεύουν τοὺς ἐλληνίζοντας, δηλαδὴ τοὺς οὐμανιστάς, ἢ κοινωνιολογικὴ διαφορὰ ἢ ὅποια τοὺς διαχωρίζει εἶναι κολοσσιαία. Ἡ νεοελληνικὴ μορφολογία καὶ ἐγρήγορσις τοῦ Βυζαντίου ἀποτελεῖ διὰ τοὺς Παλαιολόγους εἶδος γεωγραφικῆς ἐλεφαντιάσεως, ἐνῶ διὰ τὸν Γεμιστόν εἶναι ὀργανικὴ πνευματικὴ πράξις ἐλληνικότητος. Ὑπ' αὐτάς τὰς συνθήκας, εἰς παρά φύσιν γάμος καλύπτει τὴν σκοπιμότητα τῆς συνεργασίας Παλαιολόγων-Πλήθωνος.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ τονισθῇ ὁ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν αἱ μεγάλα ἰδιοκτησιαί.⁴ Οἱ κατεστραμμένοι χωρικοὶ εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν κυρίων των. Πλεῖστοι Ἑλληνες κατέστησαν ἤδη μετὰ τὸ 1261 ἰσχυροὶ γαιοκτήμονες.⁵ Τὸ νεοελληνικὸν πνεῦμα τῆς ἐνεργοῦ συντροφικότητος τῶν Ἑλλήνων, τὸ ὅποιον κατὰ τινα θεωρίαν προήρχετο ἀπὸ τὴν κοινοτικὴν Πατριάν, ὑπέστη εὐρεΐαν διὰθλασιν, εὐνυτέραν καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Ρωμαίων σημειωθείσης. Καὶ εἰς ἀβελήτους φορεῖς τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς διαθλάσεως μεταποιοῦνται οἱ Παλαιολόγοι. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἔγραψεν ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ κατὰπτωσις τῆς Πελοποννήσου δὲν ἦτο καρπὸς τῶν τουρκικῶν ἢ λατινικῶν εἰσβολῶν, ἀλλὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων, οἱ ὅποιοι μετέτρεψαν τὴν Πελοπόννησον εἰς χώραν πλεόν ἔρημον καὶ τῆς Σκυθίας.

Οἱ Παλαιολόγοι ἐκπροσωποῦν τὸν ρομαντισμὸν ἐνὸς μέρους τῆς καθεστηκυίας τάξεως καὶ οὐχὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς παραδόσεως ὑπὸ μαυδιῶν ἐπαναστατικῶν.⁶ Εἶναι ἡ ἀποφασιστικὴ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ παράδοσις τῆς κοινοτικῆς συντροφικότητος τῶν

Ἑλλήνων ὑπέστη τὰς ἐσχάτας ρωγμάς της.⁷ Ἡ παράδοσις λοιπὸν αὐτῇ ὀφείλει ἢ νὰ ἀνασυγκροτηθῇ ἐπαναστατικῶς διὰ τῆς προσδόσεως τοῦ ἔθνους πρὸς τὰς κοινοτικὰς ἀξίας, τὰς ὁποίας οἱ ἐλεύθεροι χωρικοὶ ἐκφράζουν (Γεμιστός), ἢ νὰ διαφύγῃ εἰς τὴν μεταφυσικὴν λύτρωσιν τοῦ κοινοβίου (Ὀρδοξία). Οἱ Παλαιολόγοι ἀποφεύγουν ἀμφότερα. Μὲ τὴν ψυχικὴν καλλιέργειαν τῆς ἀριστοκρατίας προσπαθοῦν νὰ ἀνεύρουν μίαν διπλωματικὴν, ὄχι ἱστορικὴν ὑπέυθυνον λύσιν.⁸ Ἐμμένοντες εἰς τοὺς μισθοφόρους ἀποφεύγουν τὴν συγκρότησιν τακτικοῦ στρατοῦ ἢ τὴν πλεόν κοινοβιακὴν σύνθεσιν τῆς οἰκονομίας, μὴ διστάζοντες μάλιστα ἐν τῇ αὐτοεγκαταλείψει των νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν παράδοσιν. Ἀλλὰ παράδοσις δὲν γίνεται, ἐὰν ἀνάως δὲν ψαχίζωμεν νὰ συλλάβωμεν τὸ νόημα τῆς ἰδικῆς μας, τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ νὰ τὸ φέρωμεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν πραγματικότητα, μὲ τὰς συνθήκας αἱ ὁποῖαι ὄργανον καὶ διαπλάττων τὸ παρὸν μας. Ἡ παράδοσις ὡς «συντήρησις» ἐστάθη εἰκονοπλαστικὴ καὶ κοινωνικῶς ἄγονος. Ἀπὸ τῆς Πολιτείας μέχρι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐδίδαξε μόνον τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὰς γενήσεως κοινοτικὰς πηγὰς τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Παλαιολόγοι ἐν τελευταίᾳ ἀνάλυσί εἶναι αὐτοκράτορες τῆς δικτικῆς ὀπτικῆς. Ἐκφραγκίζόμενοι ἢ τουρκευόντες δίδουν ὡς ἐσχάτον ἰδιανικὸν καὶ κατ' ἐξαιρέσιν τύπον των τὸν Κωνσταντῖνον.⁹ Φερόμενοι δὲ—ὡς ἐκ τῆς διασπάσεως τῶν ζευγαλιατῶν καὶ κοινοβιακῶν χωρίων—εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ τὰς πλουσίας καὶ δραστηρίας δημοκρατίας καὶ πόλεις τῆς Δύσεως, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ θεωρηθῇ δυνατὴ ἡ ἐθνικὴ ἀνασυγκρότησις αὐτοῦ τῶν συντροφικῶν παραδόσεων τοῦ Γένους.¹⁰ Δι' αὐτὸ καὶ τὰ ριζοσπαστικὰ ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ συνειδητοποιοῦν ὅτι ἔξω ἤδη ἐντὸς κόσμου ἄλλοτριον πρὸς ἐκεῖνον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν.¹¹

Ὅστω ἡ «προοδευτικὴ» πτέρυξ τῶν ἑλληνίζόντων οὐμανιστῶν, τῆς ὁποίας θεωρητικὰς ἡγεσίαι ὁ Πλήθων, ἐκτρέπεται ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς (ἀγροτικῆς) βάσεως της, ἐφ' ὅσον εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ διατηρήσῃ μόνον τὸ αἷμα τῆς πνευματικῆς τῆς ἀναγέννησεως.¹² Τελικῶς, θὰ ὑποβοηθήσῃ τὸν Μεδίκον νὰ ἰδρῦσῃ

7. Δ. Δανιηλῖδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 99 κ.ε.

8. Α. Βακαλοπούλου, Ἰστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, Α', σ. 243 κ.ε.

9. Γράφω ὁ Βησσαρίων πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ Παλαιολόγου τονίζει ὅτι «ἐμὲ τὸν μακαριτὴν τὸν αἰβέντην τὸν πατέρα τους ἐσυντύχαμεν περὶ τούτου καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νὰ τὰ ἐνδῶσι καὶ νὰ τοὺς ποιῆσῃ νὰ ζοῦν φραγκικά παντελῶς» (Κ. Δημαρᾶ, Ἰστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Ἀθήνα 1948, τ. 1, σ. 52).

10. Α. Βακαλοπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω, Α', σ. 233, 243 κ.ε.

11. Α. Βακαλοπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω, Α', σ. 233, 243 κ.ε.

12. Δ. Τσάκωνα, Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος, Ἀθήνα 1969², σ. 188. Βλ. καὶ H. Rüdiger, «Die Wiederentdeckung der antiken Literatur im Zeitalter der Renaissance», εἰς *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur*, Zürich 1961, I, σ. 571.

1. Πρβλ. Κ. Δημαρᾶ, Ἰστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Ἀθήνα 1968⁴, σ. ια'. Πρβλ. Β. Αιουράδα, ἔνθα ἀνωτέρω.

2. P. Kanellopoulos, *Mistra*, München 1962, σ. 29.

3. Α. Βακαλοπούλου, Ἰστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, Α', σ. 241, 244 κ.ε.

4. Α. Βακαλοπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω, I, σ. 236 κ.ε.

5. Α. Βακαλοπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω.

6. Πρβλ. Δ. Τσάκωνα, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρά καὶ ὁ Πλήθων-Γεμιστός», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά*, 1957, σ. 94-97.

υπό τον Ficino την νεοπλατωνικήν ἀκαδημίαν τῆς Φλωρεντίας, θά διδάξῃ τὸ πλατωνικὸν πνεῦμα καὶ θά μεταφέρῃ τὰ πλατωνικὰ γράμματα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς Συνόδου τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς τὴν Δύσιν, συμπροσδιορίζουσα τὴν μορφήν τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως, θά πολεμήσῃ δὲ διὰ μίαν ἐντιμον πῶσιν εἰς τὴν Βασιλεύουσαν, μυθοποιούσα τὴν πολιτικὴν τῆς ἀδυναμίας.

Ἡ εὐαίσθητος πύξις τοῦ Πλήθωνος τὸν ὠδήγησεν εἰς τὸν στοχασμὸν καὶ μετεποίησε τὸ κλασικὸν μέτρον εἰς περιθώριον ρομαντικῆς αὐτοεξορίας. Τὴν ἐξορίαν τοῦ Μυστρά μετεκόμισεν εἰς Φλωρεντίαν. Ἐπιδιώκων τὸ κλασικὸν μέτρον ἀπεκάλυψεν ἐσωτερικῶς τὸ ἄπειρον καὶ ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶχε τὸ κοινοτικὸν ἀγαθὸν νὰ προβάλῃ εἰς ὀργανικὴν ἐνότητα τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας.¹ Καὶ ὅπως ἡ Βασιλεύουσα ἔπεσε μυθικῶς, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ αὐτὸς κατέστησεν ἑαυτὸν προφήτην.² Οἱ πρόδρομοι δὲν οἰκοδομοῦν διὰ τῶν χειρῶν τῶν, ἀλλὰ διὰ τῶν χειρῶν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἔρχονται, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν. Ἐπισημαίνουσι μόνον εἰς τὴν στάσιν τῶν ὀρισμένως πραγματικότητος καὶ κατακοῦν μόνον τὰ μελαγχολικὰ περιθώρια τῆς Ἱστορίας.

Ἐὰν ὁ οὐμανισμὸς εἰς τὴν νεοελληνικὴν συνείδησιν συναποτελεῖ ἐνιαίαν πραγματικότητα μετ' ἑθνος, εἰς τὴν Δύσιν ταυτίζεται πρὸς αἰσθητικὴν τινα θεώρησιν, πηγάζουσαν ἐξ ἀμέσου ψυχικῆς συγκινήσεως, ὀφειλομένην δὲ εἰς σύμπτωσιν πνευμάτων ἢ ψυχικῆς διαθέσεως.

Τὴν Ἀναγέννησιν προεκάλεσεν ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν χριστιανικῶν λαῶν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς κηδεμονίας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτὸς τούτου, οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ προβάλλουν πολιτικούς σκοποὺς τελείως ξένους πρὸς τοὺς υπερφυσικούς σκοποὺς τῆς χριστιανικῆς ζωῆς ἢ τολμηρῶς ἀντιθέτους πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος τοῦ χριστιανισμοῦ. Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀριστοτελισμοῦ, δηλαδὴ τῆς ὑπαγωγῆς τῶν πάντων ὑπὸ τὴν στυγνὴν αὐθεντίαν τοῦ Βατικανοῦ, ἀποκαλύπτεται τὸ ἐλευθέρων ἄτομον καὶ μετ' αὐτοῦ ἀναπτύσσεται ἡ ἀνεξαρτησία τῶν χριστιανικῶν λαῶν, ἡ ὁποία θά ὠδηγήσῃ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους εἰς ἔτι σφοδροτέρας μεταξὺ τῶν συγκρούσεις.³

Ὁ Marsilio di Padova (1270-1342) θά καταστῇ ἀπολογητὴς τῆς τάσεως αὐτῆς, ἐφ' ὅσον ἐδίδαξε τὸν ἀπόλυτον χωρισμὸν τῆς ἐγκοσμίου ἀπὸ τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ θεωρητικῶς ἠτιολόγησε τὰ δίκαια τῶν κυριάρχων λαῶν εἰς τὴν περὶ φυσικοῦ δικαίου θεωρίαν του.⁴

1. Πρβλ. H. Rüdiger, ἐνθα ἄνωτέρω.

2. H. Rüdiger, ἐνθα ἄνωτέρω.

3. Π. Κανελλοπούλου, Ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, I, Ἀθῆναι 1942, σ. 89 κ.ε. Πρβλ. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εισαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθῆναι 1969, σ. 73.

4. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εισαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθῆναι 1969, σ. 73 κ.ε.

Κύριος ἐκπρόσωπος τῆς αὐθυπαρίας τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν Ἰταλίαν καθίσταται ὁ οὐμανισμὸς, ὁ ὁποῖος στρέφεται πρὸς τὴν κλασικὴν ἐλληνολατρικὴν παιδείαν καὶ ἐπιτυγχάνει ὄχι μόνον τὴν γνωριμίαν ἀλλὰ καὶ τὸν δημιουργικὸν γάμον τοῦ Πλάτωνος μετὰ τὴν ἰταλικὴν Ἀναγέννησιν. Χάρις εἰς τὴν ἐπιγομίαν αὐτὴν ὁ οὐμανισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως μᾶς εἰσάγει εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, βιαιῶς ἀπομακρύνων τὸν Μεσαίωνα, ἐπιχειρεῖ δὲ συνδυασμὸν πλατωνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ πρὸς δημιουργίαν ἀνωτέρας θρησκείας ἐπὶ χριστιανικῆς βάσεως.⁵

Ὁ Ficino (1433-1499), κύριος ἐκπρόσωπος τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς, διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι παραπλήσιος τῷ Θεοῦ, διότι καὶ αὐτὸς προνοεῖ δι' ὅλα τὰ ὄντα, ζωντανὰ καὶ ἄψυχα, τὰ ὁποῖα τὸν περιβάλλουν. Εἶναι, προσέτι, ὁ ἄνθρωπος ἀθάνατος ὡς καὶ ὁ Θεός, διότι ἀφιερώνεται εἰς ἔργα τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν ζωὴν τοῦ σώματος, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τὸ παραβιάπτουν.⁶

Ὁ Pico della Mirandola (1463-1494) θέτει διὰ στόματος τοῦ Θεοῦ τοὺς ἐξῆς προβληματισμοὺς εἰς τὸν ἄνθρωπον: «Ἡ καθωρισμένη φύσις τῶν ἄλλων ὄντων εἶναι περιορισμένη ἀπὸ νόμους, τοὺς ὁποῖους ἡμεῖς ἐθέσαμεν. Σὺ, μὴ περιορισμένος ἀπὸ κανὲν ὄριον, θά τὸ θέσης κατὰ τὴν ἐλευθέραν βούλησιν, τὴν ὁποίαν ἐγὼ σου παρέχω. Σὲ ἔθεσα εἰς τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, διὰ νὰ δύνασαι ἀπὸ αὐτοῦ νὰ παρατηρήσῃς εὐκολώτερον γύρω σου πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐντὸς αὐτοῦ. Δὲν σὲ ἐδημιουργήσαμεν οὔτε οὐράνιον, οὔτε ἐπίγειον, οὔτε θνητὸν, οὔτε ἀθάνατον, ὥστε σὺ, ὡς ἐλεύθερος πλάστης καὶ τεχνίτης, καὶ ἀνεξάρτητος καθ' ἑαυτὸν, νὰ δυνήθῃς νὰ δώσης τὴν μορφήν τὴν ὁποίαν σὺ θά ἐκλέξῃς. Δύνασαι νὰ καταπέσης εἰς τὴν τάξιν τοῦ κτήνους ἢ νὰ ἀναγεννηθῆς εἰς θεϊαν φύσιν. Τὰ ζῶα γεννῶνται φέροντα μεθ' ἑαυτῶν, ἐκ κοιλίας μητρὸς, πᾶν ὅ,τι ὀφείλουν νὰ ἔχουν· τὰ ἀνώτερα πνεύματα, ἢ ἐξ ἀρχῆς ἢ ὀλίγον ἔπειτα, εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θά παραμεινουν καθ' ὅλην τὴν αἰωνιότητα. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁμοῦς, ὅταν γεννᾶται, ὁ πατὴρ παρέχει πάντα τὰ σπέρματα παντὸς εἶδους ζωῆς. Ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα οὗτος θά καλλιεργήσῃ θά ἀναπτυχθῶν καὶ θά δώσουν καρπὸν εἰς αὐτόν. Ἐὰν ταῦτα εἶναι φυσικά, θά φωτοζῶῃ· ἐὰν εἶναι σαρκικά, θά ἀποκτηνοθῆ· ἐὰν λογικά, θά ἐξέλθῃ τὸ οὐράνιον· ἐκ κοιλίας πνευματικῆς, θά εἶναι ἄγγελος καὶ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.»⁷ Οὗτο συντελεῖται ἡ μεταβάσις ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς σκέψεως εἰς τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸν τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία δέχεται ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, χάριν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως δέχεται ὅτι τὰ πάντα προκύπτουν ἀπὸ τὴν αὐτογνωσίαν καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου.

5. X. Γιερού, «Ὁ πλατωνισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως», *Νέον Κράτος*, Ἀθῆναι 1940, σ. 534 κ.ε.

6. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εισαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, σ. 74.

7. X. Γιερού, ἐνθα ἄνωτέρω.

Εἶναι προφανές ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Πλήθωνος προητοίμασε τὴν νέαν κοσμοθεορίαν. Ὡς πρόσθετόν τι, ὡς διάμεσον Γεμιστοῦ καὶ Δύσεως, προβάλλει ἡ ἐν Ἱταλία Ἐναγεννήσις. Οἱ εὐαίσθητοι ἐκπροσωποῦσι τῆς ἀποκοῦν συνειδήσιον πνευματικῶς ὡς Δύσις, ἀπὸ τὴν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεξήτησαν, ὑπὸ νέαν πραγματικότητα καὶ μορφήν, νὰ συνδέσουν ἑαυτοὺς πρὸς τὸν πλατωνισμόν. Ἄλλ' ὁ ἀνθρωπισμὸς τῆς Ἐναγεννήσεως, ὡς ρομαντικὴ διαφυγὴ, ἐνέχει αἰσθητικὸν κυρίως χαρακτῆρα, ἐνῶ ὁ νεοελληνικὸς ἀνθρωπισμὸς (Γεμιστός) τείνει πρὸς τὴν πράξιν. Ἡ ἰδέα τῆς ὀριοποιήσεως καὶ ἐκλεπτύσεως τῆς προσωπικότητος ἡ ὁποία διακατεῖται τὸν δυτικὸν οὐμανισμόν δίσταται πρὸς τὴν ὑπέρβασην τῆς δημοσίας ζωῆς ἡ ὁποία διέπει τὸν νεοελληνικόν.¹ Ἡ εὐδαίμων δυτικὴ «πόλις», εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτυλίσσεται τὸ ἦθος, ἡ οἰκονομία καὶ ἡ πνευματικὸς τὸν εὐρωπαϊὸν ἀστυ προετοιμάζει διὰ τοῦ ἀγόνου αἰσθητισμοῦ τὸν κοσμοπολιτισμόν, ἐν προκαπιταλιστικῇ ἀπαθείᾳ καὶ ἐν πολυμερεῖ διαθέσει ἀπολαύσεως τῆς ζωῆς.

Ἡ Ἐναγεννήσις προσέδωκεν εἰς τὴν ζωὴν ἀτομικὴν καὶ σχεδὸν ἀπόλυτον ἀξίαν, ἀκριβῶς δὲ δι' αὐτὸ διέρρηξε τὰς ἐξωτερικὰς μορφὰς ζωῆς, ἀφοῦ κατέστησε τὸν ἄνθρωπον ὑπεύθυνον. Εἰς τὸν ἠθικῶς αὐτόνομον πολίτην τῆς Δύσεως ὁ νεοελληνικὸς οὐμανισμὸς ἀντιπαράσσει μίαν περισσότερον κοινωνικὴν σύλληψιν τοῦ κόσμου· καὶ ἐνῶ ὁ πολιτικὸς στοχασμὸς τῆς Ἐναγεννήσεως ἐφοβεῖτο γενικῶς τὸ κράτος καὶ τὴν διοίκησιν, ἐπειδὴ εἰς αὐτὰ διέκριεν ἀπειλὴν κατὰ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Μεσαίων ἐφοβεῖτο τὴν ἀναρχίαν, οὕτω καὶ ὁ νεοελληνικὸς οὐμανισμὸς ἐβλεπε τοὺς θεσμοὺς αὐτοὺς ὡς δυνατότητα μόνον διὰ μίαν δικαιότεραν κατανομήν τῶν ὠλικῶν ἀγαθῶν.² Ἡ πίστις τοῦ αὐτῆ τοῦ προσέφερε συχνὰ καὶ μίαν ἰδεατὴν ὁδὸν ἐλευθερίας. Μὲ τὴν κοινοτικὴν σύνδεσιν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ὠδηγεῖτο εἰς τὴν λύτρωσίν του.

Ἐναντι τοῦ οὐμανιστικοῦ Μυστῆρ ὀρθώνεται ὁ αὐστηρὸς ὀρθόδοξος στοχασμὸς, ὁ ὁποῖος καταδιώκει μετὰ μανίας ζηλωτοῦ τὰ «ἠθικά» κατάλοιπα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὴν φιλομάθειαν καὶ τὴν πνευματικὴν ἐκινήσιν τῶν οὐμανιστῶν ἡ συντηρητικὴ Ἐκκλησία τῆς ὑστεροβυζαντινῆς ἐποχῆς βλέπει κάτι τὸ ξενικὸν καὶ τὸ ἑτεροδόξον. Εἰς τοὺς Νεοελλήνας διαβλέπει ἕνα κακόχρον καὶ τεχνιτὸν «παγανισμόν», μίαν ψευδῆ ἀπεικόνισιν τοῦ «γίγνεσθαι», ἐφ' ὅσον ἡ ἀλήθεια κατακτάται μόνον διὰ τῆς πίστεως καὶ προσηγορευταί εἰς τὸν Ἔνα, τὸν Μοναδικὸν Ἰησοῦν. Ἐν ἀληθῆς μῆκος τῆς Ἀποκαλύψεως γιγαντοῦται καὶ ἀντιτίθεται πρὸς τὸν οὐμανισμόν τῶν ἑλληνιζόντων. Ὁ τύπος τοῦ ὠχροῦ καὶ μεταφυσικῶς ἐπηρμένου πιστοῦ, ὁ ὁποῖος καθαίρει τὸν

νοῦν διὰ δακρύων, ἵνα ἀναστήσῃ τὴν ψυχὴν ἐνταῦθεν τῷ πνεύματι, ὁ ἀείποτε τείνον πρὸς τὴν ἀφθαρσίαν, ἡ ὁποία εἶναι «σωμάτων, χυμῶν καὶ παχυτήτων ἐκλειψις», καλύπτει τὸν χρόνον ἀπὸ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς μέχρι τῶν στεππῶν καὶ τῆς Μακεδονίας, μὲ ἐπίκεντρον τὸ Ἅγιον Ὄρος.³

Ἡ βαθεῖα ὀπτικὴ τοῦ πιστοῦ, ἡ ὁποία ἀενάως ἐνδοσκοπεῖται καὶ αὐτοαναγγεῖται εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Πατρός, διατρέχει τὰς ὑστάτας ἐκφάνσεις τῆς αυτοκρατορίας. Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν κόσμων, δηλαδὴ τοῦ οὐμανισμοῦ καὶ τοῦ μοναχισμοῦ τῶν ἡσυχαστῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑπολήπτονται ἀμοιβαίως, οὔτε διάμεσον ὑπῆρξεν οὔτε συγγνώμη, ἐκτός τοῦ θανασιμῶ μίσους.⁴

Οἱ οὐμανιστὰὶ ζοῦν διὰ τὸ παρὸν, ἐνῶ ὁ ὀρθόδοξος στοχασμὸς τῶν ἡσυχαστῶν ὑπάρχει διὰ τὸ μέλλον. Δι' αὐτὸ καὶ ὡς συνέπεια τῆς στάσεως τῶν ἡσυχαστῶν προβάλλει τὸ γεγονός ὅτι οὗτοι προετοιμάζουσαν ἑαυτοὺς δι' ἐπικειμένην Κατοχήν.⁵ Ἐπομένως, τὰ κοινωνικὰ δέοντα παραλόνον ὑπὸ μίαν τοιαύτην ὀπτικὴν. Ἡ ἰδιοκτησία δὲν ὑπάρχει ὡς πρόβλημα, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἐπανάστασις ἡ ἡ συντηρητικότης δὲν συνιστοῦν πρόβλημα μᾶλλον μεταφυσικῶς ἀλόγους ψυχῆς. Ἡ ἐπέκεινα τῆς ἰδιοκτησίας σύλληψις τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς πλήρη ἡ οὐσιώδη ἀναμόρφωσιν τοῦ κόσμου τῶν γεγονότων. Μόνον ἡ ἀσκητικὴ καὶ ὁ θάνατος ἠδύνατον νὰ διαρρήξουν τὰ δεσμὰ τῶν ἐπιγεῖου κόσμου. Διὰ τοὺς ἡσυχαστὰς ὑπῆρχε μόνον ὁ μεταθανάτιος κόσμος καὶ ἡ σύνδεσις μὲ τὸ θεῖον, τὴν ὁποίαν ἐπιδιώσκον ἐναγωνίως, αὐτὴ δὲ θὰ ἀπέδιδε μίαν ἐγκόσμιον πρόγευσιν τῆς οὐρανίας μακαριότητος.

Ἡ τεχνικὴ ἡ ὁποία ὠδήγει τοὺς ἡσυχαστὰς εἰς τὴν ἔνωσιν μὲ τὸν Θεόν, δηλαδὴ ἡ σωματικὴ ἀσκησις μὲ μίαν ἰδιαιτέραν ἀναπνευστικὴν, προεβλήθη εἰς τὸν Σινὰ καὶ εὑρε τὴν ὑψηλοτέραν ἀρτίωσιν τῆς εἰς τὸν Ἄθω. «Οὐτοὶ ἐκάθον ἐπὶ ὄρας εἰς ἕνα σκαμνί, προσήρμοζον τὸν πῶγωνα εἰς τὸ στήθος καὶ προσήλωνον τὸ βλέμμα εἰς τὸν ὄμφαλον, λέγοντες ἐνδομῶχος τὴν μονολόγιστον εὐχὴν Ἐν Ἐν, ἐλέησον με· ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ ἐπιτύχουν τὴν θέαν τοῦ θεοῦ φωτός.»⁶

Μία ἐκ τῶν μεθόδων περισυλλογῆς τοῦ νοῦ εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀναπνοῆς, ἀρμόζουσα μᾶλλον εἰς «ἀρχαρίους» ἡσυχαστὰς, διότι, δεδομένου ὅτι δυσχερῶς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἡσυχαστικοῦ βίου ἐπιτυγχάνεται ἡ περισυλλογὴ τοῦ νοῦ, οὗτος συχνάκις τείνει πρὸς τὴν ποθητὴν ἀφάρισιν καὶ διασκέδασιν...

Ὁ Παλαμᾶς δὲν εὑρίσκει ἄποτον τὴν εἰς ἕν σημείον προσήλωσιν τοῦ βλέμματος, τὸ δὲ σημεῖον τοῦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἢ ἐπὶ τοῦ στήθους ἢ ἐπὶ τοῦ ὄμφα-

3. Δ. Δανηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 73.

4. Β. Ααούρβα, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 17. Πρβλ. F. Dölgel, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 155.

5. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969², σσ. 32-33.

6. Νικ. Ἐσυχαστοῦ, *Περί φωνᾶς καρδίας*, Ρ.Γ. 147,945 κ.ε.

1. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969², σ. 31 κ.ε.

2. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969², σ. 31.

λοῦ.¹ «Αἰ ἐπιθυμία ἐκ τοῦ ὀμφαλοῦ τῆς σαρκὸς διαδίδονται καὶ ἀκτινοβολοῦσιν ἀνά δλον τὸ σῶμα... [ὁ ὀμφαλὸς] δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸ προσφορώτερον μάλιστα πρὸς ἐνέργειαν τοῦ ἐξυψωμένου τῆς σάρκα νόμου δι' ἀνεργείας κατὰ τὸ νόμου τῆς ἀμαρτίας ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ αὐτῆς...» «Κυριώτατος σκοπὸς τοῦ ἡσυχαστικοῦ βίου εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν μυστικὴ ἔνωσις, ἡ θέσις διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῆς θείας χάριτος. Οὗτω διηλεκτῶς προσευχόμενος ὁ ἡσυχαστὴς ἐφικνεῖται εἰς ἀνωτέρας βαθμίδος τῆς ἡσυχίας, ἥτις ἐστὶν ἡ «θεωρία», ἥτις συνεπάγεται ἑαίαν ἔλλαμνιν», τοῦ ἀνθρώπου ἡδὴ καταστάνας τελείου καὶ ὁμοιομένου πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ θεία αὕτη ἔλλαμνις εἶναι τὸ θεῖον φῶς, ἡ θεία χάρις, τὸ ἄκτιστον φῶς.»² Ἀσκητεία, γονυκλήσια καὶ ἀτελείωτοι προσευχαὶ δὲν διαχωρίζονται ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω. Εἰς ὅριστον στάδιον ἐνοράσεως ὁ πιστὸς ἐπληροῦτο ὑπὸ ἐσωτερικοῦ φωτός, τὸ ὅποιον ἐσήμαινε τὴν ταῦτασιν του πρὸς τὸν Θεόν.³ Διὰ τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν (1296-1359), εἰς τὰς στιγμὰς αὐτὰς τὰ ἀνθρώπινα βλέμματα προσεγγίζουν τὸ θεῖον.

Ἐναντίον αὐτῶν τῶν μυστικῶν ἀντιλήψεων καὶ βιωμάτων ἐκινήθη ὁ Βαρλαάμ διὰ λογοκρατικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπιχειρημάτων. Πλείονες ἐκκλησιαστικαὶ καὶ σὺνδοδοὶ θὰ δικαιοῦν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὀρθοφροσύνην τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Δὲν ἐστράφησαν μόνον οἱ θεολογικοὶ ἐναντίον τοῦ παλαμικοῦ μυστικισμοῦ, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ὀρισμένοι οὐλομισαί. Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς (1295-1360) καθίσταται ὁ σημαντικώτερος καὶ ὀδιστικώτερος πολέμιος τοῦ ἡσυχασμοῦ. Δύο ἄλλοι σπουδαῖοι ἐλληνίζοντες, ὁ Δημήτριος καὶ ὁ Πρόχωρος Κυδώνης, μετέφραζον Θωμᾶν Ἀκινάτην καὶ ἀνεύρισκον ἐπιχειρήματα ἐναντίον τοῦ ἡσυχαστικοῦ μυστικισμοῦ. Οἱ θεολογοὶ οἱ ὅποιοι ἐκολούθησαν τὸν Βαρλαάμ προσήγγιζον συχνάκις τὰς νομιναλιστικὰς ἀντιλήψεις τῆς Δύσεως. Ἡ Ὁρθοδοξία ἐναντι τῆς διττῆς αὐτῆς ἀντιθέσεως κατὰ τοῦ ἡσυχασμοῦ ἔλαβεν ἐξ Ἰσοῦ ἀρνητικὴν ὅσιν.⁴ Ἡ νίκη τοῦ μοναστικοῦ ἡσυχασμοῦ, ἡ ἐκφράζουσα τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἀνατολικῆς σκέψεως ἐπὶ τὸν θρήσκον τοῦ συντηρητισμοῦ, θὰ προσδιορίσῃ ἐπὶ αἰῶνας τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν.

Ὁ νεοελληνικὸς οὐμανισμὸς, ὁ ὁποῖος κατὰ κύριον λόγον ἐξυπηρετεῖ ἐθνικοὺς καὶ κοινωνικοὺς σκοποὺς, ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν τέχνην τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. Τότε εἰ εἰκόμ, ἡ ὁποία πρὶν κατὰ κύριον λόγον ἀπέβλεπεν εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς καὶ ἦτο ἀντικείμενον λατρείας διὰ τὰ προκαλεῖ ἐυλαβεῖς σκέψεις, προσέλαβε τὸν χαρακτῆρα αὐτονόμου ἔργου τέχνης. Ὁ μοναχικὸς συντηρητισμὸς ἐ-

στράφη μετὰ μανίας ἐναντίον τῶν κλασικῶν τάσεων αὐτῆς τῆς τέχνης, ἐπειδὴ ἐνόμιζεν ὅτι ἐπανεργεῖται ὁ ὑπερκερασμένος παγανισμὸς.⁵ Ὁ φόβος τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας παιδείας καὶ γενικώτερον τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐπηρεάζει τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, ἐπειδὴ μία ὄψιμος ἀναγέννησις⁶ ἐπεκρέματο. Ὁ ἡσυχασμὸς, ὡς ἔξαρχος τοῦ βυζαντινοῦ μυστικισμοῦ, ἐν ἀντιλογοκρατικῶν συστημάτων διαλύσεως τῆς προσωπικότητος, εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐγγίσῃ τὴν θέωσιν, ἀντιτίθεται ριζικῶς εἰς τὸν δυτικοευρωπαϊκὸν σχολαστικισμόν. Οἱ ἡσυχασταὶ ἀπορρίπτουν πᾶσαν λογικὴν κατάφασιν τοῦ κόσμου. Ἀπὸ μίαν τοιαύτην στάσιν, ὡς ἐλέχθη, ὅλα τὰ κοινωνικὰ δέοντα παραλύουν. Συντηρησις ἢ προοδευτικότης δὲν συνιστοῦν προβλήματα μᾶς μεταφυσικῶς ἄλογους ψυχῆς. Ἐν τούτοις, αὐτὸς ὁ ἀκρότατος ἐξουλισμὸς τοῦ κοινωνικοῦ ὑπὸ τοῦ μεταφυσικοῦ, ἐπειδὴ καταξιοῦται εἰς τὴν κοινωνιακὴν οἰκονομίαν—τὸ ἰδεατὸν τοῦτο σχῆμα τῆς κατὰ κόσμον δικαιοσύνης—δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀφήσῃ ἀδιαφόρους. Πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν βαθυτέραν ἐρμηνεύαν τοῦ κοινοβίου.

Ἡ κοινοβιακὴ ἀντίληψις δέχεται ὅτι ὁ μοναχικὸς ἄνθρωπος μόνον ἐντὸς τῆς κοινότητος δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν πλήρωσίν του. Ἰδανικὸς τύπος τῆς ἐγκοσμίου κοινότητος εἶναι ἡ μονή, ἡ ὁποία ἀντικατοπτρίζει τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγγέλων. Τὸ μοναστικὸν αὐτὸ ἰδεῶδες κυριαρχεῖ εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν, εἰς τὴν κοινότητα τοῦ χωρίου, καθὼς καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ἡζῶναι μίαν σχετικῶς ἰσὸνομον κατανομήν τῶν υλικῶν ἀγαθῶν, μὲ τὴν ἐννοίαν ὅτι, ὅπου πραγματοῦται ἡ ἐπίγειος δικαιοσύνη, ἐκεῖ ἐγγίζεται εὐκολώτερον καὶ ἡ ἀγιότης. Κοινωνιολογικῶς, ὡς κυριώτερον χαρακτηριστικὸν του ἐστάθῃ ἡ καθολικὴ ἀλληλεγγύη, ἡ ὁποία ἔδενε τὸ ἄτομον ἐντὸς τῆς κοινότητος.⁷

Ἀπόδειξις τῆς ἰσχύος τοῦ πνεύματος τοῦ κοινοβίου ὑπῆρξε τὸ γεγονός ὅτι βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς τῶν προσέφυγον εἰς μοναστήρια, περιβληθέντες τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Τὸ μοναστικὸν αὐτὸ ἰδανικὸν ἐκυριαρχεῖ εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα καὶ δταν ἀκόμη αἱ κοινωνικαὶ συνήθειαι δὲν ἐπέτρεπον τὴν υλοποίησίν του.

Δὲν γνωρίζω ἐὰν χρησιμοποιοῦντες τοὺς ἰδανικοὺς τύπους τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Max Weber θὰ ἐνομοιοποιήσῃμεν καταλήγοντες εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Βυζάντιον ταυτίζεται πρὸς τὸ κοινοβίον. Θὰ ἀπετέλει ἀσφαλῶς παρακινδυνευμένον συμπέρασμα ἐξ ἐπόμενος κοινωνικῆς ἐπιστήμης, ὅχι ὁμοῦ ἐξ ἐπόμενος φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπόμεν ὅτι ὁ

1. Γρηγ. Παπαμιχαῖλ, Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, Ἀρχιεπισκοπὸς Θεσσαλονίκης, Πετροῦπολις, Ἀλεξάνδρεια 1911, σ. 72.

2. Γρηγ. Παπαμιχαῖλ, ἐνθά ἀνωτέρω, σσ. 73-74.

3. Γρηγ. Παπαμιχαῖλ, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 74.

4. J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, σσ. 323-326.

5. Α. Ζυγροπούλου, *Σχέδιασμα ἱστορίας θεολογικῆς ζωγραφικῆς, μετὰ τὴν Ἄλωση*, Ἀθήναι 1957, σ. 14.

6. B. Rubin, «Byzanz», εἰς *Prophyläen-Weltgeschichte*, V, Berlin-Frankfurt-Wien 1963, σ. 214. Πρβλ. Dölger, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 154.

7. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969, σσ. 27-28.

ἀκρότατος ἐξευτελισμὸς τοῦ κοινωνικοῦ ἀπὸ τὸ μεταφυσικὸν καταξιοῦται εἰς τὴν κοινοβιακὴν οἰκονομίαν τοῦ Βυζαντίου, τὸ ἰδεατὸν τοῦτο σχῆμα τῆς κατὰ κόσμον δικαιοσύνης. Ἐδῶ ὅπου ἡ χαρὰ ἀποκτάται μὲ τὸν πόνον, ὅπου ἡ πίστις λυτρῶνει τὸν ἄνθρωπον (καθότι ἡ προσωπικὴ σχέσις μὲ τὸν Θεὸν εἶναι ὄρος διὰ τὴν πιστεύειν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἑαυτὸν του) ὁ ἰδανικὸς τύπος τοῦ κοινοβίου συμπυκνώνει τὰς κοινωνικὰς ἀρετὰς, στεγάζων αὐτὰς ὑπὸ τὴν ἀθθεντίαν τοῦ ἀπολύτου. Ἡ βυζαντινὴ πρόνοια, ἡ ὁποία διευκολύνει τὸ κοινοβίον τῶν ἀκριτῶν, ἡ ἄπαυστος τάσις πρὸς περιορισμὸν τῆς φεουδαρχίας, ἡ ταῦτισις τῶν πτωχῶν πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ ἡ διώξις τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας τῶν εὐγενῶν ἐκφράζουν, εἰς τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη τῆς ἀυτοκρατορίας, τὴν ἀπόσπασιν τῶν κοινοβιακῶν ἐξισοπεδώσεως τῶν πιστῶν.¹

Αἰσθητικῶς, δυνάμεθα νὰ ἐπιωμεν ὅτι ἐπέκεινα τοῦ φυσικοῦ, ὑπὸ τὸν περὶ τὸν καὶ τὴν συμβολικὴν ἐξαύλωσιν, ὁ ὀρθόδοξος στοχασμὸς τείνει πρὸς τὸ ὑπέργειον, τὸ μεταφυσικόν, τὸ «οὐκ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου». Δι' αὐτὸ καὶ οἱ τροῦλλοι τῶν βυζαντινῶν ναῶν, τὰ οὐράνια αὐτὰ σφαιρώματα, καθίστανται φορεῖς τῆς ἐκστάσεως, ἡ ὁποία κρημνίζει τὴν δωρικὴν λιτότητα τῶν κομοῦσαν πρότερον τὸν τύπον τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς βασιλικῆς. Προηγουμένως, νόμος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἦτο ἡ στερεὰ ἠθικὴ «ὁμορφία». Διὰ τῆς ἄρμονικῆς ἰσορροπιῆσεως τῶν μορφῶν ὑποτάσσεται ἡ ζωὴ εἰς τοὺς σκοποὺς τῶν ὁποίων θέτει ὀπλίτης νοῦς. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς, διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, τὴν ὁποίαν συνέχισεν ὁ Γεμιστός, εἰς τὴν θεοποίησιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀντέταξε τὴν προηγμένην καὶ ἀπόλυτον ἐνότητα τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ὁ Παρθενῶν δὲν εἶναι αἰσθητικὴ ὄρασις, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴ «ὁμορφία». Μὲ τὸν αὐστηρὸν ὑπολογισμὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς ἄρμονικῆς ἰσορροπίας τῶν ὄγκων ἐκφράζεται πλαστικῶς τὸ ἐσωτερικὸν ἠθικὸν σύστημά του. Τὸ νόημά του εἶναι ὑποταγὴ τῆς ζωῆς εἰς τοὺς σκοποὺς τοῦς ὁποίους θέτει ὀπλίτης νοῦς. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Παρθενῶν νοεῖται ὡς ἠθικὴ ἄσκησις. Κατὰ διαμετρικὴν ἀντίθεσιν ὁ βυζαντινὸς ναὸς—ὁ ὁποῖος προκύπτει ἡ συμπορεύεται ἀπὸ τὴν ὡς ἄνω προσπάθειαν τοῦ ἀνατολικοῦ στοχασμοῦ—εἶναι μία κοινωνία ἀρετῶν μεταφυσικῶς δυναμικὴ, ὑπὸ τὴν ἔνοιαν δὲν μετετόπισε τὸ κέντρον τῆς ἀπὸ τὴν Γῆν καὶ εὐρίσκειται εἰς ἀδιάκοπον ἀνάτασιν ἐξῶ ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ δυνατοῦ. Τὴν ἐκφρασιν αὐταρκειᾶς, τῆς αὐταρκεσκειᾶς μάλιστα καὶ τῆς ἰκανοποίησεως τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἑλληνικὸς ναὸς, τὴν διαδεχεται εἰς τὸν βυζαντινὸν ναὸν πόθος καὶ ἀδιάκοπος ἀνησυχία διὰ τὸ ἄφαστον καὶ τὸ ἀπόλυτον.

Ἐνθὲν εἰς τὸν ἑλληνικὸν ναὸν ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος εὐρίσκετο εἰς φιλικὴν ἀνταπόκρισιν πρὸς τὴν ἐκτὸς τοῦτου ἐκτεινομένην φύσιν, ὁ βυζαντινὸς ναὸς κλείεται ἀπὸ τὸν ἕξω κόσμον καὶ γίνεται ἐξ ὀλοκλήρου

ἐσωτερικὸς, ἀποσύρεται ἀπὸ τὸ ὄρατὸν καὶ δίδεται εἰς τὸ νοητόν.² Ἡ φύσις εἶναι ἀγνωστος εἰς τὴν ἐρημητικὴν κλειστότητα τοῦ ἀνατολικοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ συμπορευομένου Βυζαντίου.

Δι' αὐτὸ καὶ τὸ σῶμα παραμορφοῦται, ἐξοστρακίζεται παντελῶς ἡ γλυπτικὴ συμμετρία του, διὰ τὴν ἐξαύλωσιν, τείνων πρὸς τὸν ἰδανικὸν τύπον τοῦ ἀσκητικοῦ, ἐπέκεινα τοῦ ἀρχικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ Ὁρθοδοξία, σημεῖο καὶ λαοὶ καὶ ἰσλαμισμὸς ὀδεύουν ἀπὸ κοινοῦ, ὑπὸ ἑνιαίον πολεμικὸν πνεῦμα κατὰ τῆς κλαστικῆς παραδόσεως.

Ὁ δεσμὸς πρὸς τὸ θεῖον εἶναι ἡ αἰωνία καὶ ἀδυσώπητος σχέσις παντὸς ἐπιγείου καὶ εἰς τὴν σχέσιν αὐτὴν καὶ μόνον διαδραματίζεται ἡ τυχὴ ὀλοκλήρου τῆς υπάρξεως. Ἡ ἀνάτασις αὐτὴ πραγματοποιεῖται εἰς ὄραν σεισμικὴν—εἶναι ἡ στιγμή τῆς ἀσκητικῆς—ὅτε ἡ πίστις κινεῖται πρὸς τὴν ἄβατον καὶ ἀνεκπλήρωτον ὁμοίωσιν τοῦ Πατρὸς. Οὕτε ἡ ἀυτομωρία οὐτε ἡ αὐτομαστίγωσις—γλίσχραι προϋποθέσεις πάσης ἀσκητικῆς ἢ μαρτυρικῆς ἐνατενίσεως τῆς ζωῆς—ἐπαρκούν διὰ τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατον ὁμοίωσιν πρὸς τὴν ὄντολογικὴν πρότην ἀρχήν. Συνεπεία τούτου, τὸ ἐρασιθάνατον εἶναι ἡ εὐλόγος συνέπεια παντὸς τοῦ ἀσκητικοῦ. Διότι ἡ ὑπέρβασις πρὸς τὸν χῶρον τοῦ ἁγίου τελειοῦται εὐχερέστερον, ὅπου ὑπερνικᾷται ἡ ἀντίστασις τοῦ υλικοῦ. Οὕτω ὁ πιστὸς τὸ ἀνατολικὸν χριστιανισμὸν ὑψίσταται τὴν αἰώνιαν ταφήν, διὰ τὴν προετοιμῆσιν διὰ τῆς ἰδίας του αὐτοθυσίας τὴν ἀνάστασιν. Μόνον ἡ ἀπὸ τοῦ υλικοῦ σκληραγωγία προετοιμᾷται ἐν σιωπῇ τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ σωτηριῶδες τῆς αἰωνιότητος.

Ὁ νέος ἑλληνισμὸς ὁ ὁποῖος προκύπτει μετὰ τὴν ἄλωσην παρακοῦθε μετ' ἄλλως τὴν διώξιν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸν θεολογικὸν στοχασμὸν. Οἱ δύο αὐτοὶ πόλοι μετὰ τὴν ἰσχυροτάτην ἀνάρκειαν ταλανίζουσι τὸ αἴτημα τῆς συνθέσεως εἰς νεοελληνικὸν πολιτισμὸν. Ἐθνικὴ συνειδήσις καὶ ἠσυχασμὸς ἢ ζηλωταὶ δὲν ὑπολήπτονται ἀμοιβαίως.³

Δημοκρατίαν διὰ μέσου τοῦ Λόγου ἀγωνίζονται νὰ συνθέσωσι οἱ ἑλληνοῖντες, δραματικῶς συγκρουόμενοι εἰς τὸ θρησκομανῆ τοιχόματα τοῦ Βυζαντίου. Θεοκρατίαν ὡς σκοτεινὴν καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ ἄρνησιν τῆς ζωῆς προβάλλει ὁ ὀρθόδοξος στοχασμὸς. Πλαστικῇ εἶναι ἡ παράστασις τῶν ἑλληνοῖντων, ἐνθ' ἀσκητικῇ παραμόρφωσις καὶ ἀτέρμων ἐξαύλωσις ἢ ὀρθόδοξος σκέψις. Οἱ ἑλληνοῖντες προβάλλουσι τὸ Ἔθνος, ἐνθ' ὁ ὀρθόδοξος στοχασμὸς πιστεύει εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν παρουσίαν τοῦ Πνεύματος Χριστοῦ ὡς ἐπιγείου μέσου ἐκφράσεως τῆς ἀπολύτου δικαιοσύνης. Συνέπεια ἀκριβῶς τὸ τελευταῖον εἶναι ἡ κρυσθαλγία τῶν ἑλληνοῖντων διὰ στρατόν, ὥστε νὰ συγκεντρωθῇ ὅλη ἡ δύναμις καὶ νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ ἀρπυνι-

1. Δ. Τσάκων, *Μαθηματικὰ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθήναι 1969, σ. 87.

2. Μ. Α., «Ἡ μυστικὴ ἀνάστασις ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης», *Φιλολογικὴ Ἐταιρεία*, Ἀθήναι 1925, φιλλ. 1ον, σσ. 10-14.

3. Β. Λαούρδα, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σ. 17 κ.ε.

σθὲν ἔθνικόν αἴσθημα. Ἀντιθέτως, οἱ Ὁρθόδοξοι φθείρονται ἐν κλαυθμοῖς καὶ φυγοκεντρισμῷ ἀπὸ πάσης ἐνεργητικῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς ζωῆς καὶ δδευοῦν πρὸς τὰς μονάς.

☛ Ὁρθῶς ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος τονίζει ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμὸς τελικῶς συγκροτεῖται μηδαμῶς ἀσπάζόμενος τὴν κλασικὴν ἢ βυζαντινὴν παράδοσιν ἀπολύτως, ἀλλὰ ρυθμίζων ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἀμφοτέρων καὶ κατὰ τὴν ἐκάστοτε πραγματικότητα τὸν πολιτικὸν καὶ πνευματικὸν αὐτοῦ στοχασμόν.¹ Ὁ δόλος ὁμοῦ τῶν φυγοκέντρων δυνάμεων ἔτεινεν εἰς τὴν ἀπόπνιξιν τοῦ ἔθνους, ἐντὸς τοῦ χριστιανισμοῦ καθ' ὅμοιον τρόπον κατεβάλλετο ἐντὸς τοῦ ἔθνους ἢ προσπάθεια νὰ καταποντισθῇ ἡ Ὁρθοδοξία.

Τελικῶς, ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπραγματώθη. Ὅπως εἰς τὸ Βυζάντιον ἐγενήθη ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς, οὕτω καὶ εἰς τὸν Νέον Ἑλληνισμὸν θεώμεθα τὸ Βυζάντιον νὰ συνεχίσῃ τὴν ζωὴν του.² Ἐλλεπει ὁμοῦ ἡ σύνθεσις ὡς ἀνανεωτικῆ πρωτοαγία τοῦ Νεοελληνικοῦ Κόσμου.

τὸ πολιτικὸν δέον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τουρκοκρατίας δύο διαμετρικῶς ἀντίθετοι πόλοι, οἱ Φαναριῶται καὶ οἱ Ἑλληνας τῆς Βενετίας, διασταυρώνουν τὰ ἰδεολογικὰ ξίφη των. Οἱ πρώτοι εἶναι σαφῶς προσανατολισμένοι εἰς τὴν φυσιολογικὴν διαδοχὴν τῶν Ὁσμανιδῶν, πιστεύουν εἰς τὴν δυαδικὴν ἑλληνοτουρκικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἡ ἀντιπαλικὴ τῶν διὰθεσις προσεπικυροῖ εἰς τὸν Σουλτάνον τοῦ «λόγου των τὸ ἀσφαλές». Ἀντιθέτως οἱ Ἑλληνας τῆς Βενετίας, Πελοποννήσιοι καὶ Κρήτες φυγάδες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἰδρύνουν πλῆθυσίον τῆς «Γερουσίας τῶν Δέκα» ἐν οἴονει δεύτερον Πατριαρχεῖον τῆς διασπορᾶς, τὸ ὅποιο ἐπιδιώκει: (α) τὴν ἐκδήλωσιν μιᾶς πολιτικῆς σταυροφορίας τῆς Δύσεως ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, (β) τὴν συνέχισιν τοῦ διαλόγου τῆς πρώτης καὶ δευτέρας Ρώμης (δηλαδὴ Βατικανοῦ καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου), (γ) τὴν διαμόρφωσιν ἐνὸς ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ κράτους, ὡς ἀκριβῶς οἱ Ἱταλοὶ προητόμησαν τὴν Ἱταλίαν καὶ οἱ ἄλλοι τὴν Γαλλίαν.³ Οἱ Ἑλληνας τῆς Βενετίας, καὶ ἀργότερον ὀλοκλήρῳ τῆς δυτικῆς Διασπορᾶς, καθίστανται οἱ σταθερώτεροι πόλοι τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν τῆς γαλιτικῆς Ἐπαναστάσεως, χρησιμοποιοῦν δὲ τὸν «δόλον τῆς Ἰ-

στορίας», κατὰ τὸν Ἐγελον, διὰ νὰ ἐπιτύχουν μίαν ἀποφασιστικὴν σύγκρουσιν τῶν δυτικῶν δυνάμεων μετὰ τὴν ὀθωμανικὴν ὑπεροχὴν. Τὸ γεγονός ὁμοῦ ὅτι ὁ Γ. Τραπεζούντιος, προσωπικὸς διδάσκαλος τοῦ Πάπα Νικολάου καὶ ἐμπιστευτικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ Βατικανοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἐπιστρέφει εἰς τὴν Ρώμην φιλοσοφικῶς καὶ ὑμνητῆς τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ, μετὰ τὸ σχέδιον μιᾶς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνώσεως Ἑλλήνων καὶ Ὁθωμανῶν,⁴ δεῖκνυει κατὰ τρόπον ἐναργῆ ὅτι οἱ Ἑλληνας τῆς Δύσεως δὲν εὐηλιπίστουν εἰς τὴν δυτικὴν βοήθειαν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν των.

Οἱ Φαναριῶται ὁμοῦ εἶναι πραγματισταί. Δέχονται τὴν Ἄλωσιν ὡς ἀναμφισβήτητον πραγματικότητα. Καὶ ὅταν ὁ Πορθητῆς, μετὰ τὴν συμφωνίαν του μετὰ τὸν Πατριάρχην Γεννάδιον Σχολάριον, τοὺς καλεῖ καὶ τοὺς ἀναθέτει τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ κατ' οὐσίαν ὀλοκλήρῳ τὴν διοίκησιν τῆς ἀπεράντου ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας,⁵ αὐτοὶ καθιεροῦν τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἐπίσημον διπλωματικὴν γλῶσσαν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους εἰς τὸν διάλογόν του μετὰ τὰς μεγάλας χριστιανικὰς (εὐρωπαϊκὰς) δυνάμεις.⁶ Τελικῶς δὲ οἱ Φαναριῶται ἀναδέχονται ἀργότερον τὰς ἡγεμονίας τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας, προσδίδοντες τιμὰς βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναφ̄ στεφομένου ἑλληνας βασιλεῖς τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν, αἰτοῦνται δὲ τὴν μετατροπὴν τῆς Βαλκανικῆς εἰς αὐτονόμου ἡγεμονίας ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν των, πιστεύοντες ὅτι ἡ ἑλληνοτουρκικὴ αὐτοκρατορία εἶναι ἡ μόνη ἀληθὴς διάδοχος τοῦ ἀνεθνικοῦ Βυζαντίου. Οἱ Φαναριῶται, στενῶς συνδεδεμένοι μετὰ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, πιστοποιοῦν καὶ ἐπικυρώνουν τὴν συμφωνίαν τοῦ Πορθητοῦ μετὰ τὸν Πατριάρχην Γεννάδιον Σχολάριον, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Μωάμεθ κατ' οὐσίαν ἀνεγνωρίσθη ὀθωμανὸς διάδοχος τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν, ὁ δὲ Πατριάρχης πνευματικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς (μιλὲτ μπασί) ὄλων τῶν χριστιανῶν τῆς ἀπεράντου ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (συνεπῶς Ἑλλήνων, Ἀράβων, Σλάβων, Ἀλβανῶν, κτλ.).

Τὰ προνόμια κατοχυρώνουν τὴν ἑλληνοτουρκικὴν συνεργασίαν, διχετεύουν καὶ διευρύνουν τὸ ἀντιπατικὸν μέτωπον τῶν Φαναριωτῶν,⁷ τελικῶς δὲ θὰ ὀδηγήσουν εἰς τὸ αἴτημα τῆς δυαδικῆς ἑλληνοτουρκικῆς αὐτοκρατορίας⁸ μετὰ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταν-

4. Γ. Ζώρα, *Γεωργίου Τραπεζούντιου καὶ αἱ πρὸς ἑλληνοτουρκικὴν συνεννόησιν προσπάθειαι αὐτοῦ*, Ἀθήναι 1954, σσ. 66-67, 78 κ.ε. Χρυσιάνθου, *Ἐκκλησία Τραπεζούντος*, Ἀθήναι 1933, σσ. 312-314.

5. D. Toynbee, *A Study of History*, London - New York - Toronto, II (ἄ.ε.), σ. 225 κ.ε.

6. P. Argyropoulos, «Les Grecs en service de l'empire Ottoman», εἰς *Annuaire* (ἄ.ε.), σ. 159. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Β', σ. 10.

7. Χρυσ. Παναδοπούλου, «Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ ἔθνους ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Θεολογία*, τ. XIII, 1934, σ. 100.

8. N. Jorga, *Byzance après Byzance*, Bucarest 1935, σ. 224.

1. Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ἱστορικαὶ πραγματεῖαι*, Ἀθήναι 1889, σ. 253.

2. Κ. Δημαῖ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήναι 1968⁴, σ. 1α'.

3. Δ. Τοσκάνο, «Οἱ Φαναριῶτες καὶ οἱ Πελοποννήσιο-Κρήτες τῆς Βενετίας», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοαγία*, Ἀθήναι 1965, σσ. 325-326.

τινούπολι, τοῦ ὁποῦο τελευταῖος φορεῖς θὰ καθίστατο ὁ Ἴων Δραγοῦμης εἰς τὴν μυστικὴν συμφωνίαν τὴν ὁποίαν ὑπέγραψε τὸ 1920 μὲ τὸν φιλελεύθερον ὀθωμανὸν πρίγκιπα Σαμπαχεντίν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ἴων Δραγοῦμης, ἕκ τῶν κυριωτέρων φορέων τοῦ νεοελληνικοῦ ἐθνισμοῦ, ὑφίσταται, ὡς γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔντονον ἐπίδρασιν καὶ διάβρωσιν τῶν ἐθνικιστικῶν του κατευθύνσεων ἀπὸ τὴν φαναριωτικὴν πολιτικὴν. Ἡ νέα Τουρκία εἶναι χώρα μεγάλη καὶ τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας παραμένει ἡ σταθερὰ πυξὶς τῆς βρετανικῆς καὶ δυτικῆς γενικώτερον πολιτικῆς, ὥστε ὁ νεοελληνικὸς μεγαλοϊδεατισμὸς ἔδει, ὡς μὴ ὄφειλεν ἕκ τῶν πραγμάτων, νὰ συγκρούεται μὲ τὰς δυτικὰς δυνάμεις.

Διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν καλύτερον τὴν φαναριωτικὴν πολιτικὴν, ὀφείλομεν νὰ παραπέμωμεν εἰς τὸ περίφημον ὑπόμνημα τοῦ Φαναριώτου Ἄλ. Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν ρομαντικὸν Βασίλεα Ὁθωνα, ἔνθα, ἀπαντῶν εἰς ἐρώτημα τοῦ Βασιλέως περὶ τοῦ πῶς ἀντιλαμβάνεται τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, λέγει ὅτι δὲν ἔβλεπε παρὰ ἐσωτερικὴν ἀνασύνταξιν, ἀξιοποίησιν τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ κράτους καὶ μόνον εἰς περιπτώσιν τουρκο-ρωσικῆς συνεργασίας ἦτο δυνατόν νὰ προβληθῇ τὸ αἴτημα τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ μάλιστα ὑπὸ δυτικὴν ἀπροβουλίαν.¹ Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἔζηγεν ἕκ τοῦ γεγονότος ὅτι μεγάλως ἠγωνίσθησαν οἱ ἡγήτορες τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 διὰ νὰ πείσουν τὰς δυτικὰς δυνάμεις ὅτι οἱ νεώτεροι Ἕλληνες δὲν εἶναι Καρμπονάροι, πολὺ ὀλιγώτερον δὲ δουροφόροι τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, διὰ νὰ τοὺς ἐπιτρέψουν τελικῶς νὰ ἰδρῦσυν τὸ ὑποτιπῶδες κράτιδιον. Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατόν—διηρητῶτο ὁ Μαυροκορδάτος—νὰ ἐναντιωθῇ ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ δυτικὴ πολιτικὴ τὸ περιφρουρεῖ; Διὰ τῶν ὡς ἄνω συλλογισμῶν τοῦ Μαυροκορδάτου ὡς πρὸς τὸ δυσχερὲς τῆς πραγματοποιήσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας καθίσταται περισσότερο σαφὲς ὅτι οἱ Φαναριῶται ἀρχὴν καὶ τέλος τῆς πολιτικῆς τῶν εἰχόν τὴν ἑλληνοτουρκικὴν συνεργασίαν, εἴτε παρέμοντο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἴτε ἀνηγορευθόντο εἰς πολιτικοὺς ἀρχηγοὺς εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας καί, γενικώτερον, ὁ ἐγκατεστημένους εἰς τὴν Δύσιν ἑλληνισμὸς αἰτεῖται ὄχι μόνον διὰ τοῦ Βησσαρίωνος, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Μητροπολίτου Φιλαδελφείας Μελετίου Τυπάλδου νὰ διαλεχθῶν μὲ τὴν Δύσιν καὶ τὸ Βατικανόν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ προσπάθεια² τοῦ Ἐλληνικοῦ Μητροπολίτου Βενετίας Τυπάλδου νὰ ἀποσπῇ ἐκκλησιαστικὴν δυνάμιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ

1. Γ. Κορδάτου, *Νεοελληνικὴ πολιτικὴ ἱστορία*, Ἀθήναι 1925, τ. I, σ. 333 κ.ε.

2. Α. Καλογεροπούλου, *Σημειώσεις Ἱστορίας τῆς Τέρης*, Ἀθήναι 1961, σ. 145. Μ. Γεῶρον, *Τυπάλδου—Ἐπὶ τὴν ἀποστολὴν Ἐπιπέτου πρὸς τὸν ἐν Βενετία Βησσαρίωνος ταραχῶν, 1686—1712*, Κωνσταντινούπολις 1913, σ. 24 κ.ε.

τὰς βενετοκρατουμένας περιοχάς, εἰς τὴν ἀναζητήσιν του νὰ ἀνεύρῃ μίαν «τρίτην λύσιν» μεταξὺ πρώτης καὶ δευτέρας Ρώμης.

Ἡ προσπάθεια τῶν Φραγκοελλήνων τῆς Βενετίας εἰς τελευταῖαν ἀνάσιν ὑπῆρξε προσπάθεια τεχνικῆς προσεγγίσεως μὲ τὴν Δύσιν, διότι ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν οὐτε τὴν ὀρθοδοξίαν τῆς ἀπόλεσεν οὐτε τὸν ἐλληνοτισμὸν τῆς, ἡ δὲ ὑποχρεωτικὴ ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν μνημόνευσις τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν εἰς τὰς βενετοκρατουμένας χώρας τὸ Βατικανόν, κατήνησε τύπος κενός, ἄνευ ἐπιδράσεως καὶ οὐσίας.³

Ἐναντὶ τῶν Φραγκοελλήνων τῆς Βενετίας ἴσταται ἡ ρεαλιστικὴ γραμμὴ τῶν Φαναριωτῶν, οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ σταθεροὶ ἀγωγοὶ δυτικῶν πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων, τείνουσι μόνιμως καὶ ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ἑλληνοτουρκικὴν αὐτοκρατορίαν, χωρὶς νὰ βλέπουσι συμπῶς τὴν ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, διότι εἶναι Βυζαντινοὶ καὶ δραματίζονται ἀνεθνικὸν κράτος βυζαντινὸν διαστάσεων ὑπὸ ἑλληνοτουρκικὴν ἡγεσίαν καὶ ὄχι μικροελλαδικὸν κράτος συμπεπιεσμένον γεωγραφικῶν ὁρίων. Ἡ ἀδυσώπητος αὐτὴ διαλεκτικὴ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ κράτους μᾶς παρακολουθεῖ μέχρι καὶ τοῦ 1922. Ὁ Τογνβεὼς ὡς καὶ ὁ Sherrard τοῖνοιον θαυμαστικῶς ὅτι ἡ ἐκρηξίς τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (1821), ἀκριβῶς διότι γίνεται εἰς τὴν Ρουμανίαν, εἶναι ἀποδείξις τοῦ διχασμοῦ τῶν πολιτικῶν προσανατολισμῶν τῆς ἑλληνικῆς ἡγεσίας.⁴ Ἄλλοι πιστεύουσι τὴν ὁμαλὴν διαδοχὴν τῶν Ὀσμανιδῶν (Φαναριῶται) καὶ ἄλλοι εἰς τὴν ἀδιόρθωτον ἀνεξαρτήτου ἑλληνικοῦ μικροῦ κράτους.⁵ Τὸ γεγονός εἰς τὴν 1820 οἱ Φαναριῶται ἀναλαμβάνουσι τὴν ἡγεσίαν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, εἰσάγοντες ἐντὸς τῶν κόλπων αὐτῆς Ρουμάνους (Βλαδιμηρέσκου), Σέρβους (Καραγεώργεβιτς) καὶ ἄλλους ἐτεροεθνεῖς φιλικούς ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξη τὸν παμβαλκανικὸν χαρακτήρα τῆς ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἐξεγέρσεως.⁶ Ἡ ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς χειραφετήσεως τῶν ἑλλήνων ἀστών—ὡς ἀντιμαρξιστικῶς ἐρμηνεύον τὰ γεγονότα διετύπωσεν ὁ μαρξιστὴς Ι. Κορδάτος, ὁ ὁποῖος τὴν θεωρεῖ προκληθεῖσαν ἕκ τῶν ἑλλήνων ἐμπόρων καὶ ἰδιῶ τῶν ἐροπλιστῶν. Οἱ Ἕλληνες, κατὰ τὸν Κορδάτον, μετὰ τὴν συνηθὴν τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή τοῦ 1774, ἤρχισαν ἀποκερδαινόντες τὸσα χρήματα, ὥστε νὰ ἀποφασίσουν τὴν ἰδρυσιν ἰδιοῦ ἐλευθεροῦ ἑλληνικοῦ κράτους.⁷

3. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969², σ. 70.

4. D. Tsakonas, «Die Griechische Revolution von 1821», εἰς *Griechenland zwischen Ost und West*, Bonn 1968, σσ. 105-118.

5. Δ. Τσάκωνα, «Οἱ Φαναριῶται καὶ οἱ Πελοποννησιοκρίτες τῆς Βενετίας», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά*, Ἀθήναι 1965, σσ. 325-326.

6. N. Botzaris, *Visions balkaniques*, Genève-Paris 1962, σσ. 101-103.

7. Γ. Κορδάτου, *Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821*, Ἀθήναι 1946, σσ. 102-103.

Δέν πρόκειται νά ἀντιμετωπίσω τήν ἱστοριοϋλικήν θεωρίαν τοῦ Κορδάτου ἀπό οἰασθήποτε θέσεως κεντροδεξιᾶς Κοινωνιολογίας, ἐφ' ὅσον μάλιστα πιστεύω ὅτι ἡ ἐπιστήμη—συνεπῶς καί ἡ κοινωνική ἐπιστήμη—ὀφείλει νά μὴ προχωρῇ εἰς ἀξιολογικὰ κρίσεις καί νά ὑποβιβάζεται εἰς θεραπευαίδη τῆς πολιτικῆς. Δι' αὐτό, ἀπό μαρξιστικῆς σκοπιᾶς κρίνων τήν ὡς ἄνω θεωρίαν τοῦ Κορδάτου, θά ἔλεγον ἄπλως ὅτι τήν θεωρῶ ἀντιμαρξιστικήν. Ἡ ἀστική τάξις, κατὰ τὸν Μάρξ, εἶναι ἔννοια κοσμοπολιτικῶς προσανατολισμένη. Ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ κέρδος καί τήν οἰκονομικήν κυρίασιν ἐπιβιώσιν τῆς ἐπὶ ὑπερθετικῶν ὁρίων. Ὅθεν δέν δύναται, μαρξιστικῶς σκεπτόμενος, νά ἀντιληφθῇ τί συμφέρον θά εἶχον οἱ ἔλληνες ἄστοι, οἱ κατέχοντες τήν οἰκονομικήν ὅσον καί πολιτικήν ἡγεσίαν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, νά ἀπαλλοτριώσουν τήν οἰκονομικήν ἰδίαν ἡγεμονίαν των ἐγκαταλείποντες τήν τεραστίαν ὀθωμανικήν ἀγοράν (ἡ ὁποία ἐξετείνεται ἀπὸ τὰς προφυλακὰς τῆς Βιέννης μέχρι τοῦ βόθρου τῆς Ἀσίας), διὰ νά ἐκμεταλλεῖσθον μίαν λιλιπούτειον ἀγοράν μεταξὺ τῶν ἀκτημόνων τῆς Ρούμελης καί τοῦ Μορέως.¹

Δέν ἐπιθυμῶ νά εἰσελθῶ εἰς τὰ βαθύτερα αἷτια τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον μοῦ ἐπιτρέπεται νά διατυπώσω ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ἡ γαλλικὴ Ἐπαναστάσις ἀνατρέπει τήν πολιτικήν γραμμὴν τῶν Φαναριωτῶν. Αἱ ἰδέαι τῆς ἐλευθερίας, ἰσότητος ἐνώπιον τοῦ νόμου καὶ δικαιοσύνης ἀνατρέπουν τήν περὶ περαιοσιμῆς δεσποτίας ἀντιληψίν τῶν Φαναριωτῶν. Δι' αὐτό, ὅταν τὸ 1820 τὴν ἡγεσίαν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἀναγκάζεται ἐκ τῶν πραγμάτων νά ἀναδεχθῇ ὁ Φαναριώτης πρίγκιψ Ὑψηλάντης κηρύσσει τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Ρουμανίαν ὡς παμβαλκανικήν καὶ οὐχὶ ὡς στενωπῶς ἑλληνικήν, ἐφ' ὅσον ἔχουν ἦδη εἰσαχθῆ εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν Ρουμάνοι ἀντιστασιακοὶ ὑπὸ τὸν μικρομπογιάρου ἀρχηγὸν Βλαδιμηρέσκου, Σέρβοι ὑπὸ τὸν Καραγεώργεβιτς, Βούλγαροι, κτλ. Οὕτω πως ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Ρουμανίαν προσλαμβάνει παμβαλκανικὸν χαρακτήρα, διότι ἡ νέα φαναριωτικὴ ἡγεσία τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας γνωρίζει κἀλλίον τὸν ἐπαρχιακῶς σκεπτομένον «μικροελλαδικῶν» ὅτι οἱ ἔλληνες μόνον τὸν δέν δύναται νά ἐναντιωθῶν πρὸς τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζουν ὅλοι αἱ δυτικαὶ δυνάμεις, οὐχὶ τὸσον δι' ἀξιοποιοῦσιν τοῦ «μεγάλου ἀσθενοῦς τοῦ Βοσπόρου», ὅσον διὰ νά ἀνασχέσουν τὴν κἀθοδον τῆς Ρωσίας πρὸς τὸ Αἴγαῖον. Διὸ καὶ ἡ φαναριωτικὴ ἡγεσία τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ὀθεῖ ἐπὶ τοῦ οὐδετέρου ἐδάφους τῆς Μολδοβλαχίας εἰς σύγκρουσιν ὀθωμανικὰ καὶ ρωσικὰ στρατεύματα. Οἱ Φαναριῶται δηλαδὴ ὑπολογίζουν εἰς διεθνή σύγκρουσιν ἐπὶ ἐνὸς χώρου, ἐνθα δέν δύναται κατὰ τὰς διε-

θεῖς συνθήκας νά εἰσελθῶν οὔτε ρωσικὰ, οὔτε ὀθωμανικὰ, ἀλλ' οὔτε καὶ αὐστριακὰ στρατεύματα. Συμπεραίνοντες θά ἐλέγχομεν ὅτι ἡ Ἐπαναστάσις δέν ὑπῆρξε μονοσημῶς ἀστική, ἀλλὰ καὶ ἀριστοκρατική, συμπαρασῦρασα τελικῶς ὀλόκληρον τὸν λαόν.² Ἐξεκίνησεν ἀνευ ἀγγλικῆς, γαλλικῆς ἢ ρωσικῆς προστασίας, λίαν πιθανῶς δὲ ἡ συντηρητικὴ πτέρυξ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπεζήτη περισσότερον μίαν ρωσο-τουρκικὴν σύρραξιν. Ἄφ' ἧς ὁμοῦ ἡ Μεγάλῃ Βρετανία ἐπέισθη (1824), ἀπὸ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὸ Δουιδόνον, ὅτι ὁ χαρακτήρ τῆς Ἐπαναστάσεως δέν εἶναι ἀντιοθωμανικῶς ὅσον ἀντισλαβικῶς καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲ ἀποτελέσῃ τὸ δεύτερον μετὰ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν φράγμα ἀνασχέσεως τῆς ρωσικῆς καθόδου εἰς τὸ Αἴγαῖον, ἢ Ἐπανάστασις θεωρήθη ἐπιτυχούσα. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐτόνισεν ὅτι ὅσον βαθύτερον ἔχει ἡ Ἑλλάς τὰ σύνορά τῆς εἰς τὴν Μακεδονίαν, τόσον περισσότερον θά ἀπέχουν οἱ Σλάβοι ἀπὸ τὸ Αἴγαῖον (καὶ τοῦτο πρὸς τὸ συμφέρον τῶν δυτικῶν δυνάμεων).³ Ἀπὸ τῆς ἄλλης ὁμοῦ πλευρᾶς ἡ βρετανικὴ πολιτικὴ, τοποθετημένη ἐπὶ τῶν Ἴονίων Νήσων καὶ ἀποσκοπούσα εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Συρίας καὶ τοῦ Σουεζ, εἶχε στρατηγικὸν συμφέρον νά διασφαλίξῃ φιλικὴ ἑλληνικὴ δύναμις τὴν διέλευσιν τῆς ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.⁴

Δέν γνωρίζω κατὰ πόσον πρέπει νά συμμερισθῇ κανεὶς τὰς ἀπόψεις τοῦ Τοynbee, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας μία δρᾶξ Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μία ἕτερα ἑλληνικὴ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην συνεκλόνησαν μετὰ τὰς δολοπλοκίας των τόσον πολὺ τὴν εὐρωπαϊκὴν πολιτικήν, ὅστε νά κατορθώσουν νά γράψουν τὰς πλέον ἐπικινδύνους σελίδας τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ 19ου αἰῶνος.⁵

Ὁ νεοελληνικὸς ἐθνισμὸς, ὡς προαστικὸς, δέν ἐπεζήτησε νά κατακτήσῃ ξένους λαοὺς καὶ ἰδίως ξένους ἀγοράς. Διὸ καὶ ὅταν ἀκόμη ἐξεφράζετο μετὰ αἴτημα τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας ἐπεζήτη τὴν πολιτιστικὴν ἀφομοίωσιν τῶν Ὄθωμανῶν, ἡ δὲ ἀπόπειρα πολιτιστικῆς ἀφομοίωσης δέν ἀποτελεῖ ἱμπεριαλισμὸν ἀλλὰ νόμιμον δικαίωμα παντὸς λαοῦ. ἱμπεριαλισμὸς ἢ ἐθνικισμὸς σημαίνει κατάκτησιν ξένων ἀγορῶν ὑπὸ λαῶν οἱ ὁποῖοι ἐπέτουν τὴν βιομηχανικήν των ἀνάπτυξιν, εἰς τὴν καλυτέραν δὲ περίπτωσιν σημαίνει occupatio bellica, δηλαδὴ στρατιωτικὴν κατάληψιν ξένων ἐδαφῶν. Ἐθνισμὸς, ἀντιθέτως, σημαίνει ἀλυ-

2. G. Daskalakis, «Die Verfassungsentwicklung Griechenlands», εἰς *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart* (24), Tübingen 1937, σ. 268. Τ. Πιτινέλη, *Πολιτικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως*, Παρίσι 1927, σ. 131. Μ. Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν τουρκοκρασίαν, 1715-1821*, Ἀθήνα 1939, σσ. 136-139.

3. Γ. Κορδάτου, *Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1946, σ. 192.

4. Γ. Κορδάτου, ἐνθα ἄνωτέρω, σ. 187.

5. Toynbee, *A Study of History*, London-New York Toronto, 1954, VIII, σσ. 150-198.

1. D. Tsakonas, «Die Griechische Revolution von 1821», εἰς *Griechenland zwischen Ost und West*, Bonn 1968, σσ. 105-118.

τροφικὸν κίνημα, αἵτημα ἀπελευθερώσεως ὑποδοῦ-
λων ἀδελφῶν (irredenta).

Συνεπῶς, πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν ποῖα ὑ-
πῆρξαν αἱ ἱστορικαὶ φάσεις τῆς Μεγάλης Ἰδέας, διὰ
νὰ διαπιστώσωμεν ἐνδεχομένας ἰμπεριαλιστικὰς ἢ
ἄλτρωτικὰς ἐκφράσεις τῆς.

Πρώτη φάσις ὑπῆρξε τὸ αἷτημα συγκροτήσεως
δουαδικῆς ἐλληνοτουρκικῆς αὐτοκρατορίας μὲ πρω-
τεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἡ *δευτέρα* φάσις συνεδύσθη μὲ τὸ αἷτημα τῆς
παμβαλκανικῆς δημοκρατίας τὴν ὁποίαν ἦ ἐν Ρου-
μανία ἐπανάστασις τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας προέβαλε.

Τρίτη ἐκφρασις τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἐστάθη ἡ ἀ-
πόφασις τοῦ ρομαντικοῦ Βασιλέως Ὁθωνος νὰ ὀδεύ-
σῃ πρὸς στρατιωτικὴν ἀναμέτρυσιν μὲ τὴν ὀθωμανι-
κὴν αὐτοκρατορίαν. Κατὰ πόσον ὑπῆρξε ρομαντι-
κὸν τὸ αἷτημα τῆς ὀθωμανικῆς Μεγάλης Ἰδέας πιστο-
ποιεῖται ἀπὸ διάλογον τοῦ Ὁθωνος μὲ τὸν ἀρχηγ-
γὸν τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος Μαυροκορδάτου. Ὁ Ὁ-
θων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀπολύτου μοναρχίας ἐπιέ-
ζετο ἀπὸ πρεσβευτὴν μεγάλῃς Δυνάμεως νὰ διευκο-
λύνῃ τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου Μαυροκορδάτου.
Ὁ Βασιλεὺς καλεῖ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἀγγλικοῦ κόμ-
ματος καί, διὰ νὰ τὸν δεσμεύσῃ, τοῦ ζητεῖ ἐνυπογρά-
φος τὰς σκέψεις του περὶ τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας. Τότε
ὁ Μαυροκορδάτος ἐγραψεν ἐν ἀπὸ τὰ καταπληκτικώ-
τερα κείμενα τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς, τὸ ὁποῖον ἐμ-
περιεῖχε τὰς ἐξῆς θέσεις: Βασιλιᾶ μου, νὰ κἀνῃς
στρατόν. Νὰ φτιάξῃς ναυτιλία καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃς
τὴν οἰκονομίαν σου. Καὶ ὅταν θὰ δῆς τοὺς Τούρκους
νὰ πηγαίνουν μὲ τοὺς Ρώσους, τότε δὲν θὰ προλάβῃς
νὰ θέσῃς θέμα Μεγάλῃς Ἰδέας, διότι οἱ Δυτικοὶ
θὰ σοῦ ἔχουν πᾶσι τὴν ἐλληνικὴν σημαία στὴν Κων-
σταντινούπολιν.¹

Ὁ Ὁθων, ἀντιθέτως, συλλαμβάνει τὴν Μεγάλῃν
Ἰδέαν ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν τῆς στρατιωτικῆς ἀ-
ναμετρήσεως μὲ τὴν Τουρκίαν. Ὁνειρεῖτο πολιτι-
κῶς τὴν ἀνασύστασιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας
μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μὲ μάλ-
λον ἀκαθόριστα γεωγραφικὰ σύνορα. Ἡ ἐν λόγῳ
ἐκφρασις τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας εἶχε σαφῶς ἀντιὀθω-
μανικὴν θέσιν, διὸ καὶ ἐνεπύχωνε τὰς ἀντιτουρκικὰς
δυνάμεις, πρῶμα τὸ ὁποῖον ὄθει τὴν Μεγάλῃν Βρε-
τανίαν εἰς τὴν ἀσκήσιν πολιτικῆς κατευνασμοῦ με-
ταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Σύμφωνας
ἐπίσης πρὸς μίαν στρατιωτικὴν ἐκφρασιν τῆς Με-
γάλῃς Ἰδέας ἦτο καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Ι. Κωλέττη,
ἀρχηγοῦ τοῦ γαλλικοῦ κόμματος, τοῦ ὁποῖου ἡ πολι-
τικὴ διέφερε τῆς τοῦ Ὁθωνος κατὰ τὸ ὅτι εἶχε ἐπι-
δρασίαν τοῦ Ρήγματος, διὸ καὶ ὠραματιζέτο συμμετοχὴν
καὶ ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν εἰς αὐτὴν τὴν στρατιω-
τικὴν ἀναμέτρυσιν μὲ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν.

Ἡ *τετάρτη* φάσις τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας, ἡ λεγομένη
γεωγραφικὴ, ἐκφράζεται μὲ τὴν βενιζελικὴν πολι-

1. Γ. Κορδάτου, *Νεοελληνικὴ πολιτικὴ ἱστορία*, Ἀθήναι
1925, τ. Ι, σ. 333 κ.ἑ.

τικὴν, ἡ ὁποία προβάλλει τὴν ἰδέαν τοῦ «κράτους
μὲ τσόντες».² Ἀκόμη καὶ ὁ Διχασμὸς τοῦ 1917 δὲν
εἶναι, ὡς τὸν προβάλλει μία δημοσιογραφίτσα ἰ-
στορία, «ἀντιθέσις Γερμανοφίλων καὶ Ἀνταντοφί-
λων», ἀλλ' εἶναι κατὰ βάθος ἀντιμαχία μεταξὺ ἐκεί-
νων οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν τὴν θεωρίαν τοῦ «ἐλλη-
νικοῦ ὀθωμανισμοῦ», λέγοντες ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ αὐτο-
κρατορία εἶναι ἐλληνικὴ, ὅτι εἰμῶθα οἱ φυσικοὶ κλη-
ρονόμοι τῆς, διὸ καὶ δὲν συμφέρει νὰ τὴν καταπολε-
μήσωμεν, καὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι, ἔχοντας γεωγραφι-
κὴν σύλληψιν τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας, ἐπιθυμοῦν νὰ ἐκ-
μεταλλευθοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν βαλκανικῶν ἐθني-
κισμῶν, πρὸς διαμελισμὸν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρα-
τορίας καὶ πρὸς κατακύρωσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος
τοῦ μεγαλύτερου ἐκ τῆς διανομῆς αὐτῆς μεριδίου. Οἱ
τελευταῖοι πιστεύουν ὅτι ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα δὲν ἀποτε-
λεῖ περίσσειαν ἠθικῆς δυνάμεως, ἴσταιται μάλιστα ἐπέ-
κεινα τῆς ἠθικῆς, εἶναι ἄπλουν γεωγραφικὸν αἷτημα
ἐλεφαντινῶδες.³ Δὲν θὰ ἤθελα νὰ χωροφῶ εἰς πο-
λιτικὰς κρίσεις πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀρχείων
τῶν μεγάλων Δυνάμεων. Περιορίζομαι εἰς τὴν σκια-
γραφίαν αὐτοῦ τοῦ ὁποῖον καλεῖται πολιτικὸν δέον
τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα ὑπῆρξε κατεῦθυνσις ὅχι τῶν Ἑλ-
λήνων τῆς Διασπορᾶς, ἀλλὰ τῶν Φαναριωτῶν. Ἐκ-
φρασίς τῆς εἶναι καὶ ἡ δουαδικὴ ἐλληνοτουρκικὴ αὐ-
τοκρατορία, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπο-
λιν. Ἡ κατεῦθυνσις αὐτῆ ἐμπνέεται ἀπὸ μίαν πολι-
τικὴν συνεννοήσεως μὲ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατο-
ρίαν (σοσυνδῆστοτε καὶ ἂν πρακτικῶς ὠδήγῃ εἰς ἀνα-
σύστασιν ἐνὸς νεοελληνικοῦ Βυζαντίου).⁴

τὸ κοινωνικὸν δέον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ

Ἡ ἰδέα τῆς κοινοτικῆς ἰδιοκτησίας ἀπαντᾷται ὄχι
μόνον εἰς τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην, ὅπου ἡ τάξις τῶν
ἐγγενῶν, ἀνατρεφομένη κατὰ τρόπον αὐστηρῶς στρα-
τιωτικόν, ἀπέτειλε κοινωνίαν διεπομένην ἀπὸ τὰς
ἀρχὰς τῆς κοινοτικῆς ἰδιοκτησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ
καθεστῶς τῶν γενῶν.⁵

Τὸ καθεστῶς τῶν γενῶν ἐμφανίζεται εἰς τοὺς ἐλ-
ληνικοὺς ἥραιοὺς χρόνους ὡς ὀργανωτικὴ ἐστερη-
μένη πολιτικῶν χαρακτηρισμῶν, δεδομένου ὅτι ἐβασίζε-
το ἐπὶ τοῦ αἵματος καὶ μόνον.

Αἱ μέλλουσαι νὰ ἀποτελέσωσιν τὸ γένος τῶν Ἀθη-
ναίων ὀμάδες κατέφθασαν ὡς ποιμένες εἰς τὴν Ἄτ-

2. Ι. Δραγοῦμη, *Ὁ ἑλληνισμὸς μου καὶ οἱ Ἕλληνες*, Ἀθήναι
1927, σ. 165 κ.ἑ.

3. Φ. Πολίτη, *Ἐλκομὴ ἀπὸ τὸ ἔργον του*, Ἀθ. 1938, passim.

4. Σ. Σπανοῦδη, «Ὁ Ἴων Δραγοῦμη στὴν Πόλιν», *Ἑλλη-
νισμὸς τοῦ Ἐστωτικισμοῦ*, Γενεύη 1949, II (β' ἡμίτ.), σ. 105 κ.ἑ.

5. Π. Κανελλοπούλου, *Ἡ κοινογία τῆς ἐποχῆς μας*, Ἀθῆ-
ναι 1932, σ. 105.

τικήν. Ἐντὸς ἐκάστου γένους, τὸ ὅποιο ἀπετέλουν ὅσοι συνεδέοντο μεταξύ των διὰ κοινῆς λατρείας καὶ ταυτότητος αἵματος, τὸ πρῶτον πρόσωπον, δηλαδὴ ὁ πατὴρ τῆς οἰκογενεῆς, καθίσταται ἀρχηγός. Αὐτὸς ἐσχεδιάζει τὸν κοινωνικὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας βάσει τῆς ἀξιολογήσεως καὶ ἀποδόσεως ἐνὸς ἐκάστου, προσέτι δὲ ἐρρυθμίζει τὰς ἐντὸς τοῦ γένους ἀνακυπτούσας διαφορὰς καὶ ἵσκει τὰ θρησκευτικὰ τῆς ὁμάδος καθήκοντα, ἐκπροσωπῶν αὐτὴν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ἡ κοινοκτημοσύνη διακαθορίζει τὴν ζωὴν των, ὅπως καὶ τὸ δικαίωμα ἢ ἡ ὑποχρέωσις μόνον εἰς τὰ μέλη τοῦ γένους ἐνὰ παίρνουν πῶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου των». Προσέτι ἀπηγορεύετο εἰς τὸ μέλος τοῦ γένους νὰ διαθέσῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὸ μερίδιόν του.¹ Τὴν δὲ περιουσίαν του ὁ καθεὶς ἐκράτει ὡς ἄπλοῦς θεματοφύλαξ, χάριν τῆς περὶ αὐτὸν μικρᾶς κοινωνίας.

Τὸ καθεστὸς ὁμοῦ τῶν γενῶν, προϋποθέτον περιορισμένην παραγωγὴν, ἀντεράπη ἀπὸ τὴν ἐν τῷ μεταξύ ἀναπτυχθεῖσαν χρηματικὴν οἰκονομίαν. Τὸ χρηματικὸν τὸ καθεστὸς τῶν γενῶν. Ὅσον περισσότερο ἀναπτύσσονται αἱ ἐπὶ τοῦ χρήματος βασιζόμεναι καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ διακρινόμεναι ἀπ' ἀλλήλων τάξεις, τόσον περισσότερο ἐξασθενοῦν καὶ τέλος διαλύονται οἱ ἐπὶ τοῦ αἵματος βασιζόμενοι κοινωνικοὶ σχηματισμοί. Πρῶτος ὁ Κλεισθένης, ἀγνοήσας τὰς τέσσαρας παλαιὰς ἐπὶ γενῶν καὶ πατριῶν βασιζόμενας φυλάς, διήρπασε τοὺς Ἀθηναίους οὐχὶ ἀναλόγως τῆς ὑπαγωγῆς των εἰς συνδέσμους αἵματος, ἀλλ' ἀναλόγως τοῦ τόπου διαμονῆς των. Οὕτω διηρέθη οὐχὶ ὁ λαός, ἀλλὰ τὸ ἔδαφος, οἱ δὲ κάτοικοι κατέστησαν πολιτικῶς ἄπλοῦν ἐξάρτημα τοῦ ἐδάφους.² Ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ καθεστώτος τῶν γενῶν ἐκπηρᾶ ἡ πολιτεία, χρησιμοποιουσα ὡς βάσιν αὐτῆς τὰς ἀντιθέσεις τῶν τάξεων, αἱ ὁποῖαι διεμορφώθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν ὄρων παραγωγῆς καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ἀσυμβιβάστου πρὸς αὐτὰς καθεστώτος τῶν γενῶν. Ὡστε ἡ ἀνατροπὴ τῆς κοινοτικῆς οἰκονομίας τῶν γενῶν προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτείας. Αὕτη εἰς τὴν θέσιν τῆς κοινότητος τοῦ αἵματος τοποθετεῖ τὸν κριτήριον τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὴν θέσιν τῆς αὐστηρᾶς πειθαρχίας καὶ ὀργανικῆς ἐνότητος, τὴν ὁποίαν ἐξέφραζεν ὁ γενάρχης πρὸς τὰ ἔνοπια μέλη τοῦ γένους, τοποθετεῖται ἡ ἐξωγενὴς δημοσία ἐξουσία. Οἱ ὑπάλληλοι τῆς, ἔχοντες τὸ δικαίωμα τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων, ἴστανται ὑπεράνω καὶ αὐτῆς ἐτι τῆς κοινωνίας, τὴν ὁποίαν φορολογοῦν διὰ νὰ ἀποζήσουν. Οὕτω ἀπὸ τῆς ὀργανικῆς ἐποχῆς τῶν γενῶν μεταπίπτουσι εἰς τὴν κρίσιμον ἐποχὴν τῶν πολιτειῶν.

Ἡ εἰσβολὴ τῶν Ῥωμαίων, ὁμοῦ, ὠλοκλήρωσε τὴν

καταστροφὴν τῶν κοινοτικῶν πολιτειῶν τῆς ἀρχαιότητος.³ Ἡ βαρβαρικὴ ἀτομοκρατία τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου ἀνέτρεψε τὸν κολασμὸν τῶν ἀδικούντων ὑφ' ἐνὸς ἐκάστου τῶν πολιτῶν, μελὸν τῆς κοινοτικῆς πατριᾶς. Ἡ ἐν τῇ κόγχῃ ἀλληλοεξοικονομήσι πτωχῶν καὶ πλουσίων, ἱκανῶν καὶ μὴ, ἀνετράπη: διότι μόνον ἡ ἐνάσκησις ἐμπορικῶν πράξεων ἢ ἡ ἀχαλίνατος προβολὴ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἀπέδιδε πλέον τὴν ιδιότητα τοῦ ἐλευθέρου ρωμαίου πολίτου. Τοῦτο καὶ μόνον ἐνόθευσε τὴν παραγωγικὴν κοινοπραξίαν καὶ ὑπέσκαψε θανασίμως τὰ θεμέλια τῆς κοινοτικῆς ἀρετῆς διὰ τῆς ἀραιώσεως τοῦ ἐπιχωρίου πληθυσμοῦ καὶ τῆς ἐξαφανίσεως τῆς ἐθελοντικῆς ὑπερεργασίας. Ἐντὶ δὲ τῆς προγραμματισμένης ὑπὸ τῆς κοινότητος ἀποικιστικῆς λειτουργίας κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστοῦ βυζαντινῆν χιλιετίαν ἤκμασεν ἡ ληστοπειρατεία καὶ ὁ συμμοριτισμὸς τῶν νέων νομάδων, οἱ ὁποῖοι ἐσχηματίσθησαν ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν κοινοτικῶν πατριῶν. Ἡ συνανάμιξις μετὰ ληστοπειρατῶν τῆς Δύσεως καὶ ἡ προβολὴ τῆς ἀχαλίνατος αὐτονομίας τοῦ ἰδιώτου προετοιμάζουν τὴν κατεργασίαν τῆς ἐνοικίας «Ρωμῶν», ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἐν τῇ μετέπειτα παρακμῇ διακριτικὸν σημάσις διφυοῦς καὶ κατηγόρημα δηλωτικὸν πράξεως αἰσχρᾶς.⁴

Ὡς ἐπὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὁ ἐλληνισμὸς, διασπάσας τὸ κλασικὸν μέτρον, ἤρχισε διαλεγόμενος μὲ τὸ χάος, οὕτω πως καὶ τὸ Βυζάντιον, ἐπέκεινα τοῦ Λόγου, ἐκφράζει τὴν μεταφυσικὴν ὑστερίαν πρὸς τὸ ἄγνωστον γίνεσθαι, τὴν ὁποίαν τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα διανοίγει εἰς τὴν συνομιλίαν του μὲ τὸν ἀνατολικὸν στοχασμὸν.

Ὅπου ἡ χαρὰ ἀποκτάται μὲ τὸν πόνον, ὅπου ἡ πίστις λυτρώνει τὸν ἄνθρωπον, καθ' ὅτι ἡ προσωπικὴ σχέσις μὲ τὸν Θεὸν εἶναι ὄρος διὰ νὰ πιστεύσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἑαυτόν του, ὁ ἰδανικὸς τύπος τοῦ κοινοβίου συμπυκνώνει τὰς κοινωνικὰς ἀρετάς, στεγάζων αὐτὰς ὑπὸ τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀπολύτου. Τὴν αὐθεντίαν αὕτη ἐκφράζει ὁ στοχασμὸς τῆς πολιτείας τῶν μοναχῶν. Ἡ κλασικὴ ἠθικὴ ἐν αὐτῇ μεταφυσικοποιεῖται εἰς ἓνα χῶρον δοκιμασίας. Ἡ ἐναρμόνισις τῆς πειθαρχίας μὲ τὴν ἐλευθερίαν—ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ὑφίσταται περιθώριον δι' ἐλευθερίαν—συντελεῖται εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ τοῦ κοινοβιακοῦ προτύπου τὸ ὅποιο, στυγνόν, μὲ μυστικὴν κλειστότητα ἐφέσεως πρὸς τὸ ἀόλυτον, ἐκφράζει τὴν νέαν μορφήν τῆς δικαιοσύνης. Οὐχὶ κοινωνιολογικῶς, ἀλλὰ ἐξ ἐπόψεως φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἡ θεωρία περὶ πλήρους καὶ ἀδιαλείπτου φεουδαρχικῆς ἡγεσίας εἰς τὸ Βυζάντιον παραγνωρίζει τὴν βαθυτέραν οὐσίαν του, αὐτὴν αὐτὴν τὴν μυθικὴν ὑπαρξίν του. Διότι ἡ βυζαντινὴ πρόνοια, ἡ ὁποία διευκολύνει τὸ κοινόβιον τῶν ἀκριτῶν, ἡ ἄπαστος τάσις πρὸς περιορισμὸν τῆς φεουδαρχίας, ἡ ταῦτις τῶν πτωχῶν πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ ἡ διώξις τῆς μεγάλῃς ἰδιοκτη-

1. Β. Λαοῦρα, «Γένος καὶ ἀριστοκρατία τῶν Ἀθηναίων», *Κοινωνιολογικὴ Ἐπιθεώρησις*, τ. 1, σσ. 34-36.

2. Α. Zimmern, *Αἱ πολιτείας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος*, μετ. Μ. Τσαμαδοῦ, Ἀθήναι 1930, σ. 162 κ.ε.

3. Κ. Καραβιά, *Ἡ κοινότης*, Ἀθήναι 1935, τ. 1, σ. 170.

4. Κ. Καραβιά, *Ἐνθα ἄνωτέρω*, σ. 177.

σίας τῶν εὐγενῶν, ἡ ἄσκησις τῆς «ἐξαιρέσεως» ὑπὲρ τῶν μοναχῶν ἐκφράζουν, κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ἀπόρριψιν τῶν τῆς κοινωνιακῆς ἐξισοπεδώσεως τῶν πιστῶν.¹ Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐξέφρασε καὶ ὁ στοχασμὸς τῶν καλογήρων τῆς Ἄνατολης: τὴν ἀταξικὴν συνειδήσιν, οὐχὶ ὡς κίνημα προλεταρίων, ἀλλ' ὡς ἀκραῖον ἐξευτελισμὸν τοῦ κοινωνικοῦ ἀπὸ τοῦ μεταφυσικοῦ. Εἰς τὸ Βυζάντιον ὑπάρχει ἔκστασις πρὸς τὸν Θεόν, κλειστὴ αὐτάρκεια καὶ δύναμις, ἡ ὁποία δὲν ὑπηρετεῖ τὴν οἰκονομίαν, διότι μισεῖ πᾶν τὸ ἐπίγειον, τὸ στατικόν.

Εἰς τὸ ἀγαθοποιὸν πλαίσιον τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ μικροκόσμου ὁ Ἑλληνας ἐξοικονομῶν ἐν τῇ τοπικῇ κόγχῃ του, «ἐν ὄρωσιν καὶ φόβῳ» ἀλλὰ καὶ ἐν μείζονι ἀσφαλείᾳ ἐναντί τοῦ κατακτητοῦ, χάρις εἰς τὴν θεωρίαν καὶ ἐπιφάνειαν τὴν ὁποίαν ἡ τοπικὴ του κόγχη παρέσχε.

Ἐγκαταπαρμένα αἰ ἑλληνορθόδοξοι κοινότητες ἀπὸ τοῦ βῆθους τῆς Ἄνατολίας μέχρι τῆς κυρίας Ἑλλάδος, καὶ πέραν αὐτῆς, καὶ δὴ συστοίχως πρὸς τὰς γαιοοικονομικὰς ἀντιθέσεις τῶν ἐλληνικῶν χώρων, καθίσταντο πυρῆνες καὶ φορεῖς ἀναπτυκτικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, διὰ πρώτην φοράν τόσοσιν στενῶς συνυφασμένῃς μετὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ἐνθὺ ἡ ἀρχαία κοινότης ἐθεμελιότο ἐπὶ ἠθικῆς τιμῆς περὶ δικαιοσύνης ἀντιλήψεως, τὴν ὁποίαν ἐπλαισίωσαν ἡ γαιοοικονομικὴ πραγματικότης αὐτῆς, αἱ νεοελληνικαὶ κοινότητες ἐστεγάζοντο συνδυάζουσαι μεταφυσικῶς τὸ κοινωνικὸν δέον τοῦ ὀρθοδόξου στοχασμοῦ πρὸς τὴν ὑπαρξίν των. Καὶ οὕτω ὡς ἐθνικὸν δίκτυον ἀταξικῆς διαρθρώσεως περιεσφιγγον δλόκληρον τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, δίκην νέας ἐλληνικῆς Ἀμφικτυονίας μετὰ μεταφυσικὴν δομὴν εἰς τὸ ἠθικὸν των ὑπόβαθρον, ἀλλὰ καὶ κοινὴν μοίραν εἰς τὴν ὀδυνην καὶ τὸν πόνον των.² Ἡ ἀπειλὴ τοῦ θανάτου ὀργώνει τὴν κοινωνιακὴν συνειδήσιν καὶ ζῶηρει τὸν πολιτικὸν μικρόκοσμον τῆς κοινότητος ἐν τῇ ἐλεγειακῇ του ἀπομονώσει. Ἡ ἀθαιρεσία τῶν ὀργάνων τῆς ὀθωμανικῆς ἀπολυταρχίας, συνδυαζομένη πρὸς τὴν ἀπίθανον ἐλαστικότητα τοῦ «δικαίου», δραστηριοποιεῖ τοὺς «ραγιαδες» καὶ ἐναλλάσσει τραγικῶς τὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς των πρὸς ὀφειλὴν ἀπεριορίστον. Ὡς ἐκ τούτου, ἐπέκεινα τῶν υλικῶν σχέσεων ἢ τῆς ἰδιοκτησίας, ὁ νέος ἐλληνισμὸς ἀναπλάθει τὴν ἀρχαίαν του παράδοσιν, βιών ἐπέκεινα τῶν καταλοπτῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου. Εἰς αὐτὸ ἄλλωστε τὸν διευκολύνει ἡ μουσουλμανικὴ κατοχὴ, ἡ ὁποία, ἀπισχολημένη εἰς ἐξωτερικοὺς πολέμους, θὰ διησφάλιζε καλύτερον διὰ τῆς κοινότητος παρὰ διὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ τὴν φορολογίαν καὶ τὸν καταλογισμὸν τῆς ὀμαδικῆς εὐθύνης εἰς τοὺς ραγιαδες.³

1. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθήναι 1969, σσ. 86-87.

2. Δ. Δανηλίδη, *Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία*, Ἀθήναι 1934, σ. 138 κ.έ.

3. Δ. Δανηλίδη, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 129 κ.έ.

Ἡ ὀθωμανικὴ καταπίεσις, ὁ ἀταξικὸς κοινωνικὸς στοχασμὸς τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τὸ ἐν ἀναπτύξει αἰσθημα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως κινῶν τὸν πένθιμον πλέον ἐλληνισμὸν εἰς τὴν λιτὴν σχεδίαν τοῦ κοινοτικοῦ βίου. Εἰς τὰς κοινότητας ἐξησφαλίζετο ἡ βίωσις τῶν ραγιαδῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰλικρινῆς συντροφικότης, τὸ συνεχῆς προγυμνάσμα τῆς αὐτονομιοποίησεως καὶ ἡ ὀλοκλήρωσις τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου συνειδήσεως εἰς τὴν κατάφρασιν τῆς κοινοτικῆς ὀμάδος. Ἦσαν κοινοπραξίαι στρατευομένων μελῶν (βιοῦσαι εἰς ἀποκρήμους κατὰ βάσιν κόγχας), τὰ ὁποία εἰσέφερον ἐν αὐταῖς ἐλευθέρως, αὐθρομήτως καὶ ἀνεπιβουλεύτως ὀλόκληρον τὴν ἀπαιτούμενην χειρωνακτικὴν εὐρετικὴν, ἠθικὴν ἀλλὰ καὶ δημιουργικὴν δύναμιν,⁴ προσεῖ δὲ καὶ τὴν ἀτομικὴν ἰδικτησίαν κατὰ τὰ κινητὰ καὶ ἀκίνητα αὐτῆς στοιχεῖα.

Ἀπόλυτος ὑπῆρξεν ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν κεντρικὴν παραγωγικὴν καὶ οἰκονομικὴν γενικῶς ἐπίδοσιν. Ὁ καθεὶς συνεισέφερε τὰ πάντα πυρετικῶς, μάλιστα δὲ μετὰ τοσαύτης πίστεως εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κοινότητος, ὥστε λογικῶς νὰ κρίνεται ὅλος περιττὴ ἡ ἐκτός τῆς κοινοπραξίας πρόβλεψις τοῦ ἰδιαίτερου ἀτομικοῦ κέρδους. «Ὁ ἕνας δι' ὅλους καὶ ὅλοι διὰ τὸν ἕνα»,⁵ αὐτὸ ἦτο τὸ ἰδανικόν, πρὸς τὸ ὁποῖον, ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, ἐξεβίαζε τοὺς Ἑλληνας καὶ ὁ ἀπολυταρχισμὸς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ διαστολὴ οἰκονομικῶν συμφερότων εἰς τὰ μέλη τῆς κοινοτικῆς κοινοπραξίας ἀντέκειτο πρὸς τὸ ἄρχεινον συντροφικὸν πνεῦμα, δηλαδὴ τὸν ὀμαδισμόν, ὁ ὁποῖος ἀνεπτύχθη ἐλευθέρως τῶν δεσμών τῆς ἀτομικῆς κτήσεως. Καὶ οὕτω ὡς σύνθεσις ἀσκητικῆς περιουσίας καὶ προβολῆς «λεβεντιάς» ἀναπλάσσεται ἤδη ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸν μεσαίωνα ἡ λιτὴ σχεδία τῆς κοινοτικῆς πατριᾶς. Οἱ Ἑλληνας εἶχον ἐγειρεῖ ὑψηλὰ τοιχώματα ὀμαδικῆς αὐταρκειᾶς, χάρις ἀκριβῶς εἰς τὴν συνοχίαν τοῦ κοινοτικοῦ των κυττάρου, μετ' ἧθος σεμνότητος καὶ ἀνδρείαν καὶ φιλοτιμίαν ὑψηλῆν.

Ὅσον ἡ νεοελληνικὴ κοινότης δὲν ὑπῆρξε προϊόν ἐξωτερικῆς τιμῆς κατασκευῆς, ἄλλο τόσοσιν καὶ τὸ ἠθικὸς συμπλήρωσ αὐτῆς δὲν ἐξηγεῖται βάσει τῆς οἰκονομίας. Εἰς τοὺς νεωτέρους Ἑλληνας ἡ οἰκονομία ὑπῆρξε μέσον, οὐδέποτε σκοπός.⁶ Τοῦτο διότι ὁ νέος ἐλληνισμὸς, ἠγαγασμένος ἀπὸ διατήρησιν τῆς κοινότητός του ἀπὸ τῆς προκεχωρημένης Ἄνατολίας μέχρι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, καὶ δὴ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν, φερίει νὰ ἀνεγείρη φρούρια (ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται ἡ περίπτωση τῆς Μάνης), ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ διασφαλίση τοὺς ὑποδοῦλους ἀπὸ πάσης ξένης ἀφομοιώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ καταστήσῃ τὰς ψυχὰς πλέον ἀδελφοποιητάς. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ τεῖχος τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης εἰς τὸ ἐσωτερικόν τὸν κοινοτικὸν ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ὀθωμανοὺς εἰσπράκτορας νὰ εἰσέρχωνται ὀπλι-

4. Κ. Καραβιά, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 101 κ.έ.

5. Δ. Δανηλίδη, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 129 κ.έ.

6. Πρβλ. Κ. Καραβιά, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 122.

σμένοι και ὑπὸ πολλὰς προφυλάξεις εἰς τὰς κοινοτικές ἐστίας.¹ Ὑπῆρχον αἱ κοινότητες οὐχὶ ἐν ὀνόματι τῆς οἰκονομίας, ἀλλ' ὡς ἠθικός και πολιτικός σύνδεσμος, κυρίως ὁμοσθῶν και εἰτα ὁμοδόξων.

Ὁ F. Boulanger ἀναφέρει: «Οἱ Ἑλληνας, διὰ νὰ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν κατακτητῶν, ὠργανώθησαν εἰς τὰς κοινότητας, ὠνόμασαν τιμητὰς και εἰσπράκτορας διὰ νὰ ὀρίσωσιν και νὰ εἰσπράξωσι τοὺς φόρους τοὺς ὁποίους ἕκαστος ἀρχηγὸς οἰκογενείας τῆς κοινότητος ὄφειλε νὰ πληρῶσῃ ἀναλόγως τῶν ἰδίων αὐτοῦ εἰσοδημάτων. Ἐφ' ὅσον ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινότητος εἶχον δικαίωμα ψήφου, αἱ ἐπιβαρῦνσεις τῆς κοινότητος κατενέμοντο ἀναλογικῶς μεταξὺ τῶν ἰδίων τῶν πολιτῶν— πάντες οἱ πτοχοὶ και οἱ ἡμερομίθιοι ἐξηρέθησαν πάσης φορολογίας και τὸ μεριδίον τῶν κατενεμήθη μεταξὺ τῶν εὐπορωτέρων τῆς κοινότητος. Ὁ συνεταιρισμὸς αὐτὸς, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀρνητικός, ἐπειδὴ δὲν ἦτο παραγωγικός, ἀλλ' εἶχεν ὡς σκοπὸν νὰ ἱκανοποιῇ τὴν ἀπληστίαν τῶν τυράνων, παρήγαγεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐν ἄλλο σύστημα συνεταιρισμοῦ διὰ τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας, τὰς βιομηχανικάς, τὰς ἐμπορικάς και τὰς ναυτικάς ἐργασίας, σύστημα διέπον ἐν μέρει ἔτι και σήμερον τὰς διαφόρους συναλλαγὰς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τὰ πολιτικά δικαιώματα τῶν πτωχῶν τῆς κοινότητος διετηρήθησαν, διότι οὗτοι δὲν εἶχον χάσει τὸ δικαίωμα ψήφου. Ὅλοι, ἄλλωστε, ἐνεμυχώοντο ἀπὸ τῆν ἀνεξαρτησίαν αὐτὴν τοῦ χαρακτήρος και τὴν ἀγάπην τῆς ἰσότητος αἱ ὁποῖαι δέκρινον πάντοτε τοὺς Ἑλληνας. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα, ἐνισχυόμενα ἐκ τῆς καταπίεσεως τῶν πλουσίων συμπατριωτῶν τῶν, ὅσον και αὐτῶν τῶν ἰδίων, συνέβαλον εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν δεσμῶν τῆς ἐνώσεως και τῆς ἀδελφωσύνης. Καὶ οἱ ἐργάται οὐδέποτε εἰσπράκτορες εἶτε εἰς τοὺς ἀγροὺς εἶτε εἰς τὰ ἐργαστήρια, ἐπὶ ἡμερομισθίῳ. Πάντοτε εἶχον νὰ μοισαθῶσι μετὰ τῶν ἰδιοκτητῶν τὸ καθαρὸν προϊόν τῶν γαιῶν τὰς ὁποίας αὐτοὶ εἶχον καλλιεργήσειν ὅσον διὰ τοὺς ἰδιοκτήτας, αὐτοὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶσι τοὺς ὄρους αὐτοῦς, ἐφ' ὅσον ἐπιέζοντο, ἂφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὰς χρηματικὰς ἀγαμάνξεις τῶν Τούρκων, και ἂφ' ἑτέρου ἀπὸ τῶν θλιβεῶν προσοτιπιῶν νὰ ἴδουσι τὰ ἴδια αὐτῶν ἀγροτήματα νὰ παραμένωσιν ἀκαλλιεργητὰ και ἄγονα. Τοιοῦτοτρόπως ἐγκατεστήθη ἐν Ἑλλάδι τὸ συνεταιρικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον διέπει ἀκόμη και τῶν τῶν καλλιέργειαν τῶν γαιῶν, σύστημα συνιστάμενον εἰς τὴν ἐξῆς συναλλαγῇ: ὁ κτηματίας συμφωνεῖ μὲ ἕνα ἢ περισσοτέρους καλλιεργητὰς διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν γαιῶν αὐτοῦ ἐπὶ ὄρισμένα ἔτη. Ὅλα τὰ ἐξόδα τῆς ἐκμεταλλείσεως τὰ μοιράζονται. Μετὰ τὴν ἀφίερσιν τῆς δεκάτης—τοῦ μόνου ὑπάρχοντος ἐν Ἑλλάδι φόρου ἐπὶ τῶν γαιῶν και καταβαλλομένου εἰς εἶδος—και τῆς σποράς τοῦ ἐπομένου ἔτους, μοιράζονται εἰς δύο ἴσα μέρη, τὸ ἐν διὰ τὸν κτηματίαν, τὸ

ἄλλο διὰ τοὺς καλλιεργητὰς. Ἐπειδὴ τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι γενικὸν ἐν Ἑλλάδι, εἶναι πολλὸ δύσκολον νὰ εἶπῃ κανεὶς ἡμερομισθίους ἐργάτας: εὐρίσκει κανεὶς μόνον μεταξὺ τῶν προσφύγων ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν Ἑλλάθων και μεταξὺ τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι ζητοῦσιν ὡς ἡμερομισθιοὶ ἀκριβῶς τὴν ἀναλογία ἐκ τῶν καθαρῶν προσόδων τῆς γῆς, τὴν ὁποῖαν γνωρίζουσι καλῶς νὰ ὑπολογίζωσι.²

Ἡ σουλτανικὴ φεουδαρχία ἐνίσχυσε τὴν βίωσιν τῶν μικρῶν οἰκονομικῶν ἐστίων τῶν ραγιάδων.³ Στερομένη πάσης κοινωνικῆς προοπτικῆς και καθυστερημένη ὡς πρὸς τὴν ἐποφελῆ συγκέντρωσιν και ἰδία ἐπένδυσιν τοῦ κεφαλαίου, ἐκάλυπτεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἀναρχίᾳ τῆς τῆν ἐπιβίωσιν τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας τῶν ὑποδοῦλων, τὴν ὁποῖαν συνείχεν ἡ ἀμοιβαία τούτων κοινοβιοκτικῶς.

Ὑπὸ τοιαύτην παράδοσιν ἠθικῆς συνεκτικότητος εὐλογον ἦτο ἡ πρώτη ἐν τῇ φιλελευθέρᾳ διασπορᾷ ἀποίκισης τῶν νέων Ἑλλήνων νὰ συνιστᾷ εἶδος προγεφυρωμάτων τῶν δουλωμένων κοινότητων ἐν τῇ ξένη. Οἱ ἀπόδημοι, κατ' οὐσίαν μὲν διασπόμενοι ἀπὸ τὴν ἰδεάν τῆς ἀτομικῆς κτήσεως, συνεισέφερον μὲγα μέρος τῆς οἰκονομικῆς τῶν ἱκμάδος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν κοινωφελῶν ἔργων, ἦτοι τὴν κοινωνικὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς μικρᾶς τῶν πατριδος, μὴ ἐπιτυχόντες οὗτω τὴν πληρῆ ἐξαστικοποίησιν τῶν κατὰ τὰ δυτικά πρότυπα.

Αἱ κοινοτικά ἐστία οἰκοδομοῦν τὴν ἰδεάν τοῦ ἔθνους ὡς καθ' ὑπέρβασιν τοῦ Λόγου δρθῶν ἐνοϊαν, τῆς ὁποίας τὸ θεμελιωτικὸν αἴσθημα ὑταγορεῖ ἡ σφοδρὰ πρὸς τὸ κράτος ἀντιπαλία. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἐπέκαιε τῆς οἰκονομίας ἐπιβίωσασα ἔθνικὴ ἰδεά διετηρεῖτο ἐν τῇ καθαρότητὶ τῆς μόνου ἐφ' ὅσον κατεδιόκετο φανερῶς ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Καὶ τὸ κράτος εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δὲν ἦτο ἄλλο ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν. Καθ' ὅσον ὅμως τὸ ἔθνος ἐδιόκετο φανερῶς ὑπὸ τοῦ κράτους ἐν τῇ διασπορᾷ ἢ ὑπὸ τῶν ζυγῶν, δίσωζεν ἐν τῇ ἀμύνη τῶν ἐαυτῶν του. Ἄφ' ἧς ὅμως, τῇ παρεμβάσει ἰδίως τῆς οἰκονομίας, τὸ ἔθνος συνεβίβασθη πρὸς τὸ «ἀπελευθερωθῆν» κράτος, κατέστη ἔκτοτε προϊόν λογικῆς σκοπιμότητος, ἐνοῖα ἐστραμητικῆς πρὸς ἀποκλειστικὴν ἱκανοποίησιν συμφερόντων ἢ γενικώτερον ἑλλῶδων σκοπῶν.⁴ Τοῦτο συμπίπτει μὲ τὴν προσάθειαν τῆς οἰκονομικῆς χειραφετήσεως τοῦ ἰδιώτου ἐκτός ἢ και ἀντιθέτως πρὸς τὴν κοινότητα. Εἶναι ἡ στιγμή τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Τὴν κοινωνικὴν τάξιν παρ' ἡμῖν δὲν σχηματίζει μόνον ἡ οἰκονομικὴ χειραφετίσις τοῦ ἰδιώτου (ἐνοῖα καθ' αὐτὴν ἀγνωστον εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα), ἀλλὰ και ἡ προσφυγῆ εἰς τὴν δακνισμένην τοῦ κατακτητοῦ, πρᾶξις αὐτόχρημα προδοτικῆ, τὴν ὁποῖαν

2. F. Boulanger, *Ambelakia*, Paris 1875, σσ. 84-88.

3. Δ. Δανηλιδῆ, *ἔνθα ἄνωτερο*, σ. 129.

4. Π. Κανελοπούλου, *Ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας*, Ἀθήνα 1932, σ. 88 κ.ε.

1. Δ. Δανηλιδῆ, *ἔνθα ἄνωτερο*, σ. 135 κ.ε.

ἡ μὲν ἐπίσημος Ἐκκλησία ἀντεμετώπιζε δι' ἐξωεκκλησιασμοῦ, ἡ δὲ κοινότης ἐθεώρει τὸν καθ' οἶον δῆποτε τρόπον εἰσθλόντα εἰς τὸν ἐξωκοινωνικὸν σχηματισμὸν ὡς ἐθνικὸν ἀποστάτην. *Ἡ ἔθνικῃ ἐξέμωσις τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων καθίσταται ἀπαρχὴ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κοινωνικῆς τάξεως* καὶ προσδένεται μὲ τὴν πολιτιστικῆς κατωτέραν ἔννοιαν τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, ἐφ' ὅσον δὲν ἀπορροφεῖται ὡς κοσμοπολιτικῆ διαφυγῆς ὑπὸ ξένων πολιτισμῶν τῆς Δύσεως (φραγκολεβαντισμός). Ἡ κοινωτική τάξις σημαίνει σμίκρυνσιν τοῦ κοινοτικοῦ «ἐγῶ», διὰ τῆς νίκης τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος, ἀρνησιν τῆς δικαιοσύνης τοῦ πλησίον, ὑπερνίκησιν τῆς ἠθικῆς ἐνόητος διὰ τῆς ἐνώσεως ἀτομικῶν συμφερόντων.¹ Κυρίως ὁμῶς κατὰ τὴν περιόδον τῆς τουρκοκρατίας ὁ σχηματισμὸς τῆς ἐννοίας «κοινωνικὴ τάξις» ἐσήμαινε προσχρησισιν εἰς τὴν τάξιν τοῦ κατακτητοῦ. Ἡ στροφή αὕτη, οὐδόπως προσδιόριζουσα τὸ ἦθος τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, δὲν εἶναι ἄμοιρος τῆς ἀμοιρίας τῶν «φιλελευθέρων» ἰδεῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως—αἱ ὅποιαι οὐδέποτε ἔπαυσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντιδραστικῶς νὰ ὀπισθοδρομοῦν τὴν κοινοτικὴν ἀυτονομίαν τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος εἰς βάρος τῆς κοινοτικῆς συνοχῆς τῶν Νεοελλήνων (ἰδίᾳ μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσουκ-Καϊναρτζή τοῦ 1774, ἡ ὁποία ἀνέπτυξε τὸ ἐμπορικὸν ἀτομικιστικὸν πνεῦμα). Πέραν τῶν ἀνωτέρω, τὰ κατάλοιπα τῶν φραγκικῶν κοινωνικῶν ἐπιβιώσεων εἰς τὴν Ἐπτανήσον (ἀρχοντολόγιον), συνδυαζόμενα πρὸς τὴν καστικὴν χειραφέτησιν ἐνίῳν δημογερόντων (κοτζάμπασισμός), προβάλλουν τὴν ἔννοιαν «κοινωνικὴ τάξις» ὡς ταυτόσημον μὲ τὴν διάσπασιν τῆς ὁμαδικῆς συνοχῆς τοῦ κοινοτικοῦ μας κυττάρου.

Τὸ ἀρχοντολόγιον συνιστᾷ ἐπιβίωσιν τῆς φραγκικῆς φεουδαρχίας τοῦ μεσαίωνα ἐπὶ χώρῳ ἑλληνικῷ, ἐνθ' ὁ κοτζάμπασισμὸς εἶναι *παρέκκλισις* τοῦ κοινοβιακοῦ πνεύματος, κληροδοτηθέντος εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ Βυζαντίου, προσανατολισμένους ὁμῶς εἰς ἕν πνεῦμα «νεοφραγκικόν».

Ὁ τελευταῖος συνεχίζει ἐξωτερικῶς πῶς τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος, διατηρῶν τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῆς, χωρὶς νὰ προχωρῆ εἰς ἰσόμετρον διαμορφῆν τῶν οικονομικῶν βαρῶν, γεγονόςς τὸ ὅποιον διασπᾷ τὸ πνεῦμα τῆς κοινότητος, τὴν *ἀδελφότητα*. Πρόβλημα συνεπῶς ἑλληνικότητος δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ἀρχοντολόγιον, τίθεται ὁμῶς εἰς τὸν κοτζάμπασισμὸν. Οἱ λόγοι τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως τῆς ἰδίας «καταπιεστικῆς» τάξεως δὲν εἶναι ἀπλῶς οικονομικοί, ἐφ' ὅσον ἀμφότεροι οἱ κοινωνικοὶ αὐτοὶ σχηματισμοὶ τῆς νεοελληνικῆς φεουδαρχίας εὐρίσκονται εἰς τὴν ἡγεσίαν τῆς παραγωγῆς καὶ διοικήσεως ὑπὸ τὰ ἴδια κοινωνικὰ δεδομένα, ἐξ οὗ καὶ ἡ στάσις ὅσον καὶ ἡ σχέσις τῶν δύο αὐτῶν τάξεων ἐναντι τῆς κατοχῆς εἶναι διάφορος. Τὸ ἀρχοντολόγιον λαμβά-

νει τὸ πνευματικὸν τοῦ πρότυπον ἀπὸ τὴν *φραγκοκρατίαν*, ἐνθ' ὁ κοτζάμπασισμὸς εἰς τὴν συμβίωσιν τοῦ μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν διαπιστώνει ἐν τῇ ὑπεροχῇ του τὸ *ξένον καὶ τὸ κατώτερον*. Πάν ὅτι διαλεκτικῶς εἶναι *ἀνώτερον* διὰ τὸ ἀρχοντολόγιον, εἶναι *κατώτερον* διὰ τὸν κοτζάμπασισμὸν. Οὕτω ἀποδεικνύεται ὅτι λόγοι πολιτιστικοὶ δύνανται τόσον οὐσιωδῶς νὰ διαφοροποιήσουν τὴν αὐτὴν *καταπιέζουσαν* τάξιν, ὥστε εἰς βασικώτατον πρόβλημα (ὡς αἱ σχέσεις τῶν μετὰ τὸν κατακτητὴν) νὰ διαφέρουν ριζικῶς. Ὁ κοτζάμπασισμὸς διατηρεῖ πάντοτε ποιάν τινα ἐπαρῆν μὲ τὴν παράδοσιν, ἐνθ' ὁ ἀρχοντολόγιον αἰσθάνεται ὡς τιμὴν του καὶ ὡς ἀρετὴν νὰ τὸ θεωροῦν προέκτασιν τῶν Φράγκων.² Εἰς τὸν ἐκφραγισμόν ἀνευρίσκου τὴν διέξοδον τῆς παρακμῆς· διότι ὁ ἄρχων, «φραγκογέννητος καὶ δυνάστης», ἔχει κυρίως συνειδησιν τῆς ταξικῆς του ὑπεροχῆς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς καστικῆς κοινωνίας τοῦ δικτικοῦ μεσαίωνα μετὰ τινος ἀποχαρῶσεως νεοπολιτικῆς, ὡς ἀσυνειδήτων προφανῶς κατάλοιπον ρωμαϊκῆς-πρωτογόνου φεουδαρχίας. Καὶ ἡ φεουδαρχία ὑπῆρξεν ἡ ἀρνησις τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανισμοῦ, ἡ διασάσασα τὴν κοινοβιακότητά του. Ἀντιθέτως, ἡ ἐν τῇ χερσαίᾳ Ἑλλάδι ἀναπτυσσομένη φεουδαρχία ἔχει ἀπολέσει τὴν ἐντονον ταξικὴν τῆς ιδιότητα, διότι ζῆ τὴν ἀλληλεγγύην τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ ὅταν ἀκόμη διαπραγματεύεται ὡς ἔμπορος, χωρὶς ἐν τούτοις ἡ συνειδησις τῆς νὰ εἶναι ἀπολύτως ἐμπορικῆ.

Συνεπεία τοῦτου, ὅσον ὁ κοτζάμπασισ, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ὡς ἄνω διαγραφείσης κατευθύνσεως, δύναται καὶ ταξικῶς ἀκόμη νὰ ἀποστατήσῃ, προκειμένου νὰ υλοποιηθῇ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα, τόσον δυσκόλως ὁ ἄρχων δύναται νὰ ἀυτοπαραιτηθῇ τῶν νομικῶν καὶ οἰκονομικῶν του δικαιωμάτων διὰ τὴν κατίσχυσιν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Τὴν ἐπτανησιακὴν φεουδαρχίαν, ἐπέκεινα τῆς οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως, προσδιονρίζει, ὡς ἰδιαίτερον κοινωνικὸν σχηματισμὸν, τὸ στενὸν καστικὸν τῆς πνεύμα, δηλαδὴ ἡ ἀλαζονεία τῆς εὐγενείας τοῦ αἵματος, ἡ ὁποία οὐδαμῶς ἐπῆρεάσε τὴν γηνησίαν πατριαρχικὴν ἐπιβίωσιν τῶν χερσαίων καὶ ἰδίᾳ ὀρεινῶν κοινοτικῶν ἐστιῶν. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ κοτζάμπασισ εἶναι συμφιλισμένους πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν τῆς ἡ τοῦλάχιστον προσπαθεῖ νὰ εἶναι, ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἄρχοντα, ὁ ὁποῖος τυγχάνει φορεῖς τῆς ξενοκρατίας καὶ οὐδαμῶς αἰσθάνεται ὡς Νεοέλληνας ἢ Χριστιανός. Διὰ τοῦτο ἄλλωστε καὶ ἀρνείται νὰ πολεμήσῃ ὑπὲρ τῆς Μεγάλῆς Ἰδέας, ἡ ὁποία εἶναι βυζαντινὴ καὶ συλλαμβάνεται μόνον ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἀνατολῆς, ἐνθ' ἡ δὲ ἀρχοντολόγιον ὡς ὀριακὸν αἴτημα καθίσταται ἀτόχημα γελῶν. Τούναντιον, ὁ κοτζάμπασισ, ὅσον καὶ ἐὰν πολιτικῶς πρέπει νὰ αἰσθάνεται ποιάν τινα ἀλληλεγγύην πρὸς τοὺς Ὀθωμανούς, παραμένει πιστός εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἑλληνικῆς κοι-

1. Δ. Τσάκωνα, *Προβλήματα ἑλληνικότητος*, Ἀθήναι 1970, σσ. 46-62.

2. Δ. Τσάκωνα, *Προβλήματα ἑλληνικότητος*, Ἀθήναι 1970, σσ. 55 κ.ε.

νότιος. Ἡ καστική διάταξις τοῦ ἀρχοντολογίου ἐνέχει ὁμοιομορφίαν, διότι παρουσιάζει ἐνιαίαν στάσιν εἰς ὅλα τὰ προβλήματα (ἀπληγεῖ δὲ ἐσκεμμένην καὶ λογοκρατικὴν τοποθέτησιν τῶν πολιτικῶς ὀργανωμένων τάσεων τῆς Εὐρώπης), ἐνθ' οἱ κοτζαμπάσηδες—χωρὶς νὰ ἔχουν ἐγγίσει τὴν θρησκευτικὴν ἢ πολιτικὴν ἐξόμωσιν—δὲν ἔχουν συνειδητῶς καὶ ἐν πληρότητι σχηματῆσαι ἐντὸς τῶν τὴν ἰδεολογίαν τοῦ καταπιεστοῦ, ἀντιδρῶντες μάλλον ἐνστικτικῶς καὶ εἰς αὐτὴν ἐτι τὴν συνειδητοποίησιν τῆς ταξικῆς τῶν χειραφετήσεως.¹

Κατ' ἐπέκτασιν τῶν δυτικο-καστικῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἀρχοντολογίου εἰς τὴν Ἐπάντησον, ἢ τοῦ κοσμικοῦ πνεύματος τῶν Φαναριωτῶν καὶ τῆς «ξενοφερμένης» βαυαρικῆς, θὰ σχηματισθῆ μεταξὺ τῶν παραλίω Νευπλίου - Κερκύρας - Ἀθηνῶν καὶ Σμύρνης ἡ πρώτη φραγκολεβαντιζόουσα νεοελληνικὴ ἀριστοκρατία ὡς ἡγέτις δύναμις τοῦ ἀπελευθερωμένου κράτους. Ὡς πρότυπον κατασκευῆς τῆς ἀριστοκρατίας αὐτῆς δὲν ἐχρησίμευσε τὸ πνεῦμα τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ, οὔτε ἠθικῶς ἀνώτεροι μορφαὶ βυζαντινῆς εὐγενείας, ἀλλ' ἀντιδραστικὰ σύμβολα τῶν Φράγκων, τῶν πρὸ καὶ μετὰ τὴν γαλλικὴν Ἐπανάστασιν χρόνον. Ἐκτοτε *χρονολογεῖται παρ' ἡμῖν ὁ σχηματισμὸς τῆς ἐννοίας κοινωνικῆς τάξεως ὑπὸ τὴν πλέον σύγγρονον αὐτῆς μοσφίρ*, ἀρξεται δὲ ἡ συγκρότησις τῆς ἰδιοτελείας τῶν μεγάλων συμφερόντων διὰ «κοινωνικῶν» ἢ «πολιτικῶν» ἐπαφῶν καὶ προσδέσεων μὲ τὴν Δύσιν. Ὁ ἄκρατος ἀτομικισμὸς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πολυτέλεια τῶν μεγάλων ἀστών, ἡ ὅποια κραυγαλέως ἀντιτίθεται πρὸς τὸ οικονομικὸν ἐπίπεδον τῆς χωρικῆς κοινότητος, ὑποστασιώνουν, ἐπέκεινα ὀρθοδόξως θρησκευτικῆς πίστεως ἢ σφαιρικῆς καὶ οικονομικῶς ἐξισορροπημένης ἐθνικῆς ζωῆς, τὸ «πνεῦμα» τῆς νέας ταξικῆς ἡγεσίας.² Τὸ μέχρι τῆς χθὲς ἐπαρχιακὸν κρατίδιον ἤρχισεν ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ στροβιλιζέται εἰς τὸν δαιμονιοδὴ τυφῶνα τῶν υπολοίπων λαῶν τῆς Γῆς.³ Τὸ ἀρχοντολόγιον καὶ ὁ φαναριωτισμὸς κατ' ἀνάγκην ὄφειλον νὰ σχηματίσουν τὴν διανόησιν καὶ ἰδίᾳ τὴν ἀριστοκρατίαν τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων τοῦ κρατιδίου. Ἡ ἀριστοκρατία αὐτὴ ἀπηρενεῖτο τὸν αὐτοπροσδιόριστον χωρικὸν τοῦ Μορέως καὶ τῆς Ρούμελης, τὴν πρωτόγονον ἀλλὰ καὶ κοινοβιακὴν τὸν οικονομίαν, διότι μετετόπισεν ὀριστικῶς τὸν ἄξονα τῆς πολιτικοκοινωνικῆς πρωτοβουλίας εἰς τὰ ἀστικά κέντρα.⁴

Πλὴν ὅμως ἡ μετατόπισις αὐτῆ ἐσημείωσε τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μεταμόσχευσιν τῶν ἐξειληγμένων οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν μορφῶν τῆς Δύσεως (ἐκβιομηχανίσις καὶ κοινοβουλευτισμὸς) ἐν Ἑλλάδι, συνε-

1. Δ. Τσάκωνα, *Ἑλληνισμὸς*, Ἀθήναι 1962, σσ. 55-58.

2. Δ. Τσάκωνα, *Χριστιανικὴ κοινωνιολογία καὶ ἑλληνισμὸς*, Ἀθήναι 1954, σσ. 111-115.

3. Γ. Οικονομιᾶ, «Στοχασμοὶ γύρω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν ζωὴν», *Νέα Γράμματα*, 1935, σ. 639.

4. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969³, σ. 182 κ.ε.

πεῖα τῶν ὁποίων ἡ νεοφαναριωτικὴ ἀριστοκρατία ἀνετράπη περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος διὰ τοῦ κινήματος τῶν ἐκκολαπτομένων ἀστών τῆς βενιζελικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀνάπτυξις ὅμως τῆς μετὰ τὸ 1909 ἑλληνικῆς οικονομίας ἀνέθερε κοινωνικῶς ὑπερνηκθεῖσαν τὴν τάξιν τῶν ἐν τοῖς ὑποστατικοῖς τῶν ἐπαρχιακῶν κέντρων βιοῦντων κοτζαμπάσηδων (ζώντων μάλιστα κατ' ἐξελισσομένην παρέκκλισιν τοῦ κοινοβιακοῦ πνεύματος), οἱ ὅποιοι, καθ' ὅλους περιέργον καὶ ἐν ταυτῷ νόμιμον τρόπον, προσεχώρησαν εἰς τὸν μετριοπαθῆ σοσιαλισμὸν. Ἐν ἐν λόγω μεταστάσει τοῦ οικονομικοῦ φθίνοντος κοτζαμπασισμοῦ εἰς τὸν μετριοπαθῆ σοσιαλισμὸν (τοῦ Ἰονος Δραγούμη, τοῦ Δημητρίου Γούναρη) ὑπῆρξεν ἐθνικῶς νόμιμος πορεία, ὅσον ἀκριβῶς εἰλόγως ἦτο ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀρχοντολογίου νὰ διαλεχθῆ πλήρως πρὸς τὴν ἀστικὴν τάξιν.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς οὗτος ὀλοκληρώνεται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τουρκοκρατίας, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) τὸ μυθικόν

Ἰσχυρὰν βίωσιν τοῦ μύθου, τοῦ μυθικοῦ, πραγματῶνουν μόνον λαοὶ οἱ ὅποιοι ἐξῆσαν τὸ μεγαλεῖον καὶ ἰδίως τὴν πτώσιν μιᾶς αὐτοκρατορίας διὰ νὰ καταστῶν μετέπειτα ἀνέστωι καὶ ὡς ἐν διασπορᾷ.

Ὅπως εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀνεμετρεῖτο μὲ τὸ χάος, οὕτω καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον διερευνῆ τὴν μεταφυσικὴν. Ὁ Λόγος ἵσταται πρὸ τῶν συμφορῶν εἰς τὴν ἡμερον αὐτάρκειάν του «μέτρον», ἐνθ' ὁ μῦθος ἀπαξίονεν πᾶσαν ἐπικύρωσιν τῆς λογικῆς. Ὁ μῦθος ἐνοσκήπει ὡς ρομφαία τραγικότητος, ἐκεῖ ἔνθα τὸ ἀνικανοποίητον διαλαμβάνει τὸ ποθητόν, ὅπου ἀκριβῶς ἢ μοῖρα συντρίβεται ὡς πραγματικότης.

Οἱ ὄχροϊ, συγκεκμημένοι «ραγιαῖδες» τῶν πρώτων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας θὰ μεταποιηθοῦν συντόμως δωρικῶς, διότι ἡ μυθοποίησις τῆς Ἀλώσεως ὀσημέραι συνειδητοποιεῖται ὀλονὲν περισσώτερον εἰς γεγονὸς πνευματικῶν ἐντὸς τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ὁ κόσμος τῶν γεγονότων θὰ μεταμορφωθῆ πλεόν μόνον διὰ τῆς πράξεως. Ἡ μέθη τῆς ἐλπίδος, ἀντλοῦσα ἀπὸ τὴν ἀπόγνωσιν ἢ τὰς ἰδίας αὐτῆς δυνάμεις, κινεῖ εἰς δρᾶσιν, διὰ νὰ καταστῆ πραγματικὸν τὸ ἀπραγματοποίητον.⁵

Ἡ Μεγάλη Ἰδέα ἐμπεριέχει ἐν τοσοῦθ—ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ τοῦ ἀλόγου—τὸ αἰσθημα τῆς κοινο-

5. Πρβλ. Ι. Σουκτροῦ, *Μελέται καὶ ἄρθρα*, Ἀθήναι 1956, σσ. 431-515.

βιακῆς ἐξισοπεδώσεως καὶ μυθοποιεῖ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ἐπειδὴ αὕτη ἐξῆσε πράγματι μόνον ἐφ' ὅσον καταδιώκετο φανερά ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Ὁ ἔθνομιστος τῆς Μεγάλης Ἰδέας εἶναι προῖον ἄλλοις μυστικῆς ἀνάγκης (τὸ ὀρθόδοξον ἄλλοις ταυτίζεται πρὸς τὸ κοινοβιακόν), ἐνθ' ὁ ἔθνομισμός τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐστράφη πρὸς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπιδιώξιν ὑλικῶν συμφερόντων καὶ ἄλλοις σκοπῶν.

Πρὸς τὸν ἔθνομιστὸν τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀντεστρατεύθη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τὸ ἐλλαδικὸν κράτος τῶν Ἀθηνῶν, τὸ κράτος τὸ ὅποιον, καταστάν λογικόν, ἀπέστη πάσης μυθικῆς προσατενίσεως. Ὡς μετὰ τὴν Ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ πεπαιδευμένοι Φαναριῶται βιώνουν τὴν τέχνην τῆς κλιμακώσεως καὶ τῶν ἀμφιβολιῶν τῆς φαινοσκοπικῆς ψυχῆς, διὰ τῆς ὁποίας οὗτοι ἀφελιγνίζονται ἐξελληνίζουσι τὴν Δύσιν, οὕτω πῶς καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ τὴν ἰδρύσιν τοῦ «κράτους τῶν Ἀθηνῶν» οἱ «λογικοὶ Ἕλλαδίτες», δηλαδὴ οἱ ἄπλοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὅποιοι δὲν καταλλίβονται ἀπὸ τὸ βάρος τῆς καταπεσοῦσης αὐτοκρατορίας, νικοῦν τοὺς «μυθικοὺς» Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι προσατενίζουσι εἰς τὴν ἀνασῦστασιν τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ πολυεθνικοῦ Βυζαντίου. Οὕτω πῶς ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα ἠτάτα εἰς τὰς Ἀθήνας, ἔξακολουθεῖ ὁμως νὰ ἐπιβιώνῃ εἰς τὴν βυζαντινὴν Κωνσταντινούπολιν. Συνεπεία τούτου, πρὸς τὰς Ἀθήνας στρέφονται εἰς τὸ ἐξῆς τὰ βλέμματα ὅλων τῶν λογοκρατουμένων Ἑλλήνων,¹ διὸ καὶ ἡ ἐκ 5.000 κατοικῶν τεχνιτῆ καὶ μεταβιακῆ αὐτῆ πρωτεύουσα τοῦ κρατιδίου ἀπορροφεῖ τὴν ἱκμάδα ὅλων τῶν πνευματικῶν κέντρων τοῦ ἑλληνισμοῦ, θέτουσα ὑπὸ τὴν πνευματικὴν καὶ ὑλικὴν κηδεμονίαν τῆς καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν Κωνσταντινούπολιν.

β) ἡ λεβεντιά

Ὁ νέος τύπος τοῦ ἑλλήνος ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος προετοιμάζει τὴν Ἐπανάστασιν, εἶναι ἡ τελεία νίκη τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ. Ἀποκαλύπτει διὰ τῆς ἠθικῆς ρώμης του τὴν ἀνδρικήν συνείδησιν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ νεότερος Ἕλληνας μετέστη εἰς τὴν ἰδανικὴν μορφήν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου ἡ μονοσήμαντος λέξις «ἡρωικὸς» κατέστη ἡ ἔννοια διὰ τῆς ὁποίας παρίσταται ἡ δύναμις. Εἰς τὴν νεοελληνικὴν ὑπάρχει ἡ ἀμετάφραστος λέξις τῆς «λεβεντιάς», ἡ ὁποία ἐπέκεινα τῆς ἰδανικῆς συνδυάζεται καὶ πρὸς τὸ ἦθος. Σύνθεσις ἡθους καὶ δυνάμεως καθίσταται ἡ ἀνεπανάληπτος αὐτὴ δι' ἄλλον λαὸν ἔννοια.² Προκύπτει ἀπὸ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολέμων καὶ δὲν συνιστᾷ πρᾶξιν εἰκαστικῶς παραστατικῆν, ὡς εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ ἐμπλεων ἦθους ἐνατένισιν τῆς ἡρωικῆς προβολῆς. Τίποτε δὲν πικραίνει τόσον τὸν Νεοελληνα, δὲν τὸν

ἐκθῆτει τόσον εἰς τὸν οἶκτον τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸ μῖσος τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅσον ἡ σωματικὴ ἀσημεία. Ὁ «Θάνατος τοῦ παλληκαριοῦ» θὰ ἦτο δι' ἓνα βόρειον λαὸν ἀσυγκρίτως αὐτοκτονία εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅμως εἶναι ὁ θρῦλος ἐνὸς λαϊκοῦ ἥρως, ὁ ὅποιος θυσιάζει εἰς τὴν ῥωμαίότητα καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ζωὴν του.³ Πρόκειται διὰ μίαν αἰσθητικὴν ἐκδῆλωσιν ἔθνικοῦ ἰδεαλισμοῦ, οὐδέμιν προφανῶς σχέσιν ἔχοντος μετὰ τὴν «μασκαράταν» τῆς δυτικῆς ἱπποσύνης. Ἡ λεβεντιά διὰ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καθίσταται ὁ ἀντίπαλος τοῦ ἡμετέρου μεσαιῶνος.⁴ Εἶναι ἡ ἐπέκτασις καὶ ἡ ἀξιοποίησις τοῦ Ἀντρωιμένου τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Τὸ σαρταρικὸν ἰδεῶδες τοῦ ἐφηβικοῦ σώματος, ἐνθ' παραμένει ἀκέραιον, προσδέχεται τὴν συμπλήρωσιν τοῦ χριστιανικοῦ ἠθους.

Τὸν ἔθνομιστὸν τύπον τῆς νεοελληνικῆς λεβεντιάς σφοδρῶς ἀντιμάχεται ἡ ἐκλογικευμένη ἠγεσία τοῦ ἀπελευθερωθέντος κρατιδίου. Βαυροκρατία καὶ φραγκολεβαντισμός, διαλύοντες εἰς τὴν λογικὴν τὴν ἀνόφελον κατ' αὐτοῦ «λεβεντιά», προετοιμάζουσι ἀθελήτως τὸν σχηματισμὸν τῆς ἄστικῆς τάξεως. Ἐκτοτε συντρίβεται ἡ ἐπικὴ ἀντιμετώπισις τῆς ζωῆς, παρακμάζει τὸ δημοτικὸν τραγούδι καὶ ὁ ἀκριτικός κύκλος, καὶ διαλύεται ὁ ἀταξικός χαρακτήρ καὶ ἡ ἀνδρική ἐνατένισις τῆς ζωῆς.

γ) τὸ κοινοβιακὸν

Ὁ ἀκράτος καταυτελισμός τοῦ κοινωνικοῦ ἀπὸ τὸ μεταφυσικόν ἐξαιετισμὸν εἰς τὴν κοινοβιακὴν οἰκονομίαν, τὸ ἰδεατὸν τοῦτο σχῆμα τῆς κατὰ κόσμον δικαιοσύνης. Τὸ ἐν λόγῳ κοινωνικὸν ἰδανικὸν ἐνέχει ἐπαναστατικὴν ἐκφρασιν, συνεπεία δὲ τούτου ἐδέχθη ἀπηνῆ ἐπιθῆσιν τῆς καπιταλιστικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας τὰ συστατικὰ στοιχεῖα καθίστανται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λογικά. Ὁ φιλελευθερισμός τοῦ 19ου αἰῶνος ἀπηνῆθη τὴν πνευματικὴν βᾶσιν του καὶ κατέστη ὄργανον ἐδαφικῆς ἐπεκτατικῆς κινήσεως, τῆς ὁποίας κύριον χαρακτηριστικὸν τυγχάνει ἡ σκοπιμότης τῆς οικονομικῆς διεισδύσεως. Πρὸς τὴν τοιαύτην πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ὀργάνωσιν ζωῆς σαφῶς ἀντιτίθεται τὸ κοινοβιακὸν ἰδεῶδες τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὸ ἐπίγειον δέον πρέπει νὰ σχηματισθῇ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τῆς κοινωνίας τῶν ἀγγέλων εἰς τὴν μοναστικῆς ζωῆς, αἱ ὁποιαὶ ἀξιολογικῶς ἴστανται ὑψηλά.⁵ Κατὰ τοῦτο ὁ σύγχρονος Προτεστάντισμός εἶναι ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως τοποθετημένος εἰς τὴν «δεξιάν», ἐνθ' ἡ Ὀρθοδοξία συνιστᾷ κοινωνικῶς προοδευτικὴν δύναμιν. Ὁ κοινοβιακὸς στοχασμός τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀταξικός καθ' ἑαυτὸν, κατάρθρωσε δι' ἄλματος νὰ οἰκοδομήσῃ τὸ

3. Δ. Δανιηλίδη, *Νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία*, Ἀθῆναι 1934, σ. 77 κ.έ.

4. Σ. Μελά, «Ὁ Ἐρωτόκριτος τοῦ Κορνάρου», *Ἑλληνικὴ Δημοσιολογία*, τευχὸς 104, σ. 649.

5. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθῆναι 1969², σ. 60, 187.

1. Ι. Δραγοῦμη, *Ὁ ἑλληνισμός μου καὶ οἱ Ἕλληνας*, 1903, 1909, *Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς 1913*, Ἀθῆναι 1927, σ. 166 κ.έ.

2. Σ. Γεδεών, «Ὁ Θάνατος τοῦ παλληκαριοῦ στὸ σχολεῖον», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 42, σ. 799-800.

άντικειμενικόν δέον του ἐν τῇ ὑπερνηκίῃ του τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς περιγύρου καὶ ἀνεξαρτήτως πρὸς τὰ αἰτήματα τῆς τεχνικῆς.¹

Ἡ γαιοοικονομικὴ στενότης τῆς ἐδαφικῆς μας πτυχῆς καὶ ἡ ἀγνοία ὅσον καὶ ἡ ἀδυναμία μελέτης τῶν θησαυρῶν τοῦ ὑπεδάφους δὲν ἤνθουν τολμηρὰς οἰκονομικὰς πρωτοβουλίας, ἀντιθέτως μάλιστα ἐξώθουν εἰς τὴν λιτὴν σχεδιάν ἑλληνικοῦ βίου. Τὴν λιτὴν μάλιστα αὐτὴν σχεδιάν ἐθέρμαιναν ἡ θαλπωρὴ τῆς ἀδελφότητος τῶν ραγιάδων, δοθέντος δι' αὐτὰς πᾶσαν στιγμὴν, ἄνευ μάλιστα ἀποχρώσεως αἰτιολογίας, ἡ αὐθαιρέσια τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ ἡδύνατο νὰ ἀφαιρέσῃ τὰς κεφαλὰς των. Εὐλογον ἦτο ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας νὰ μὴ ἀναπτύσσωνται οἰκονομικὰ κίνητρα, ἡ δὲ ἐπιβίωσις τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος δὲν εἶχε τόσον οἰκονομικὸν ὅσον ἔθνικόν χαρακτήρα. Δυσχερὲς ἦτο ὑπ' αὐτὴν τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα νὰ λειτουργήσῃ ὁ γραπτὸς νόμος, ὁ ὁποῖος ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ρύθμισιν σχέσεων τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας. Ἐφ' ὅσον μάλιστα ἡ κοινότης ἐβασίζετο εἰς τὴν αὐτάρκειαν, οἱ δὲ ραγιάδες ἀλληλοεξοικονομοῦντο ἐν αὐτῇ χωρὶς νὰ ἀποσκοπῆται κέρδος ἢ ἀμοιβαία καταδολιεύσεις,² δὲν εἶναι παράδοξον διατὶ ἡ δικαιοερωπαϊκὴ λογοκρατία ἐξακράτησε τὴν συνεταιριστικὴν κοινότητα τῶν Ἀμπελακίων ὡς εἶδος τι πλατωνικοῦ ἢ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐπιστημονικότερον θὰ ἦτο νὰ ἐξητάζομεν τὴν κοινότητα ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ λοιποῦ περιγύρου της, λαμβάνοντες μάλιστα ὑπ' ὄψιν, ἐκτὸς τῆς αὐθαιρέσιος τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ, καὶ τὸν ξερωθερμικὸν χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς κόγχης, φερούσης ἀκεραίαν τὴν εὐθύνην διὰ τὴν πρόβλεψιν τῆς βιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ της. Ἡ ἠθικὴ αὐτῆς συμπύκνωσις, ἐνισχυθεῖσα διὰ τῆς ἄκρας ἀλληλεγγυῆς τοῦ χριστιανικοῦ «συνεταιρίζεσθαι», ἐκορυφώθη εἰς τὸν συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων, ὅπου τὰ κέρδη διενέμονται ἀναλόγως πρὸς τὴν ὑφ' ἐνὸς ἐκάστου συντελεσθεῖσαν ἐργασίαν, τὴν δὲ περιουσίαν του ὁ καθεὶς ἐκράτει ὡς ἄλογος θεματοφύλαξ γάμον τῆς περὶ αὐτὸν μιζρὰς κοινότητος.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης οὐδαμῶς ταυτίζεται πρὸς τὸ μίον. Ἡ σλαβικὴ, μαυροχόματος καὶ πλουσία εἰς ἔκτασιν κοινότης ἐστηρίζετο ἐπὶ ἀραιότητα πληθυσμοῦ, διηρεῖτο δὲ σαφῶς εἰς κτηνοτροφικὴν καὶ γεωργικὴν ζώνην. Ἡ γεωργικὴ ζώνη διείπετο ὑπὸ αὐστηρὰς οἰκογενειακῆς ἰδιοκτησίας. Μόλις ὅμως ἡ γεωργουμένη γῆ ἐκουράζετο, οἱ χωρικοὶ προέβαινον εἰς νέαν κατὰ οἰκογένειαν διαμονὴν τῆς βοσκομένης γῆς, διὰ νὰ γεωργήθῃ αὐτὴ μετ' αὐτὴν σειρὰν της, τὴν δὲ κουρασμένην ἐκ τῆς γεωργίας γῆν, ἐλευθέραν τῆς ἀτομικῆς κτήσεως, παρέδιδον εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς κτηνοτροφίας.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸ σλαβικὸν μίον, ἡ ἑλληνικὴ κοινότης ἐστηρίζετο εἰς στενὸν πετρότοπον, ἐπὶ τοῦ

ὁποίου ἐβάρυνε δυσανάλογος ἐπαύξεισις τοῦ πληθυσμοῦ. Αἱ σχέσεις γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας εἰς τὸν ξηρὸν τόπον τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ὑπῆρξαν δυσχερέσταται, ἡ δὲ ἀνώμαλος μορφή τοῦ ἐδάφους καὶ αἱ δυσχέρειαί τῆς συγκοινωνίας ἔτεινον εἰς τὴν αὐτάρκειαν δι' ἀμοιβαίας ἐξοικονομήσεως τῶν ἐν τῇ κοινότητι βιούντων.

Ἡ πετρώδης ἑλληνικὴ κοινότης ἐστηρίζετο εἰς τὴν γαιοοικονομικὴν πρόβλεψιν βιώσεως τῶν μελῶν της, τὰ ὁποῖα, ἐφ' ὅσον ἐπερίσσευον, κατ' ἀνάγκην διωχετεύοντο εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ἐνθα συνεζίζετο ἡ κοινωφελεία. Ὅλοι οἱ κίνδυνοι ἐβάρυνον, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὸν ὀθωμανικὸν φεουδαλισμὸν, ἀμφοτέρους τοὺς κοινοπρακτοῦντας ἐξ ἴσου. Ἡ «μισακάρικη» κοινοπραξία εἰς τὰ ἐλεύθερα χωρία ἢ ἡ κολλητικὴ κοινοπραξία εἰς τὰ τσιφλικία ἐγένετο ὡς ἐξῆς: ὁ μὲν ἰδιοκτήτης συνέβαλλε διὰ τὸν σπόρον, ζωαρκείας ἀροτριῶντων ζώων καὶ αἰγοπροβατοποιμίων, ὁ δὲ κολληγὸς προσέφερε τὴν προσωπικὴν του ἐργασίαν. Ἡ ἠθικὴ ἀλληλοεξοικονομῆσις ἦτο ἡ μόνη ἀπάντησις εἰς τοὺς κλιματολογικοὺς αἰφνιδιασμοὺς καὶ ὄχι ὁ γεωργικὸς δανεισμὸς ὁ ἐπὶ τοῦ συστηματικοῦ χρηματεμπορίου καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνανδρίας τῶν ἐπὶ εὐφυΐα ἀμυλωμένων εὐπόρων τάξεων βασιζόμενος, ὁ ὁποῖος κατ' ἀνάγκην ὀδηγεῖ εἰς ἀδύναμιν τῆς ἀγροτικῆς ἐστίας.

Διαφέρει προετὶ ἡ κοινότης ἀπὸ τὸν *συνεργατικὸν συνεταιρισμὸν*, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ, ὑπὸ δρους ἀμοιβαίως ἐποφελείας καὶ διὰ τὴν παραγωγὴν καὶ διὰ τὴν κατανάλωσιν, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον, ἐπέκτασιν τραπεζικῶν πιστώσεων ἐν τῇ ἀγροτικῇ οἰκονομίᾳ. Ἐνφ' οἱ συνεργατικοὶ συνεταιρισμοὶ ἀποτελοῦν ἐνδοκαπιταλιστικὰ μορφώματα τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας, τείνοντα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν παραγωγῶν ἐμπορικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν προϊόντων των, ἀντιθέτως ἡ ἑλληνικὴ κοινότης: α) δὲν νοεῖ τὰ μέλη της ὡς ἀτομικῶς συμπράττοντας ἰδιώτας, ἀλλ' ὡς σύνολον ἀνθρώπων, συνδεομένων διὰ ψυχικὸν δεσμὸν, ἐπέκεινα πάσης ἁμέσου ὀφελείας καὶ σκοπιμότητος, καὶ β) ἀγνοοῦσα τὴν ἀτομικὴν βούλησιν τῶν μελῶν της, ἄσκει ὑπερατομικὸς τὸ λειτουργημα τῆς ὑπ' εὐθύνῃ της βιώσεως τῶν μελῶν της, ἀσχέτως σταθμητῶν χρηματικῶν κερδῶν ἢ ζημιῶν ὡς ἴδιαν αὐτῆς ἐξουσίαν. Ἡ κοινότης δὲν βλέπει τὰ μέλη της κατὰ τρόπον ἀφηρημένον, ὡς οἰκονομικῶς ὄρθοντα ἄτομα (homo oeconomicus), ἀλλὰ σφαιρικῶς, ὡς συγκεκριμένους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι διαμορφοῦνται ὀλόκληρον τὸν βίον των μετὰ τὰς πτυχὰς του ἐντὸς τῆς κοινότητος. Ἐπίσης ὁ παραγωγικὸς συνεταιρισμὸς δὲν διαθέτει σφαιρικὴν σύλληψιν τῆς οἰκονομίας: δύναται νὰ παραγάγῃ ἐν καὶ μόνον προϊόν χωρὶς νὰ δύναται νὰ διασφαλίσῃ τὴν κοινοτικὴν αὐτάρκειαν, δηλαδή ἀποτελεῖ μίαν μεγάλην οἰκονομικὴν μονάδα παραγωγῆς, λειτουργοῦσαν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας καὶ διαφέρουσαν ἀπὸ τὰς ἄλλας μεγάλας ἐπιχειρήσεις ὡς

1. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εισαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθήναι 1969, σ. 85 κ.ε.

2. Κ. Καραβίδα, *Ἡ κοινότης*, Ἀθήναι 1935, I, σ. 270.

πρὸς τὸν τρόπον κατανομῆς τῶν κερδῶν. Ἡ ἑλληνική κοινότης ἔχει παραγωγικούς σκοποὺς ἀξιοποιήσεως τοῦ ἐδάφους ἀνεξαρτήτως τῆς ιδιωτικο-οικονομικῆς ὀφελείας, δηλαδὴ δὲν λειτουργεῖ ὡς αἱ ἄλλαι ιδιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις, αἱ ἔχουσαι ὡς ἀποκλειστικὸν τὸν σκοπὸν ὀρθολογικὴν ἐπένδυσιν τοῦ κεφαλαίου καὶ τὴν μεγιστοποίησιν τοῦ κέρδους. Ἡ ἐκεῖθεν τῶν ἄλλων Δύσις οὐδέποτε ἐγνώρισε τὴν κοινοτικὴν προσέοιαν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ συνεπῶς προσέδωκεν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας χαρακτῆρα ἀκροτάτου ὑποκειμενισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸν ἀντίποδα τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοτισμοῦ.

Ἡ κοινοτικὴ συντροφικότης διαγράφεται ὑπὸ τοῦ Κ. Καραβίδου ὡς ἑξῆς: «Αὕτη ἀπὸ οικονομικῆς μὲν ἀπόψεως ἀνεφέρετο εἰς τὸν καθορισμὸν ὄχι τῆς μερίδος δι' ἑν, περιωρισμένην ἢ ἀπεριόριστον, ἠθῦνεντο ὁ καθέ τις ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐργασίᾳ κοινοπρακτικῶν συνεταιρίσων—οὔτε δὲ καὶ τῆς μερίδος ἦν ἐδικαιοῦτο ἐπὶ τῶν κερδῶν (κέρδη ἄλλωστε δὲν ἐμοιράζοντο)—ἀλλ' ἢ μὲν κοινῇ ἐργασία, ὄντως κοινῇ καὶ εἰς τὴν αἰωνιότητα ἐκτεθειμένη, ἐθεωρεῖτο καὶ εἰς αὐτὴν ὄχι ὡς ἐπιχειρήσις, ἀλλ' ὡς ἐγγύησις καὶ βάσις τῆς βιώσεως, ὅλα τὰ κέρδη δὲ εἰσῆρχοντο προσαυξητικῶς. Ἐξ αὐτῶν μόνον ὁ καθέ τις εἰσέπραττεν ὄχι διὰ τὸ ὄριον τῆς ὁμοιομόρφου ἀλλως ἐκτεθειμένης ἐαυτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του ἐχρηστάς. Ὑπ' αὐτὴν ὄθεν τὴν ἔννοιαν, ἡ συντροφικότης ἀπέβλεπεν εἰς τὸ πρόσωπον. Διὰ τοῦτο καὶ ἂν τις εἰσῆρχετο κατ' ἀρχὴν ὡς μθητευόμενος εἰς τὴν ἐκεῖ ἰσχυρὰν νεοελληνικὴν 'κομπανίαν' θὰ ἐμάνθανεν ἐντὸς ὀλίγου τοὺς χειρισμούς τῆς ἐργασίας ὡς ἐνεργὸς καὶ ἐπὶ ἴσοις 'συντροφος' μέσα εἰς τὴν κολοσσαίαν συχρᾶν περιουσίαν τὴν πρηνῆν ἠέθενον ἐν τῇ ὀργανώσει τῆς ἐργασίας. Καὶ ἢ ἐλλοτὸν μὲν εἰσέλθη εἰς τὴν συντροφίαν πᾶς τις ἐπὶ μόνῳ τῷ τίτλῳ τοῦ συγγενοῦς ἢ τοῦ ἀπλοῦ γειτόνου καὶ 'συχωριανοῦ' ἐνὸς οἰοῦδ' ἡτοῦ ἐκ τῶν παλαιότερων συντρόφων. Οὗτο ὁ νεαρὸς ἐπίκουρος καθίστατο ἐντὸς ὀλίγου ὁμότιμος σύντροφος, μὴ φέρον οὐδὲν ἕτερον κεφάλαιον μετ' αὐτοῦ ἐκτὸς τῆς αὐστηρᾶς κοινοτικῆς ἀγωγῆς, συνιστώσης ἐγγύησιν περὶ τῆς ἐντελῶς εἰλικρινοῦς καὶ μέχρι θανάτου ἀφωσιωμένης εἰς τὴν κοινὴν ὑπόθεσιν νέας δυναμικῆς ἀνθρωπίνης ὁμάδος.»¹

Τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα συγκροτοῦν δύο παράγοντες: (α) ἡ «καθοδηγητικὴ ἀρχή», ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὸν χαρακτηριστικὸν κοινωνικὸν τύπον τῆς, καὶ (β) ἡ ὑπὸ καθεστῶς ἱσοτιμία βιοῦσα κοινωνικὴ ὁμάς. Ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν καθοδηγητικὴν ἀρχὴν εἶναι πρῶτος μεταξύ ἴσων, ἀποτελεῖ ἀντικείμενον σεβασμοῦ ἀλλ' ὄχι καὶ φόβου· ἡ δυνάμις του, κατὰ βάσιν, εἶναι ἠθικῆς φύσεως καὶ ἀντὶταῖτα ἐσοθεν, ἀναγνωρίζεται δὲ κατὰ κύριον λόγον ἢ ἐγνωσμένη ἀρετὴ καὶ ἱκανότης του καὶ δευτερογενὸς ἢ αὐταρχικὴ δεξιότηχία του. Τοιαυτὴ ὑπῆρξεν ἡ ἠθικὴ φυσιογνωμία

τοῦ «πρωτόγερου» πατριαρχικοῦ ἐπιγόνου τῆς γεροντοκρατίας εἰς τὸν νεοελληνικὸν χρόνον. Ἐνθ' ὑφίσταται κατὰ βάσιν ἰσότης δικαιωμάτων μεταξύ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ὁ ἀνδρᾶς ἔχει ποιῶν τινα προήγησιν, διότι μετέχει τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ φέρεται τὰ ὅπλα. Αἱ σχέσεις τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, ἀλλὰ καὶ τῶν παλαιότερων πρὸς τὰς νεωτέρας γενεάς, εἶναι ἡ τῆς ἀδελφοποιίας. Ἡ παιδεία ἀσκεῖται ἠρέμως καὶ διὰ τὸ παραδείγματος ἐμψυχώνεται, τὰ δὲ τέκνα κερδίζουν, χάρις εἰς τὴν ὑπακοὴν των ἀλλὰ καὶ τὴν πλουσίαν μάθησιν τῶν παλαιῶν, ἐγκαίρως τὴν οἰκονομικὴν τῶν χειραφέτησιν εἰς τὴν κοινοτικὴν παραγωγὴν. Ἡ ἀπόστια συναισθημάτων μειοεκτικότητος εἶναι συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι, βασιδικῶς, δὲν ὑφίστανται κοινωνικαὶ διαφοραὶ, οὐδ' ἢ μετ' αὐτῶν συνδεομένη κοινωνικὴ πίεσις, ἀντιθέτως μάλιστα προβάλλει μία ὑγιὴς αὐτοσυνείδησις τῶν ἀτόμων, ἡ ὁποία συμπαρακολουθεῖ ὄχι τὰς «ἀνοικτάς», ἀλλὰ τὰς «ἐξηραλισμένας» κοινωνίας. Ἡ εὐγένεια τῶν διανοητικῶν σχέσεων στηρίζεται εἰς τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν καὶ τὴν αὐτοεγκράτειαν, τὴν ὁποίαν ἡ ἠθικὴ τῆς κοινότητος, ὡς ἀντικειμενοποιηθὲν διὰ τῆς ἱστορίας πνεῦμα, διδάσκει διὰ τοῦ ἀξιώματος ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκοπὸς καὶ ὄχι πρᾶγμα ἢ μέσον τῆς οἰκονομίας.²

Ἐνθ' ὁ ὀρθόδοξος στοχασμὸς ἀπὸ τοῦ κινήματος τῶν ἡσυχαστῶν μέσῳ τοῦ Κοσμά Αἰτωλοῦ ὑπῆρξε μέγρον καὶ τῆς Μικρασιατικῆς ἐπὶ Καταστροφῆς οὐτοπικὰ ἐπαναστατικῶς, αἰτούμενος τὸν ἀκρότατον ἐξευτελισμὸν τοῦ κοινωνικοῦ ἀπὸ τὸ μεταφυσικόν, ὡς ἐκ τούτου δὲ ῥέπον ἀσυνειδήτως εἰς τὴν καταίωσιν τῆς κοινοβιακῆς οἰκονομίας ὡς ἰδεατοῦ σχήματος τῆς κατὰ κόσμον δικαιοσύνης, ἀντιθέτως τοὺς ἑλληνοκεντρικὸς παρηκολούθησεν ἢ ἀσθένεια τῶν συλλεκτῶν: κοινωνικὸς συντηρητισμὸς καὶ ἀστικοποίησις διαμετρικῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν κοινοτικὴν συνείδησιν τῶν. Ἡ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος στάσις τῶν—ιδίως μετὰ τὸ 1922—ὑπῆρξεν ἀντίθετος καὶ ἐν ταύτῳ ἀντιπρακτικὴ πρὸς τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις τῆς κοσμοθεωρίας τῶν. Ἡ ἀντιδραστικὴ πολιτικὴ συνείδησις τῶν ἑλληνοκεντρικῶν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀπολέσῃ τὸ Ἔθνος τοὺς πολιτικῶς ὀρθοῦς προανατολισμοῦ του. Καί, ἀντὶ οἱ ἐν ἀνόδῳ κοινωνικοὶ σχηματισμοὶ νὰ στεγασθοῦν ὑπὸ προοδευτικὴν πολιτικὴν ἐκφρασὴν τῶν ἑλληνοκεντρικῶν, ἐτρέπησαν, ὡς ἐκ τῆς ἀδυναμίας κοινωνικῆς προσγειώσεως τῶν τελευταίων, πρὸς τὴν κοινοτικὴν ἐπανάστασιν κοσμοπολιτικοῦ τύπου.

Ἡ μόνη ἐρμηνεῖα ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ εἰς τὴν κοινοτικὴν ἀκατανοησίαν τῶν ἑλληνοκεντρικῶν εἶναι ὅτι, ἂν καὶ δημοτικιστὰ κατὰ πλειοψηφίαν, κατὰ βάθος ἐπηρεάζοντο ἀπὸ τὸν κοινωνικὸν λογιοτατισμὸν, ἐσχρημάτιζον δηλαδὴ κατὰ κά-

2. W. Bernsdorf, «Gesellschaftsform», «Genossenschaftliche», εἰς W. Bernsdorf *Wörterbuch der Soziologie*, Stuttgart 1969, σσ. 359-360.

1. Κ. Καραβίδα, ἐνθα ἄνωτέρω, σ. 200.

ποιον τρόπον τὸν λογιωτατισμὸν τοῦ δημοτικισμοῦ. Τὸ μοιραῖον ὅσον καὶ ἀκατανόητον τοῦτο γεγονός διὰ λαὸν πατριαρχικῶν ἐπιβιώσεων ἐμεγέθυνε τὴν ἔντασιν τῆς κοινωνικῆς ἀγωνίας ἐν Ἑλλάδι, ὡς καὶ ἐκ τοῦ προσθέτου λόγου ὅτι εἰς τὰς βαλκανικὰς καὶ βιομηχανικὰς ὑπαναπτύκτους χώρας τὰ σύνορα τῆς ἀκράϊας ἀντιδράσεως καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κομμουνισμοῦ παραμένον συγκεχυμένα. Ὅσον εὐκόλος εἶναι ἡ μετάστασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς πόλου πρὸς τὸν ἕτερον, τόσον δύσκολος καθίσταται ὁ προσανατολισμὸς τῶν δύο αὐτῶν τάσεων πρὸς κοινωνικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι εὐθυγράμμως πηγάζουν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως.

Ὅθεν μετὰ τοῦ μαρξιστοῦ Γεωργίου Σκληροῦ καὶ τοῦ ἑλληνορθόδοξου Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, δηλαδὴ μῆς τυπικῆς ἀντιθέσεως, ὁποῖα προσιδιάζει μόνον εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἔθρον, δηλαδὴ μεταξὺ προοδευτικῆς ἐπαναστατικῆς ἐξωστρεφείας (κοσμοπολιτικῆς μορφῆς) καὶ γηγενοῦς ἐσωστρεφούς κοινοβιακότητος (ὀρθόδοξος στοχασμός)¹ πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὰς κλιμακώσεις τῶν ἑλληνοκεντρικῶν.

Οἱ ἑλληνοκεντρικοὶ διεσταυρώθησαν καὶ συνεπλάκησαν μετὰ πολιτικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς τῶν, συνεπεία δὲ τούτου, καὶ ἀναλόγως τῆς θέσεως τὴν ὅποια λαμβάνουν ἔναντι τῆς οἰκονομίας, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτοὺς εἰς *ἀριστοκρατικούς*, *φιλελευθέρους*, *παρεμβατικούς* καὶ *σοσιαλίζοντας*.

ΟΙ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΚΟΙ

Χαρακτηριστικὸν τῶν ἀριστοκρατικῶν ἑλληνοκεντρικῶν ὑπῆρξεν ἡ ἀποστασία τῶν ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς τῶν, ἡ ἀδυναμία τῶν νὰ γεφυρωθοῦν πρὸς τὸ λαϊκὸν σῶμα καὶ τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς τῶν, προσέτι δὲ κατετρύχοντο ὑπὸ τῆς ἀδυναμίας ὅπως διὰ τοῦ αἰσθητισμοῦ προσεγγίσουν τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα.

Περικλῆς Γιαννόπουλος,² Ἀριστοκράτης τῆς ἑλληνικότητος ἦτο ὁ Γιαννόπουλος. Ὑπὸ γαλλικὴν ὀπτικήν καὶ μετὰ σὲνέραν τοῦ τὸν Ἰππόλυτον Ταιν καὶ τὸν Μπαρρὲς πλησιάζει τὸν ἀρχαῖον κόσμον. «Ἐθνική», συνεπῶς εἰδωλολατρική, εἶναι ἡ ἱστορία του καὶ δὲν ἔχει τίποτε παράλληλον πρὸς τὸ κοινοβιακὸν φρόνημα τοῦ λαοῦ· ὁ Γιαννόπουλος δὲν στεγάζεται ὑπὸ τὴν θαλπωρὴν τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας.

Ὅπως διάφοροι εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Ἰωνος Δραγοῦμη. Αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ τὴν κοινότητα, ζῆ τὸ πνεῦμα τῆς ἐντόνου ἀδελφότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀντιθέτως, ὁ Γιαννόπουλος ἀπῆλθε τὸ ἄστυ, διεσπασμένον, ἀτομικιστικόν, μετὰ πλῆθος ἀντιθέσεων.

1. Δ. Τσάκωνα, «Γ. Σκληρὸς (Κωνσταντινίδης)», *Ἀρχαῖον Κοινωνιολογία καὶ Ἰθιεύς*, Ἀθήναι 1944, σσ. 37-39.

2. *Νέα Γράμματα*, τόμος 1-3 ἀφιερωμένος εἰς τὸν Π. Γιαννόπουλον, Ἀθήναι 1938. Δ. Αὐσιγιώργου· Ἑλληνικὸν, *Ἀπαντα Περικλῆ Γιαννοπούλου*, Ἀθήναι 1963.

Ἐὰν ὁ Δραγοῦμης εἶναι λαὸς, ὁ Γιαννόπουλος εἶναι τὸ ἄστυ. Ὁ Γιαννόπουλος δὲν ἐνδοσκοπεῖται. Ἔχει *ἐξωστρέφειαν*. Στερεῖται ἠθικῆς ἀγωνίας. Οὐδαμῶς συλλαμβάνει τὴν ταῦτισην ὀραιότητος καὶ ἀρετῆς. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος προεβάλλετο *ἔσωθεν* καὶ κατὰ τοῦτο τὸ μοναδικὸν ἄλλωστε σημεῖον του προήγειλε τὸν χριστιανισμόν. Ὡς ὁ Βενιζέλος ἀπὸ πολιτικὴν ἐξωστρέφειαν ὠδηγήθη εἰς τὴν γεωγραφικὴν μόνον σύλληψιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, διὰ νὰ ἀποθάνῃ ἠθικῶς ἐκτεθειμένος ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ του κρατῶν ἑλληνο-τουρκικῶν σύμφωνον, ἐνῶ ὑπῆρξεν ὁ ἡγήτωρ τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, οὕτω πᾶς ὁ Γιαννόπουλος ἦτο ποιητῆς τῆς ἑλληνικότητος, χωρὶς ποτὲ οἱ στίχοι του νὰ ἐνωθοῦν πρὸς τὸ λαϊκὸν σῶμα. Ἐνῶ ἐπροπαγάνδιζεν ἐν πανελληνίῳ αἴτημα τὸ ὅποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μεταποιηθῆ εἰς δημοτικὸν τραγοῦδι, ἐν τούτοις τὸ μόνον τὸ ὅποῖον ἐπέτυχεν ἦτο νὰ τὸ παραδόσῃ εἰς τὰ ἐξαστικοποιούμενα «τζακία», εἰς τοὺς ὀλίγους ἐκλεκτούς, εἰς ὅσους διέθετον μίαν σχετικὴν «μόρφωσιν» καὶ ἀπὸ κοσμικὴν μανίαν ἠθελον νὰ τὸ ἀκολουθήσουν. Ἡ ἑλληνικότης τῶν «ἐκ Γαλλίας» ἦτο χριστιανικῶς ἀμφισβητούμενη, προτεσταντικὴ, εἰδωλολατρική, «διαφωτισμένη». Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἐγένετο κτῆμα τῆς Διανοήσεως, ἡ ὁποία δὲν ἐπολέμησε καὶ οὐδαμῶς ἠσθάνθη τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ παλληκαριοῦ, τῆς Διανοήσεως ἡ ὁποία ἴστατο μακρὰν τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας. Τὸ αἴτημα τῆς ἑλληνικότητος τοῦ Γιαννοπούλου ἦτο μὲ τὴν καθεστηκυῖαν τάξιν· κοινωνικῶς ἐγεφύρωνε τὴν φεουδαρχίαν ἡ ὁποία ἀπῆρχετο μετὰ τὴν ἀνερχομένην ἀστικὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς του. Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μορφῶν παρακμῆς δυσκόλως ἐπιβίονει ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις. Ὅσον ὁ Καβάφης—αὐτὸς ὁ ἐπίκαιρος ἔφηβος τῆς βυζαντινῆς παρακμῆς, ὁ «ἀσελγὼν ἐν ναφῷ»—ἔζησε τὸ 1912, τόσον ὁ Γιαννόπουλος συνέλαβε τὴν καταστροφὴν τοῦ 1897. Τὸ αἴτημα τῆς ἑλληνικότητος δὲν ἦτο ἀνάγκη τῶν «σαλονιῶν». Ἐπρεπε νὰ ἐκκινήσῃ ἐκ τῶν κάτω, ἀπὸ τὸν λαόν, ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν οἰκογένειαν, τὴν οἰκίαν τοῦ χωρικοῦ, καὶ νὰ προβάλλεται ὀλονὲν ὑψηλότερον, ὀλονὲν περισσότερον «κάθετα», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Σολωμοῦ.

Δι' αὐτὸ, ἐὰν ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς *σοσιαλιστικοποιεῖ* τὴν Μεγάλην Ἰδέαν—ὡς ὁ Ρήγας συλλαμβάνει τὴν βαλκανικὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ κέντρον τὸ Πατριαρχεῖον—ὁ Γιαννόπουλος ἀστικοποιεῖ τὴν ἀριστοκρατικὴν μορφήν τῆς. Εἶναι τὸση ἡ ἀπόστασις τοῦ Γιαννοπούλου ἀπὸ τὸν Κοσμάν, ὅσον ἐκείνη ἡ ὁποία χωρίζει τοὺς φιλελευθέρους ἀπὸ τὴν σοσιαλδημοκρατίαν. Φιλελεύθερος ὑπῆρξεν ὁ Γιαννόπουλος, αἰσιδόδοξος, «ἐστέτ» καὶ ὀραιοπαθής, χωρὶς τὸ ἱστορικὸν βάρος τῆς πεσμένης αὐτοκρατορίας, γεννηθεὶς εἰς ἑλληνικὸν ὑπαιθρον, ἄστεγος, ἀπολῶνιος τῆς αἰσιδοξίας καὶ τῆς χαρᾶς.

Ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος, ὄρατος, μεγαλόστομος, ἐξωστρεφής, ὑπῆρξεν ὁ *πρόδρομος* μῆς ἀριστοκρατικῆς ἀναβιώσεως τῆς ἑλληνικότητος διὰ τῶν

πλέον ἐκλεπτυσμένων ἀσπῶν τῆς ἐποχῆς του, εἰς μίαν ἀνεπίκαιρον στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ γενεὰ τοῦ 1912 ἀνέβαζε τὴν μειωμένην Ἑλλάδα τοῦ 1897 ἀπὸ τὰς πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸ ὕψος τῶν βουνῶν τῆς Μακεδονίας, μὲ μόνον βιωμὰ τῆς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδοῦ καὶ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν. Ἄλλ' οἱ πρόδρομοι δὲν δημιουργοῦν μὲ τὰς ἰδίας τῶν χεῖρας οἰκοδομοῦν δι' ἑκείνων ὁ ὅποιοι ἔρχονται ἀργότερον. Δι' αὐτὸ ἀνήκει εἰς τὸν Περικλῆν Γιαννόπουλον ὀλοκληρὸς ἡ τιμὴ τῆς προετοιμασίας.

ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ

Ἐπὶ ἓν μὲν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐποχῆς τῆς ἡμετέρας διανοεῖται μὲ τὰς κατηγορίας, δηλαδὴ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Εἶναι οἱ πρῶτοι συνειδητοὶ Ἕλληνες ἄστικοι, οἱ ὅποιοι συνδέονται εἰς τὴν αἰτήμα τῆς οἰκονομικῆς αὐθιπαρίας τοῦ ἀτόμου, κλασικὸν αἶτημα τοῦ 19ου αἰῶνος, μὲ τὴν ἀξίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἰδίως ὡς αὕτη ἐκφράζεται εἰς τὴν λαϊκὴν τέχνην καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Οἱ ἑλληνοκεντρικοὶ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ εἶναι οἱ πρῶτοι Ἕλληνες οἱ ὅποιοι συνειδητότερον καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἀριστοκρατίας διασποδὸν τὸν ἀταξικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνισμοῦ, προσδίδοντες αὐτὸν μὲ οἰκονομικά-ταξικά αἰτήματα. Εἶναι κατὰ βάσιν φουσταναλλοφόροι, οἱ ὅποιοι, ἐνῶ φέρουν μέσα τῶν τὴν ἀγνόητα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, βιάζονται νὰ ὑπερκεράσουν κοινωνικῶς τὴν ἀριστοκρατίαν, νὰ ἐπεκτείνουν τὰ ἑλληνικά σύνορα, κάποτε δὲ νὰ κηρύξουν τὴν βιολογικὴν ὑπεροχὴν τῶν φουσταναλλοφῶρων εἰς τὸν ἄδωρον τῆς Βαλκανικῆς καὶ τοῦ μεσανατολικοῦ περιγύρου τῆς. Ἡ παιδείσις τῶν εἶναι χθαμαλή, δι' αὐτὸ καὶ «προφρασάρον» τὸν ἑλληνισμὸν ὄχι ὡς πνευματικὴν πρᾶξιν, ἀλλ' ὡς φυσικὴν κατάστασιν. Ὅσον καὶ ἂν ὑπερέχουν ἐξ ἀπόψεως πνευματικῶ ἐπιπέδου ἀπὸ τὸν μέσον τύπον τῶν γραμματισμένων τῆς ἐποχῆς τῶν, ἡ σύγκρισίς τῶν μὲ τοὺς ἀντιστοίχους διανοουμένους τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἑθνικισμοῦ ἀποβαίνει εἰς βάρος τῶν. Κυρίως διότι ἡ ἑλληνικὴ *συνεχίσις* εἰς τὴν πνευματικὴν μαζικὴν ζωὴν, ὡς ἐκ τῆς ἐμφιλοχρησῆως τῆς τουρκοκρατίας, δὲν ὑπερβόησεν τὴν συγκρότησιν τῶν πνευματικῶν ἐκείνων πρότυπον τὰ ὅποια θὰ ἐδημιούργουν τὴν νεο-ἑλληνικὴν ἀναγέννησιν.

Πέτρος Βλαστός.¹ Τὸ κλασικότερον παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἰδιοτύπου τάσεως παρουσιάζεται ἀναγλύφως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ. Ὁ Βλαστός αἰσθάνεται τὸ γένος ὡς βιολογικὴν ὄντοτητα. Ἀπὸ τῆς φυσικῆς καταστάσεως θέλει νὰ τὸ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν βιολογικὴν ὀλοκληρίσιν. Ἡ βιολογικὴ ὀλοκληρίσις ἐμπεριεχέει τὴν ἐνδύμωχον ἀνησχίαν τῆς ἄστι-

1. Π. Βλαστός, εἰς «Βασικὴν Βιβλιοθήκην», Ἀθήναι (1956), τόμος 26, σσ. 279-316.

κῆς τάξεως, ὡς πρὸς τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας ἡδύνατο νὰ ἔχη διὰ τὸ ἔθνος ἡ πιθανὴ ἀποτυχία τοῦ μεγαλοιδεατικοῦ ἐγγεληρήματος. Ὁ φόβος τῶν ἑλληνοκεντρικῶν φιλελευθέρων ἀσπῶν, ὅτι θὰ συνεκρουόντο κατ' ἀνάγκην μὲ τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καθίστα αὐτοὺς ἀνησχίτους ὄχι τὸσον διότι θὰ ὑπεχρεοῦντο εἰς πόλεμον μὲ τὴν Τουρκίαν, ὅσον διότι ἡ ρῆξις τῶν μὲ τοὺς μεγάλους συμμάχους τῶν, κυρίως δὲ μὲ τὴν βρετανικὴν πολιτικὴν, ἦτο ἀναγκαία, ἐφ' ὅσον ἡ Ἑγγλία ἐπεζήτη τὴν ἐξισορρόπησιν τῶν ἀντιθετικῶν συμφορῶντων εἰς τὰ Δαρδανέλλια καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Τελικῶς ὁμοίᾳ ἡ ρομαντικὴ ἐνατένισις τοῦ βυζαντινοῦ μεγαλειοῦς ἀπεδεικνύετο ἰσχυρότερα τῶν κατηγοριῶν τῆς πολιτικῆς λογικῆς. Ἀκριβῶς αὐτὸς ἦτο ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Βλαστός ἐμεγέθυνεν ἑσωτερικῶς, εἰς πλήρη ἀπομόνωσιν κατὰ τὴν αὐτοεξορίαν του εἰς Βομβάνη ἢ Ἀγγλίαν, τὸν ρόλον τῆς βιολογικῆς προηγήσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Πλὴν ὁμοίᾳ ἡ περίεργος αὐτῆ καὶ γερῆ κρίσις τοῦ στερεοκινήτου καὶ ὀρεσιγενεῶς περιπατητοῦ, ὅταν συνέχεται εἰς γάμον μὲ τὴν ἐμπορικὴν συνειδησιν τῆς Δύσεως, καταντᾷ επικίνδυνος ἐξαμβλωματισμός. Ἐθνικῶς στερεός, ἀλλὰ κοινωνικῶς ἄγνος καὶ ἀπόσιτος. Ἐξ ἀπόψεως προσωπικῆς ἠθικῆς, ὀλοκληρωμένος, ἀλλ' ἄνευ ὀρατότητος οἰκογενικῆς. Τὸ «σαρροῦχι» καὶ ἡ ἐμπορία δὲν συμμιλλώνονται, προέρχονται ἀπὸ βασικῶς διαφόρους κόσμους, ὡς ἀκριβὸς τὸ ἦθος τοῦ «Μπαρμπαζιάρου», ὅταν συναρῆται μὲ τὴν ἐμπορίαν τῆς Δύσεως, καθίσταται κοινωνικῶς ἐξαμβλωματισμός. Ἐὰν τοῦτο συνέβη εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Πάλλη καὶ τοῦ Ἐρταλιώτη, μοιραῖον ἦτο νὰ ἐπισυμβῇ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Βλαστοῦ. Μόνον ὅτι εἰς τὸν Βλαστόν ἡ βιολογικὴ ὀλοκληρίσις τῆς φυλῆς, τὴν ὁποίαν ἀνέγνωσεν εἰς ἐμπειρικὰς ἀγγλοεξοικιστικὰς κοινωνιολογίας, μετεβλήθη εἰς ἕνα ἀκατανόητον νεογραικὸν ἐμπορικὸν ἑθνικισμὸν, ὁ ὁποῖος, πρὶν ἀκόμη ἀνθίσῃ καὶ ἀποδόσῃ καρποὺς ἀναγεννήσεως, παρουσιάζει τὰ πρόωρα φαινόμενα τῆς «στανικῆς», βίαιας ἐπεμβάσεως ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ἔπρεπε ἀπὸ φεουδαρχικῆς μὲ μεταποιηθῆ δικτατορικῶς—ἂν εἶναι ποτὲ δυνατόν—εἰς φιλελευθέραν. Ἐπεζήτη δηλαδὴ, ἄνευ ἀποχρόντου λόγου, νὰ διοργανώσῃ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἑλληνικοῦ φιλελευθερισμοῦ βεβιασμένως, «στανικῶς», μὲ ὀργανολογικὰς ἀναλογίας, χωρὶς κἂν νὰ ὑπάρξῃ ἰδιαιτέρας πρὸς τοῦτο λόγος καὶ οὐδεμία μάλιστα ἐκ τῶν κάτω πίσεις. Αὐτὴ ἦτο ἡ τερατώδης, ἀσφαλῶς μὴ συνειδητῆ, «ἐσχάτη συνέπει» τῆς πορείας τοῦ Βλαστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκόμιζε τὸν φασισμὸν πρὶν ἀκόμη δημιουργηθῆ ἄστικὴ κοινωνία, ὁ ὁποῖος κατεπολέμη αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔθνος ἐν ὀνόματι τῆς φυλῆς.

Κατὰ τοῦτο ὑπῆρξεν εὐζωνικὴ ἡ κοινωνιολογία του, συνεπεία δὲ τοῦτου εὐρήθη ἱστορικότερον τοποθετημένος τὴν τελευταίαν στιγμήν ὁ ὁμοιδάτης του Ἴων Δραγοῦμης διὰ τῆς προσχωρήσεώς του εἰς τὴν

σοσιαλδημοκρατίαν. Ἡ πορεία ἀπὸ τοῦ Βλαστοῦ εἰς τὸν Δραγούμην εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς εὐζωνικῆς εἰς τὴν ἔθνικὴν μικραστικὴν καὶ σοσιαλιστικὴν κοινωνιολογίαν. Εὐζώνος ἦτο ὁ πρῶτος, νατουραλιστῆς καὶ σχηματοποιημένος εἰς βιολογικὴν κλειστότητα ἀρχαιοελληνικὴν ἄνθρωπος ἦτο ὁ δεύτερος, ὁ ὁποῖος μετεπίοιε τὰ οἰαδήποτε προοδευτικὰ κοινωνικὰ σχήματα εἰς ἀκατάβλητον καὶ ἀκραϊφνὴ ἔθνικισμὸν. Ἐὰν ὁ βιολογισμὸς ἀνέπτυξεν εἰς τὸν Βλαστὸν τὴν φασιστικὴν διάθεσιν, ὁ οἰοσδήποτε φασισμὸς εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Δραγούμη μεθίστατο εἰς σοσιαλδημοκρατίαν. Ὁ πρῶτος ὑπῆρξε πρωτοελληνικὸς φυσικὸς τύπος Γραικοῦ, ὁ δεύτερος ἦτο ὁ προοδευτικότερος ἠθικὸς ἀναβαθμὸς τῆς πορείας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνισμοῦ.

*Γιάννης Βλαχογιάννης.*¹ Μεταξὺ τοῦ Καμπούρογλου, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ ἓνα ἀτελέστατον καὶ παντελῶς ἀπροβλημάτιστον λογιωτατισμὸν, καὶ τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, ὁ ὁποῖος ἀναγεννᾷ ὑπὸ ἀστικὴν μορφὴν τὸ 1821, δὲν παρεμβάλλεται ὁ ταξικὸς Γεώργιος Σκληρὸς, οὔτε ὁ *ῥοδόδοξος* Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Εἰς τὸν Καμπούρογλου δὲν ὑπάρχει κἀν ἡ ὑποψία τῶν ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν, ὅπως συστηματικὰ τὴν ἐδίδαξε πρῶτος ὁ Γεώργιος Σκληρὸς εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα. Ἀντιθέτως, εἰς τὸ ὑποσυνείδητον τοῦ Βλαχογιάννη ὕψιστανται αἱ ταξικαὶ ἀποχωρήσεις, αἱ ὅποια μετ' ἀποστραφῆς καταδικάζονται ἐν ὀνόματι ἐνὸς ἀνδρουμένου *νεοαστισμοῦ*, αἰτούντων νὰ οἰκειοποιηθῆ καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἀταξικὰς ρίζας τοῦ 1821. Οὕτω αἱ ἔθνικαὶ ἀταξικαὶ ρίζαι προσεγγίζονται, καθορῶνται ὑπὸ τὸν φακὸν τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, δηλαδὴ πρωτογόνου, δὲχι οὐσιαστικῶς, οὐδέποτε δὲ με πνεύμα συγκαιρινόν, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Βλαχογιάννης ζῆ τὴν ψυχολογίαν τῶν ἠρώων τοῦ μεγάλου ἔσσηκωμοῦ. Κατὰ κάποιον τρόπον ἡ ἰδία ἀκριβὴς ἀπόστασις χωρίζει τὸν Βλαχογιάννην ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντην, τὸν ἐρημίτην, ὁ ὁποῖος ζῆ τὸ Βυζάντιον ὡς ἀνάμνησιν, διὰ νὰ τὸ προβάλῃ ὡς προσδοκίαν. Ὡς «κλέφτης ληστοφυγοδικῶν» εἰς τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν τῆς μεταβαρικῆς Ἑλλάδος ἐνέσκηψεν ὁ Βλαχογιάννης, ἦτο δὲ μῖα «ἔθνικὴ ἐξαιρέσις», ἡ ὁποία περισυνελέγη ἀπὸ ἀνευθύνους ἀστοὺς διὰ νὰ τὸν χρησιμοποίησουν ὡς τεκμήριον ἀποδείξεως τοῦ «ἐλληνισμοῦ» τῶν. Οἱ νεοέλληνας ἡγετικοὶ ἀστοὶ τῆς βενιζελικῆς ἐποχῆς εἶχον τὸσον ἀμφισβητουμένην τὴν ἐλληνικότητά τῶν, καὶ τοῦτο λόγῳ τῆς ἐντονωτέρας ἀστικῆς τῶν συνειδήσεως, ὥστε ἔπρεπε νὰ γεφυρώσῃ τὴν ἀντιφασίαν τῶν αὐτῶν μὲν ἐμβλημα ἀγνόητος, πρὸς τοῦτο δὲ ἐπελέγη ὁ Βλαχογιάννης. Ὡς ἄνθρωπος, ἦτο ὁ ἀγνὸς φουστανελλοφόρος τοῦ πνεύματος. Οὕτω ἄλλωστε ἐξηγεῖται καὶ ὁ βενιζελισμὸς τοῦ. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀστικοῦ βενιζελι-

1. Γ. Βλαχογιάννη, εἰς «Βασικὴν Βιβλιοθήκην», Ἀθήναι (1955), τόμος 28, σσ. 229-294.

σμοῦ ὁ Βλαχογιάννης ἦτο τὸ πρόσχημα τῆς ἐλληνικότητός του (μῖς ἐλληνικότητος ἀναποδείκτου, ἐφ' ὅσον εἶχεν ἤδη καταστῆ οἰκονομικῆ). Συνεπῶς, με ἐμβλημα τὸν Βλαχογιάννην ὁ ἀστικὸς βενιζελισμὸς ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ συλλειτουργηθῆ με τὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία δι' αὐτὸν ἔχει φορμαλιστικὴν σημασίαν.

Ἐνταῦθα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναλογισθῶμεν ὅτι, ἐνῶ μὲ τὴν ἐανάστασιν τοῦ Γουδὶ ὁ ἀστικὸς φιλελευθερισμὸς ἐπιβάλλεται τῆς κοινωβιακῆς Ἑλλάδος, ἐν τούτοις κατ' οὐσίαν ὀπισθοδρομεῖ ἀνεπανορθώτως τὸ αἴτημα κοινωνικῆς μᾶς ἀναγεννήσεως. Διὰτί; Διότι εἰς τὴν ἀτομικιστικὴν Δύσιν, ἐνθα αἱ κοινότητες ἐσηματίσθησαν ἀπὸ μίαν ἀστικωτέραν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομίας καὶ ὡς κέντρα τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας, ἡ πρὸς τὸν φιλελευθερισμὸν ἐξέλιξις ὑπῆρξεν εὐλογος καὶ νόμιμος διαδικασίᾳ. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα, ὅπου αἱ κοινότητες ἰδρύθησαν ὡς ἔθνικοὶ σύνδεσμοι ὁμοεθνῶν καὶ ὁμοδόξων, λυτρούμεναι εἰς τὸ ἀξίωμα «ἄλοι γιὰ τὸν ἔνα καὶ καθένας γιὰ ὄλους», οἱ ἄνθρωποι εἶχον κοινωνικῶς ἀπελευθερωθῆ μέσα εἰς τὴν κοινότητα, διὸ καὶ ἡ εἰσδοχὴ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀποτελεῖ ἀνασταλτικὴν διαδικασίαν, ἐπ' οὐδενὶ δὲ λόγῳ πρόδοον. Μὲ ἄλλας λέξεις, ἐφ' ὅσον αἱ ἐλληνικαὶ κοινότητες ἰδρύθησαν ἀπὸ *ἔθνικῶς λόγους*, πραγματοποιοῦσαι μὲ εὐαριθμούς ἐστω ἐξαιρέσεις τὸ κοινοβιακὸν αἴτημα, εἴτε ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς ἀλληλεγγύης τῶν ραγιάδων, εἴτε ἐκ τῆς κοινότητος τῆς μοίρας τῆν ὁποῖαν ἐπέβαλλεν ἡ αὐθαρεσία τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ, ἡ «ἀποκάλυψις» τοῦ πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ τῆς Δύσεως διωχέετε τὴν ἐλληνικὴν παράδοσιν πρὸς μίαν ἔννοιαν αὐτόχρημα εὐδαιμονιστικὴν καὶ ἀστικὴν, αὐτὴν δὲ κυρίως ἤλθεν ὁ Βλαχογιάννης νὰ ὑπηρετήσῃ. Ἐλλειψις εὐρύτερας ἱστορικῆς αὐτοσυνειδήσεως, δίχως κατανοητικὴν ἐρμηνείαν τοῦ 1821, μὲ κοινωνικὴν δεοντολογία ἀφορητῶς ἀτομικιστικὴν (στενὸς ἀστικὴν) καὶ συνεπῶς με ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τυφλῆς ὑποδουλώσεως εἰς τοὺς ἔξενους, προβάλλεται εἰς τὴν πνευματικὴν ἀγορὰν αὐτὸς ὁ σκληροτράχηλος καὶ ἀπειλητικὸς ἀστὸς τοῦ '21. Ἐνθ' ἐπνεῖ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ παλληκαριστοῦ, τελικῶς ὑπεστήριξε—δημοτικιστῆς αὐτός—ὄχι ἓνα πολιτικόν, ἀλλὰ τεχνιτὸν νεοφανωτισμὸν, χάρις εἰς τὰς δολοπλοκίας τοῦ ὁποίου θὰ διησφαλιζέτο ἡ καθεστηκυῖα τάξις μακρὰν παντὸς ἠθικοῦ ὁράματος. Ἐνὸμίεν ὅτι ἦτο «Κλέφτης» τοῦ Μεγάλου Σηκωμοῦ, ἐνθ' ὑπερέβαινεν ἐντὸς τοῦ ὁστού, διὸ καὶ συνέχισε νὰ διδῆ ἀκέραιαν τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὸ κίνημα τοῦ Γουδὶ· ἐθεώρει ἑαυτὸν ὅτι ἦτο Λαὸς, ἐνθ' ἀντιθέτως ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀγνὴ φάσις τοῦ φραγκοντυμένου ὀπῆου, τὴν ὁποίαν ἐγκατέλειπεν ἢ βαρσοκρατία.

Ὡση ἀπόστασις χωρίζει τὸν δημοτικιστικὸν φορμαλισμὸν ἀπὸ τὸν λογιωτατισμὸν, τὴν ἀκριβὴς ἦτο καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀπόστασις ἡ ὁποία διεχώριζε τὸν

Βλαχογιάννην ἀπὸ τὸν λογιωτατισμὸν τῶν συγχρόνων του. Οὐδέποτε διανοήθη ὁ νεοελληνικὸς φαρμαλισμὸς νὰ βιώσῃ ὑποστασιακῶς καὶ νὰ ἀναπλάσῃ ἐκ-συγχρονισμένως τὴν νεοελληνικὴν παράδοσιν. Κομματικῶς μόνον ἐκαβγάδιζε διὰ τοὺς τόνους καὶ ρητορικῶς ἀνεφάρετο εἰς τὰ σύμβολα τῆς παραδόσεως, χωρὶς νὰ δυνήθῃ ποτε νὰ ἀρθῇ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν τῆς κατάφασιν. Μὲ ἠθικὴν ἔνδειαν ὀμπιλοῦτων οἱ νεοελληνεὶς ἄστοι διανοοῦμενοι, ὀρεσιγενεῖς ἢ «σοφιστευμένοι», προδίδοντες τὴν ἀγροτικὴν τὴν προέλευσιν, οὐδέποτε ὑπερεκέρασαν τὸ λογιωτατικὸν σύνορον, καὶ ὅταν ἀκόμη ὡς δημοτικισταὶ αὐτοαπεκαλοῦντο «ἐλληνοκεντρικοί». Αὐτοὶ δὲ οἱ ἴδιοι οἱ «ἐλληνοκεντρικοί»—οἱ ὅποιοι ἦσαν καὶ οἱ πλέον ἐνδιαφέροντες—εἰς τὴν μείσισιν τῶν πλεινότητά δὲν διέφερον κανενὸς εἶδους κοινωνικὴν ἀγωνίαν. Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη τὴν ἀπέκτων, ἀπὸ ἔλλειψιν καθολικωτέρας παιδείσεως, ἐπετύχων δι' ἑνὸς καὶ μόνου, πλὴν ὅμως ἐπικινδύνου, ἄλλαστος τὴν μετάστασιν τῶν εἰς τὸν κομμουνισμὸν. Εἰς τὰς βαλκανικὰς ἢ βιομηχανικὰς ὑπαναπτύκτους χώρας τὰ σύνορα τῆς ἀκρῆς ἀντιδράσεως καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι συγκεχυμένα. Ὅσον εὐκόλος εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς πόλου πρὸς τὸν ἄλλον, τόσον δυσκόλως ἐπιτυγχάνεται ὁ προσανατολισμὸς τῶν εἰς προηγημένας κοινωνικὰς μορφάς, ὡς τὸ κοινὸν βίον, αἱ ὅποια εὐθυγράμμως πηγάζουν ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδοξίας ἢ τῆς κοινοτικῆς ζωῆς. Τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ μόνον ἐξηγεῖ διατὶ ὁ βαλκανικὸς ἔθνικισμὸς δὲν ἠδυνήθη πνευματικῶς νὰ ἀνανεωθῇ καὶ ἐπιτύχῃ τὴν κοινωνικὴν ἀνασυνταξίν του, ἀντιθέτως πρὸς τὸν βαλκανικὸν κομμουνισμὸν, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ Τίτου ἐπεχείρησε νὰ οἰκειοποιηθῇ τὰ ἔθνικα σύμβολα καὶ νὰ ὑπερεκράσῃ τὸν στόχου τῆς ἔθνικης πολιτικῆς τῆς Κεντρο-Δεξιᾶς.

Ὁ βαλκανικὸς ἔθνικισμὸς, εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, περιήρχετο ἀλληλοδιαδόχως εἰς τοὺς ἄστούς καὶ τὸ προλεταριάτον, εἰς τὴν ἀστερόεσαν καὶ τὸ σφυροδρέπανον, εἰς τοιοῦτο μάλιστα κοινωνικὸς ἀνεξήγητον σημεῖον, ὅστε ὁ Τίτο εἰς τὴν μακεδονικὴν πολιτικὴν του νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ὑπέρτερον τοῦ Μιχαήλοβιτς, ἐνθ' εἰς τὴν Ἑλλάδα δύο κατ' ἐξοχὴν παραδοσιακοί, ὡς ὁ χωρικὸς στοχασμὸς τοῦ Β. Ρῶτα καὶ ὁ Σικελιανὸς τοῦ «Ἀλαφροϊσκιωτοῦ», προσεχώρουν εἰς τὴν μαρξιστικὴν ἀριστεράν (ἀνευ μάλιστα ἀντιστοιχῶν ἐπεκτατικῶν αἰτημάτων, ὡς ἐκεῖνον τοῦ Τίτο). Ἐλεψε παντελῶς ἡ παιδεία εἰς τοὺς ἐλληνοκεντρικοὺς καὶ ἡ παράδοσις ἀπεσκορακίσθη. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ λογίου περιωρίσθη εἰς τὴν αἰσθητικὴν συγκίνησιν τῆς λαϊκῆς χωρικῆς ζωῆς (δημοτικισμὸς) ἢ εἰς τὸ συντακτικὸν (καθαρευουσιανισμὸς). Συνεπεία τούτου, ἡ δυτικὴ ἀνεμοφιλολογία τῆς παρακμῆς εἰσήλασε βιαίως εἰς τὰ κράτη τῶν βαλκανίων χοιροβοσκῶν, οἱ ὅποιοι ἐσπούδαζον Proust, ἀντὶ νὰ μελετοῦν καὶ νὰ ἐμπνεύονται ἀπὸ τὴν σοσιαλιστικὴν ἔκφρασιν τῆς ἐλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, προ-

εἰμίον τὸν ἐμφύλιον πόλεμον· ἀντὶ δὲ νὰ πραγματώσουν τὴν ἰσότητά τῶν ἀγαθῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποῖαν εἰδίδεον ὁ χριστιανισμὸς τῶν πρώτων αἰώνων ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλληνικὴ κοινότης, μετέφεραν τὸ ταξικὸν μῖσος καὶ τοὺς καπνοὺς μιᾶς ἐπαναστάσεως δῆθεν νέας, ἢ ὅποια εἶχεν ἤδη πραγματοποιηθῆ κατ' ἀληθινώτερον τρόπον εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν μετ' αὐτὸ συνεχισθεῖσαν κοινοβιακὴν ζωὴν τῆς τουρκοκρατίας.

Ἐπὶ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς δυσχερῶς δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξις εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα ἀπετέλεσεν ἀληθῆ πνευματικὴν πρωτοπορίαν, καὶ τοῦτο συνέβη καθ' ὅλας περιπτὸν τὰς ἱστορικὰς αὐτῆς φάσεις.

Διὸ καὶ συνετέλεσθη τόσον ευχρῶς ἡ ἀφελῆς μετάστασις τῶν νεοελλήνων ἀστῶν ἀπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ Μεταξᾶ εἰς τὸ καθεστῶς τοῦ ΕΑΜ, ἀπὸ τῆς ΕΟΝ εἰς τὴν ΕΠΟΝ. Οἱ περισσότεροι ἐκπρόσωποι τῆς ἡσυχῆς ἱστορικῶς ἀσυνειδητοποίητοι, μετ' σχῆμα σκέψεως κατ' ἐξοχὴν ἀφελῆς.

Μεταξὺ Γεωργίου Σκληροῦ, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐπαναστατικὴν κοινωνικὴν ἐξωστρέφειαν, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει τὴν γηγενῆ ἐσωστρεφῆ ὀρθοδοξίαν, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὸν Βλαχογιάννην. Κύριος ὅμως ἐκπρόσωπος τῆς τρίτης αὐτῆς τάσεως εἰς τὴν ὁποῖαν ἐντάσσεται καὶ ὁ Βλαχογιάννης εἶναι ὁ ἴων Δραγοῦμης.

Ἡ ἀπόστασις τοῦ Δραγοῦμη καὶ ἀπὸ τὰ δύο ρεῦματα εἶναι ἰσομερῆς. Χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν σύνθεσιν, τὴν ἐπιζητεῖ. Συνέχεια τῆς πορείας Δραγοῦμη εἶναι ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης. Τοποθετεῖται ὅμως εἰς τὴν δεξιᾶν πτέρυγα τοῦ δραγουμισμοῦ, καθ' ὁ βενιζελικὸς.

Οὗτω ἡ ὁμάς τῶν φιλελευθέρων ἐλληνοκεντρικῶν (Βλαστός, Πάλλης, Βλαχογιάννης) εἰδίδεξε μίαν πρωτόγονον ἐξωκτικὴν κοινωνιολογίαν καὶ δὲν διεσταυρώθη μὲ τοὺς κοινωνικοὺς προβληματισμούς. Ἀδυνατήσασα νὰ ζήσῃ ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπαναβιώσῃ τὰς κοινωνικὰς παραδόσεις ἐκσυγχρονισμένως, μετεπιήθη εἰς φοκλορικὸν πρωτογονισμὸν ἢ φαρμαλισμὸν σύστοιχον πρὸς τοὺς ἐπιδερμικοὺς καθαρολόγους—ἀδύναμος νὰ καθοδηγήσῃ τὸν λαὸν πρὸς εἶδος τὴν νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως.

Γιάννης Ἀποστολάκης.¹ Ὁ πνευματικῶς βαρύτερος τῶν φιλελευθέρων ἐλληνοκεντρικῶν ὑπῆρξεν ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης. Οὗτος ἠσθάνετο ὅτι ἔπασχεν ἀπὸ ἐνέργειαν, διότι παρέδερνεν εἰς χῶρον ἔθνικὸς κενόν, διὸ καὶ ἐπέζητεῖ ριζικὴν εὐθυγράμμον ἀντιμετώπισιν τῆς νοθείας. Ἐξ ἡ εἶνα λαὸν ἀγνοοῦντα παντελῶς τὴν παράδοσιν του, δι' αὐτὸ καὶ ἠγανάκτη, καταλαμβάνετο ὑπὸ σφοδρᾶς δυσαρκεσίας, διότι ὡς διανοούμενος ἦτο ἠγανακσμένος νὰ ἀναπληρῶσθαι τὸν χῶρον εἰς τὸν ὁποῖον ὁ λαὸς ὑπελείπετο. Ἄλλ' ὁ ἴδιος

1. Γ. Ἀποστολάκης, *Ἡ ποίησις ἐπὶ τῆς ζωῆς μου*, Ἀθήνα 1923.

δεν είχε διάθεση να σταυρωθῆ. Ὁ Ἄποστολάκης ἦτο ὁ ἴδιος λαὸς μὲ προβυζαντινὰς πνευματικὰς καταβολὰς εἰς τὰς ρίζας του, δι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐπεξῆτει κανενὸς εἶδους μελαγχολικῆν σταυρωσιν εἰς τὸ Ὅρος τῶν Ἐλαιῶν ἢ τὸν Γολγοθᾶν. Ἀντελήφθη ὁμοῦ ὅτι ἔπρεπεν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ κυρίως πεδίου νὰ καταπολεμήσῃ τὴν «νεοελληνικὴν πραγματικότητα» ὡς τὴν πλέον ἀδίστακτον ποσότητα. Ταυτοχρόνως πικρῶς συνειδητοποιεῖ ὅτι ὡς μόνῃ ποιότητι παρέμενεν αὐτὸς ὁ ἴδιος. Τραγικῆ, ἔκκωφαντικῆ σκηνῆ, ἡ ὁποία διαδραματίζεται εἰς τὴν συνειδησιν ἐνὸς ἰσχυροῦ ἀνθρώπου, ἔχοντος ἐπίγνωσιν τῆς μηδαμινότητός του καὶ προβυζαντινὴν κλασικὴν ἄρθρωσιν εἰς τὸν λόγον του.

Ὁ εὐθύγραμμα δημοτικὸς λόγος δὲν ἔμπορεῖ νὰ ζήσῃ τὴν διχοστασίαν τῆς ὑποστασιακῆς ψυχῆς τῆς Εὐρώπης. Διὸ καὶ ὁ ἀσοφίστενος ἀντιτίθειται πρὸς τὴν διόγκωσιν τοῦ «ἔσμου»—αὐτοῦ τοῦ κονιορτοῦ τῆς συμβιβασομένης πνευματικῆς ζωῆς—καθίσταται ἀψὺς δι' αὐτὸ καὶ προβάλλεται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του ὡς «ὑστερικὸς» καὶ «θρασύτατος», ὡς «παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν». «Τζουτζέδες τῆς Δύσεως» ἀπεκάλει συλλήβδην ἀπὸ τῆς πλευρᾶς του ὁ Ἄποστολάκης ὅλους τοὺς ἀρχιεπίδωκας καὶ νομικιστάς, οἱ ὅποιοι μορφῶνον σχολαστικῶς τὴν ζοῆν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ πνεύματος χωρὶς νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐμπνεύσουν πίστιν εἰς ἰδανικά, χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν οἱ ἴδιοι πρότυπα ζωῆς ὡς ἠθικαὶ προσωπικότητες, ἰδίως χωρὶς νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν νεοελληνικὴν ἀναγέννησιν. Οὕτω καὶ πάλιν ἀπεκάλυπτε δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ βαθύτητα μόνος.

Ἐπρεπε νὰ αὐτοσταυρωθῆ ἡ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε δρᾶμα, ἔπρεπε νὰ σηκώσῃ εἰς τοὺς ὤμους του τὴν εὐθύνην τοῦ νεοελληνικοῦ μύθου, χωρὶς νὰ εἶναι φιλόσοφος. Εἶναι τῆς μοίρας τοῦ τόπου αὐτοῦ κάθε «ἰδέα ριζιμιᾶ» νὰ ἀνθίξῃ ἐπὶ αἰμάτων. Ἄκομῃ καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν δρᾶμα, ὅταν ἱστορικῶς ἀποκτήσουν συνειδησιν, ἀντιλαμβάνονται ὅτι τοὺς ἀναμένει ἡ σταύρωσις. Οὕτω ὁ Ἄποστολάκης «δυνάμει» εἰσῆλασε κατὰ κάποιον τρόπον εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ γερὸς ἄνδρας μὲ τὴν προβυζαντινὴν ἄρθρωσιν, ἐφ' ὅσον ἀπεκλείσθη καὶ ἔμεινε μόνος, ἐνῶ γύρω του συμφύρεται ὁ «ἔσμος», ἤρχισε νὰ προβάλλῃ τὸ Συναίσθημα ὑψηλότερον τοῦ Λόγου, τὴν Πίστιν ὡς μοναδικὸν τρόπον κατανοήσεως αἰσθητικῆς. Τὸ δορικὸν στοιχεῖον τοῦ «κακοτράχαλου ἀγωνιστοῦ» ἤρχισε νὰ ὑποχωρῆ εἰς τὴν «γλυκεῖα ἀθωότητα τοῦ παιδιοῦ», εἰς τὸ αἶτημα «ἀλληλεγγύης πρὸς τὸν διπλανό μας». Ὁ ἀντάρτης ὄφειλε νὰ αὐτοαπομωθῆ, νὰ «στοιχειώσῃ» μὲ τὸν χριστιανισμόν καὶ ἐκτίμωσιν τὴν προφητικὴν ὁμήγηριν τοῦ Gundolf καὶ τοῦ George νὰ ζήσῃ ἀνήσυχος, διχασμένος, ὀρηκτικὸς καὶ καταλυτῆς, μεταφυσικὸς καὶ δωρικὸς ταυτοχρόνως. Ἡ εἰσβολὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀποτελεῖ, ἐν τούτοις, δι' αὐτὸν ἠθικὴν διχοστασίαν, διότι τὸ σῶμα του ἀσυνειδήτως ἔλκεται ἀπὸ τὴν Μητέρα Γῆν.

Μίαν τοιαύτην διχοστασίαν δυσκόλως ἠδύνατο νὰ τὴν ζήσῃ ἡ λαϊκῆ ἑλληνικὴ ψυχῆ, ἡ ὁποία ἔχει ἓνα ἄπλοον καὶ στερεὸν νόμον ζωῆς, ὡς ἑλληνικὴ φύσις. Ἡ διχοστασία αὐτὴ ὠδήγησεν εἰς ἠθικὸς κρίσιμους ἑσωτερικὰς ἀντιθέσεις τὸν Ἄποστολάκη. Καὶ ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἀρχεταὶ διευρυνόμενον τὸ δρᾶμα του.

Ἄπλους, ἀσοφίστενος ἄνδρας, τοῦ ὁποίου τὸ ἦθος τῆς ζωῆς προήλθεν ἀκέραιον ἀπὸ χῶμα ἑλληνικόν, ἔπρεπε νὰ ζήσῃ δρᾶμα χωρὶς τὴν θέλησιν του, καὶ τοῦτο διότι τὸ ἔθνος ἔσπευγετο Μνήμης καὶ ἔχει τὴν φυσικὴν ἱστορίαν του ἐπέκεινα ἰδανικόν. Ὁ «παρὰμυθὰς» ἔπρεπε νὰ ἀναχθῆ εἰς μυθοποιόν, ὁ κακοτράχαλος ἀντάρτης ὄφειλε νὰ διδάξῃ Προφητικὴν, τὴν πλαστικότητα τῆς Φύσεως ἔπρεπε νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ μαρτύριον τῆς Ψυχῆς. Μία τοιαύτη ὁδὸν ἦτο βασιεῖα θητεία, δοκιμασία ἀβάστακτος διὰ τὸ πνεῦμα ἐνὸς φουστανελλοφόρου.

Ζῶν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν διχοστασίαν ὁ Ἄποστολάκης οὐδέποτε ἔπαυσε πρῶτον μὲν παρρησίαν ἀκαμπτον καὶ ἀσοφίστενον τὸν ἑλληνα εἰς ἐπαναβιώσων τὸ πνεῦμα τοῦ «Μεγάλου Σηκωμοῦ», τὸ ἄρρεμπὸν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, καὶ νὰ ἔχουν μέτρον συγκρίσεως τὸ ὑψηλὸν πνευματικὸν ἦθος τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Οὕτω πᾶς ἐπέκρηθη ὅτι ἠδύνατο νὰ προσγειώσῃ ἀναγκαστικῶς τοὺς συγχρόνους του εἰς ἓν εἶδος νεοελληνικοῦ χριστιανισμοῦ. Οὕτω πᾶς καὶ ὁ Καποδίστριας, μόλις ἔφθασεν εἰς τὸ Ναύπλιον, ἐκάλεσεν εἰς τὴν φρεγάδαν του τοὺς ὀπλαρχηγούς—γράφει ὁ Θείριτος—καὶ τοὺς λέγει: «Ἡρώες; Κολοκύθια! Ψεῦτες καὶ κλέφτες εἰσθε ὅλοι σας!» Κατ' ἀνάλογον τρόπον φέρεται καὶ ὁ Ἄποστολάκης εἰς τὴν ἔθνην πολιτικὴν καὶ παιδείαν μας. Βλέπει εὐκρινῶς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ δὲν ἀναπτύσσει τοῦ λαοῦ τὰς δυνάμεις, οὔτε ἰσχυροποιεῖ τὰς ἐκδηλώσεις πρὸς τὰς ὁποίας τὸν ὄθει ἡ ἰδιοσυγκρασία του, ὁ ἔθνικὸς χαρακτῆρ του. Ἡ τελειοποίησις τοῦ λαοῦ εἰς ἔργα τὰ ὁποῖα αὐτὸς προτιμᾷ ὀδηγεῖ εἰς τὴν ὁμαλὴν ἀνάπτυξιν. Καὶ τότε ἀκριβῶς ὁ ἔθνησμός ταυτίζεται μὲ τὸν πολιτισμόν. Ἀλλὰ τοιαύτη ὁδὸν δὲν συνέχει τὴν «ἠγέσιαν», ἡ ὁποία θέλει ἄπλως «νάσαι στὰ πράματα». Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀνυπόφορον εἰς τὸν Ἄποστολάκη. Καὶ ἀκονίζει τὴν ὕβριν του, ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν «κομψῶν σοφιστῶν» τῆς «ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνιολογίας».

Αὐτὸς ὁ μαγκουροφόρος τοῦ «κακοτράχαλου Μοριά» δὲν εἶναι συνεχιστῆς τοῦ καντιανισμοῦ, οὔτε ἰσοκράτης. Δὲν εἶναι ἴσως οὔτε George. Δὲν ἐπρόλαβεν ἀκόμῃ νὰ γίνῃ ἀστός, καὶ ἀπέμεινεν ὡς ὁ τελευταῖος τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τοῦ ἀρματολικῶν πνεύματος τοῦ 1821. Μεταξὺ Ἄποστολάκη καὶ ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως οὐδὲν μεσολαβεῖ. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ὑπάρχει κενὸν εἰς τὸ δεύτερον ἡμῖσις τὸν παρελθόντων αἰῶνος. Διότι ὁ Ἄποστολάκης δὲν ἐγεννήθη, ἀλλὰ «ἐξεπετάθη» ὡς περιέργως ἐξαιρέσις ὑγείας ἐντὸς τῆς παρασιτικῆς ἄτμο-

σφαίρας τῆς «φραγμαμένης Ἀθήνας». Καί ἀκριβῶς διότι εἶναι περίεργος, ἀφύσικος ἐξαιρέσις ὑγείας ἐν- τὸς τοῦ τέλματος, δι' αὐτὸ φυσικὸν ἦτο νὰ παραβλα- φθῇ ἡ κοινωνικὴ του ἀκεραλιότης, ἰδίως ἡ ὀρθότης τῶν κοινωνικῶν του προσανατολισμῶν. Ἐνῶ ἐπέ- στρεψεν ἐκ τῆς Εὐρώπης «σοσιαλιστής», συντόμος κατέστη κοινωνικῶς «ἀστὺς», χωρὶς νὰ ἐχῃ βαθυτέ- ραν ἐπίγνωσιν τῶν κοινωνικῶν ἀδυναμιῶν του. Δὲν κατενόησεν ὅτι ἡ ἐλληνικότης ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐξέλιξιν τῆς τεχνικῆς δὲν εἶναι ἀνήρησις, οὔτε συν- τηρητισμός. Εἶναι, ὡς ἀκριβῶς ὁ δημοτικισμὸς εἰς τὴν συνείδησιν τῶν πρώτων του φορέων, ροπή πρὸς δημιουργίαν νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, νεοελληνι- κοῦ πνεύματος, ἀξιοποίησις τῆς ἀταξικῆς ἐννοίας τῆς πατρίδος καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀδιοπιστίας (*ταξινὴ δικαιοσύνη ὡς αὐτὴ προβάλλεται ἀπὸ τὴν καθολικὸν- τητα τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν συνθηκῶν καὶ ἑδα- φικῇ ἀεραίωσις*).

Ῥωθεῖται πρὸς μίαν πολεμικὴν κατὰ τοῦ σοσιαλι- σμοῦ ἀκατανόητον (δι' ὅσους ζοῦν συνειδητῶς τὸ κοινοβιακὸν πνεῦμα τῆς Ὀρθοδοξίας). Καὶ τὸ περίε- ργον εἶναι ὅτι δὲν κτηρᾷ τὸν σοσιαλισμὸν ὡς προῖον τῆς εὐδαιμονιστικῆς Δύσεως, ἀλλ' ὡς αἴτημα δικαιο- σύνης, ἀπὸ σκοπιᾶς πλήρως εὐθυγραμμισμένης πρὸς τὴν ἀστικὴν θέσιν. Συνέχεται τοῦς Ἕλληνας «σοσιαλ- φιλόλογους ποῦ φοροῦσαν φιογκάκια καὶ σμόκιν» μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ἐλληνικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ ὁποία δὲν εἶναι «καπελαδοῦρα καὶ δημοσιοῦπαλληλικὴ ἀλλ' ἀκέραιον αὐτὸ τοῦτο τὸ αἴτημα τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς ἐνὸς μεγάλου λαοῦ, τὸν ὅποιον βαρύνει μεγάλη ἱστο- ρικὴ συνείδησις καὶ κληρονομία. Τὸν Ἀποστολάκην παρηκολούθησεν ἡ ἀσθένεια τῶν συλλεκτῶν: ὁ κοινο- νικὸς συντηρητισμὸς, ποιά τις ἐξαστικοποίησις, ἡ ὁ- ποία ἦτο ὅλας ἀντίθετος πρὸς τὴν κοινοτικὴν συνεί- δησιν τῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ ὅποιον ἐξῆσεν ὡς δρᾶμα ὁ Συκουτρῆς—καὶ εἶναι τὸ μειονεκτικόν του σημεῖον—ὁ Ἀποστολάκης δὲν ἠδυνήθη κἄν νὰ ὑπο- πείσῃ, ἀπὸ ἑλλειψιν γενικωτέρας κοινωνικῆς παι- δείας. Δηλαδὴ δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἡ κοινωνικὴ στά- σις του ὑπῆρξεν ἀντίθετος, θά ἔλεγον ἀντιφατικὴ πρὸς τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις τῆς φιλολογικῆς του τοποθετήσεως. Οὕτω πῶς ἐξηγεῖται καὶ ὁ βενι- ζελισμὸς του. Εἶναι προῖον τῆς φουστανελλοφορικῆς πολιτικῆς του συνειδήσεως, ἐξωστρέφεια ἐνὸς διανο- ούμενου, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὴν μαθητείαν του εἰς τὸν George καὶ τὸν Karlayl, δὲν ἠδυνήθη, ὡς καὶ ὁ Ψυ- χάρης, νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐδίδασκε γεω- γραφίαν ἀντὶ ἠθικῆς. Ἡ ἀδυναμία μεταποίησεως τῆς πολιτικῆς εἰς πνευμὴ καὶ ἡ συνεπεία τούτου σχηματι- σθεῖσα ἀντιδραστικὴ πολιτικὴ συνείδησις τῶν ἑλλη- νοκεντρικῶν ἔγινεν ἀφορμὴ νὰ μὴ στεγασθοῦν αἱ ἐν ἀνόδῳ κοινωνικαὶ δυνάμεις ὑπὸ προοδευτικὴν τινα πολιτικὴν ἔκφρασιν τῶν ἑλληνοκεντρικῶν ἀντιθέ- τως, μάλιστα, ἐκ τῆς ἀκατανόησις τῶν τελευταίων ἐστράφησαν πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν, μοι- ραίων ἀλλ' ἐν ταῦτῳ καὶ ἐξηγήσιμον φαινόμενον, τὸ

ὁποῖον ἐκλόνησε τὴν πρὸς τὰς κατωτέρας τάξεις προ- σπέλασιν τῆς ἐθνικῆς παρατάξεως.

ΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΚΟΙ

Οἱ παρεμβατικοὶ τῆς ἐλληνικότητος παρακολου- θοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φασιστικῶν ἰδεῶν καὶ εἶναι πνευματικὰ τέκνα τοῦ μεσοπολέμου. Ἀδυσώπητος ἀν- τικομμουνισμὸς, ἀρνητικὴ κριτικὴ τῆς συγχρόνου τῶν πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς Ἑλλάδος, κρανα- λέον αἴτημα ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἐθνικὴν παράδοσιν, ὑπερτίμησις τῆς σημασίας τοῦ κράτους καὶ δημιουρ- γικῆ συνθέσις τῆς διγλωσσίας (καθολιμομένη) εἶναι τὰ κυριώτερα αἰτήματά των. Ὁ δημοτικιστὴς Ἰωάν- νης Μεταξᾶς ἐνόησάται εἰς τὴν κίνησιν των, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἴστανται ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς καὶ ὁ Φῶτος Πολίτης.

Ἰωάννης Συκουτρῆς.¹ Τὸν διάλογον τυποκρατίας καὶ μαρξισμοῦ ὄχλει σοβαρῶς περὶ τὸ 1930 ἡ παρέμβασις τοῦ Συκουτρῆ ὡς ἀνατροπέως. Ἡ σπαρτιατικὴ πα- ρουσία τῶν ἀναταρᾶσει τὰ λιμνάζοντα ὕδατα τῆς «πνευματικῆς» μας ζωῆς καὶ ἡ καθαυτὸ ἡγετικὴ μορ- φὴ τοῦ ἀκόνειος δραματικῶς τὸ σκληρὸν αἴτημα τῆς καθολικῆς ἀναπλάσεως τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ἐξὼ ἀπὸ κάθε ἀστικὸν συμβιβασμὸν, μὲ ὀργανωτικὴν ἱκα- νότητα πολιτικοῦ, θεληματικότητα Σπαρτιάτου καὶ ἠφίστατοιγενῆ ἰδιοσυγκρασίαν ἀναμορφωτοῦ, φέρει τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν του: νὰ ἐξυπνᾷ συνειδήσεις, νὰ συνειδητοποιῇ τὴν γεφύρωσιν τοῦ νέου μὲ τὸν βυ- ζαντινὸν καὶ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν. Καὶ δίδεται ἀφιλοκερδῶς εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτόν, μὲ τὴν πολυμέ- ρειαν ἡ ὁποία χαρακτηρίζει πάντοτε τὴν ἀπέραντον μοναξίαν. Εἶναι τὸσον «πολυμερῆς», ὥστε νὰ τὸν εὐρίσκουν πολυπράγματα ὅσοι μετροῦν τὸν πλοῦτον τὸν ἐκλεκτὸν φύσεων μὲ τὴν πενίαν τὴν ἰδικὴν των, ὅσους δὲν ἀφίνει ὁ φθόνος νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς ἕνα τῶν συγχρόνων τον τὸν ὄλβον τῶν ἀγαθῶν τὰ ὅποια δὲν ἔχουν ἐκεῖνον. Καὶ ἀκριβῶς διότι ἔχει τῆς ἀνωτε- ρότητός του ἐπίγνωσιν εἰς ἐν κλίμα βαλκανικῶς κατώ- τερον καὶ ἠθικῶς ταπεινόν, δι' αὐτὸ καὶ ἀποδέχεται ὅλας ἐχαρίστωσας τὸν πολυμερῆ πόλεμον, τὸν ὅποιον ἀντικρίζει ὡς κἀθαρσιν, ἀλλὰ καὶ ὡς σύμβολον νί- κης. Ὁ πόλεμος εἰς τὸν ὅποιον ἀντιστοιχεῖ ἡ νίκη καὶ ὄχι ἡ ἐπιτυχία εἶναι ἡ ἀπαραίτητος τροφὴ του. «Ἡ ἐπιτυχία δὲν εἶναι πάντοτε νίκη· εἶναι νίκη ἐξω- τερικὴ, ἐξωτερικὸς πλουτισμὸς εἰς ἐπιτεύγματα καὶ κέρδη. Ἐνῶ ἡ νίκη συνυπάρχει κάλλιστα μὲ τὴν ἀποτυχίαν εἰς τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς, καθὼς ἡ ἀποτυχία τῶν 300 εἰς τὰς Θερμοπύλας.»

Αὐτὸς ὁ ἀδιάλλακτος τύπος τοῦ Σπαρτιάτου πολε- μιστοῦ ἔχει ἀκριβῆ ἐπίγνωσιν ὅχι μόνον τῆς ἠθικῆς του ἀνδρείας, ἀλλὰ καὶ τῆς καθολικῆς δειλίας καὶ ἀνευθυνότητος τῶν πέριξ. Ἀκόμη καὶ ἐκείνων οἱ ὁ-

1. I. Συκουτρῆ, *Μελέται καὶ ἄρθρα*, Ἀθήναι 1956.

ποιοι εξ Ίσου δειλοί, ώς διδάσκαλοι, προσωρινώς τόν πλαισιώνουν, διά τήν συμβιβασθούν εκ τών ύστερων μέ τούς δύο πόλους τής φορμαλιστικής αντιμεαχίας «τυποκρατία-μαρξισμό». 'Αλλ' αυτός υπερίφανος διεξάγει τούς άγώνας τών ιδεών από έσωτερικόν ώριμανσιν πρòς τò χρέος. Δέν καταδέχεται νά αποκτήση όπαδούς, όσονόηποτε καί άν τò θέλη ή γοητεία τών πιστών του. «Είμαι άληθής ότι πολλοί αισθάνονται τήν ανάγκην νά κάνουν προπαγάνδας διά τās ιδέας τών, σάν νά φοβούνται ότι δέν θά είναι όρθαί, άν δέν τās άνεγνώρίζον καί άλλοι, κατά τò δυνατόν πολυαριθμότεροι.» 'Αλλ' εκείνος γνωρίζει «ότι σημασίαν δέν έχει τò περιεχόμενον τών ιδεών ενός άνθρώπου, άλλ' ή ψυχική δύναμις μέ τήν όποιαν τās κατέκτησε καί τās κατέχει, όχι τò τί πιστεύεις, αλλά τò πòς πιστεύεις ότι πιστεύεις.» 'Όχι τās θεμελιώδεις, τās ζωτικάς πεποιθήσεις σου ρυθμίζεις κατά βάθος ή μοίρα σου, όχι τάνπαλιν. Καί ή μοίρα σου είναι κάτι άπόλυτος προσωπικόν' δέν μπορείς μήτε νά τò δανεισθής, μήτε νά τò δανείσης».

Τήν ώραν κατ'ήν όποίαν ó Συκουτρής διεστάρωσε τò ζήφος του μέ τήν νεοελληνικόν ζωήν, τò κοινοτικό ήθος τού πολεμικού άστους καί ή κοινοβιακή παράδοσις τής έλληνικής 'Ορθοδοξίας δέν ύπήρχον. Είς τò τέλμα τής πνευματικής ζωής, περιεπύσσοντο ή άντεμάχοντο μαρξισμός καί φορμαλισμός, βαλκανική άγρητεια καί θεολογική στενωτής, κινήματα άνευθύνον τότε συνταγματαρχών καί άκένωτος πολιτική σοφιστεία κοινοβουλευτικών «τζιτζιφιόγκων». 'Ο 'Ιων Δραγούμης είχε τυφελισθή, ó Περικλής Γιαννόπουλος είχεν αυτοκτονήσει, ó πόλεμος ίστατο *παρά πόδας* καί κατ' έξοχην «ώργανωμένα ή νεοπλουτικά συμφέροντα» ήρχιζον άστικώς νά επενδύουν τήν ζωήν μας. Τοιούτων κατωτέρων συμφερόντων φορεύς ούδέποτε κατεδέχθη νά γίνη ó Συκουτρής. 'Αντιθέτως μάλιστα, γεννημένος μέ τήν σθεναράν θέλησιν νά δώση είς τò νεοελληνικόν χάος μορφήν επέκεινα συμφερόντων, ήθελε νά άνυψώση τήν ζωήν μας έως τήν ποίησιν τής κοινοτικής ζωής τού άρχαίου άστους καί τήν πολεμικήν άρετήν του. Τò ιδανικόν αυτό έξωτερικώς μόνον άνεπνεύθη από τήν κίνησιν τού γερμανικού έθνικοσοσιαλισμού, διότι ó πολιτικός αυταρχισμός του δέν ήτο φιλετικός, άνεπνέετο μάλλον από μίαν νεοσπαρτιατικήν άνανέωσιν τού πλατωνισμού. Πέραν τούτου ó Συκουτρής, ώς γνήσιος έλληνοκεντρικός, έπίστευεν είς τήν ήγεμονίαν τού έλληνικού πνεύματος, είς τήν έξάνθρωπιστικήν του δύναμιν έναντι τής ήθικης, άλόγιστον εκμετάλλευσιν τών πολιτικών άντιθέσεων τών μεγάλων Δυνάμεων, άντι μίαν πλατωνικήν άναμορφώσεως τής ήγέτιδος τάξεως καί τής πολιταίας πρòς τήν όποιαν συνειδητώς άπέβλεπεν ó Συκουτρής. Διησθάνετο προσέτι έαυτόν τεταγμένον νά καταστή ήγή-

τωρ ενός μικρού δλοκληρωτικού κράτους πνευματικής καί οικονομικής άυταρκείας, πλην όμως μεγάλων ιστορικών προσδοκιών, τās όποιās ή σχολή τής φιλοσοφίας τής ζωής τού Klages, είς τήν όποιαν ήτο κοσμοθεωρητικός προσανατολισμένος, έμεγέθυνεν επί τò μυθικότερον. 'Όμως άντ' αυτού ó ήγετικός ρόλος έδόθη είς μη συνειδητόν μαθητήν του, τόν Μεταξάν. Τοποθετημένος είς τήν θέσιν τής πειθαρχημένης άνατροπής καί πιστεύων είς τήν ήθικην άνωτερότητα, αλλά καί τήν παντοδυναμίαν τού κράτους, έπίστευεν άκραδάντως ότι ή νίκη δέν συναρτάται μέ τήν τυχοδιωκτικήν καί πρόσκαιρον έπιτυχίαν, άλλ' ύφαινεται διά μίαν δλοκληρωτική έπανατοποθετήσεως τής νεοελληνικής ζωής καί οικονομίας, είς τò βαλκανικόν αυτό όροπέδιον τò καταληφθέν από κιβόηλους άστους καί άμήμημονας γλεντοκόπους.

*Φώτος Πολίτης.*¹ Τήν στιγμήν κατ'ήν όποίαν σφοδρòς κατεπολεμείτο ή λογία παράδοσις από τήν εισβολήν μίς γλωσσικής μεταρρυθμίσεως άμφισβητούμένης, δηλαδή τόν γλωσσικόν φορμαλισμόν τού δημοτικισμού, ενθ' ή 'Ορθοδοξία χωρίς καν ίχνος πνευματικής άναγεννήσεως μονολιθικός έβίωσεν τήν τυποκρατίαν, όταν ή Μεγάλη 'Ιδέα ώς *γεωγραφικόν* αίτημα έπιπετε διά νά λάβη τήν θέσιν τής ή σοφιστεία, ή όποία έβίωτο επέκεινα τής μνήμης τού παρελθόντος, ένεφανισθη ó Φώτος Πολίτης, τήρην άνεξαρτησίαν γνώμης καί παρησίαν. 'Ο *ιδανισμός εν δόξη*, αυτή είναι ή περιπτώσις του. 'Ενθ' ή χριστιανική γραμματεία παρεμερίσθη από τούς Βασιλείους καί τās κλασικά γράμματα είχον καταστήσει γραμματική καί συντακτικόν, τήν ώραν άκριβδòς κατ'ήν όποίαν τò Οίκομενικόν Πατριαρχείον έπαυε νά είναι ήθική δύναμις μέ άκτινοβολίαν πνευματικήν έως τήν Ρωσίαν καί τήν Μέσην 'Ανατολήν, ύψωσεν ó Φώτος Πολίτης τò άνάστημά του *όχι ως 'Ορθόδοξος, ούτε ως 'Ελλην, άλλ' ως ήθιολόγος τής 'Αναγεννήσεως*, μέ μίσος πρòς τήν ήττοπάθειαν καί σκληρόν πείσμα πρòς τήν άνευθύνητα τής «νεοελλαδικής» ζωής. 'Ως έρημίτης έπλανήθη άνευ έξωτερικής έπιτυχίας είς τόν έλλαδικόν χώρον.

'Ως ó 'Ιων Δραγούμης, ούτω καί ó Πολίτης είς τήν γραμματείαν τών συγχρόνων του δέν ήδυνήθη νά δικαιώση τήν ψυχήν του. 'Αλλά κάτι τόν έξέβαλε πρòς τήν παράδοσιν, τήν μελέτην άρχαίων κειμένων, δεδομένου ότι ήτο πιστός τής πνευματικής παραδόσεως τού έλληνικού έθνους, τò όποιον κατ'ήν Πολίτην δέν έπρεπε νά σχηματισθή μακράν τών άξιών τής 'Αναγεννήσεως. 'Αλλά πάντα ταύτα, δυσδιάκριτα διά τήν εποχήν του, κατεσπαρμένα, άγνοήσαν ώς καί τò παρελθόν, δέν ήδύναντο νά όμλήσουν είς τούς συγχρόνους του κατ'ήν τρόπον ώστε νά ίκανοποιηθί ή θεωρητική έαυτός του. Καί τότε μόλις άντελήφθη ότι όχι ή σύνθεσις τής νεοελληνικής πνευματικής

1. Φ. Πολίτη, *Έκλογή από τò έργο του*, τ. I-II, 'Αθήναι 1938.

ζῶσι ἄλλ' ἢ αὐστηρά ἀπὸ καθέδρας κριτικῆ ἄξιολογήσεως τῆς καθίστατο ἔργον του. Βαρεῖα ἢ εὐθύνη, τὴν ὅποιαν περισσότερο συνειδητοποίησεν ὅτε ἐπέστρεψεν ἐκ δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτοεξυγίσθη καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιπέσῃ ὡς «λίθος» εἰς τὸ τέλμα τῆς πνευματικῆς μὲς ζωῆς. ἔχει τὸ *σθένος* ἐνὸς κριτικοῦ ἰδεῶν. Διὰ τῆς παρουσίας του ἐτίθετο τελεία καὶ παῦλα εἰς τὴν ἀνευθυνότητα.

Τὸ ἰδανικόν του Πολίτη πρὸς εὐρύσιν του Ἐγῶ, πρὸς κατανίκην του ἀγαλνόντος ἀτομικισμοῦ, ὁ πόνος του πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἰδανικὴν κατάφωσιν τῆς ζωῆς παρελήφθη ἀπὸ τὰς χώρας εἰς τὰς ὅποιαις ἠνδρώθη. Μετεφέρθη ἐν τούτοις χωρὶς τὴν ἰσχυρὰν πνευματικὴν συνέχειαν τῆς Εὐρώπης, χωρὶς Γκαίτε καὶ Ἰψεν, εἰς ἐν βαλκανικὸν ὄροπέδιον, καταληφθὲν ἀπὸ κινδύλους ἀστὸς καὶ ἀμνήμονας γλεντοκόπους, ψυχικῶς οὐδεμίαν ἔχοντας σχέσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ παλληκαριοῦ, διακώψαντας δ' ἐν συνόλῳ καὶ πᾶσαν ἐπαφὴν πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν παράδοσιν.

Ἡ ἀναγέννησις τὴν ὅποιαν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Πολίτης διεχωρίζετο ἀπὸ τὴν ἐποχὴν μᾶς κατὰ τὸ *ὅτι ἐπότης καὶ αὐστηρὰ πειθαρχία, ὡς καὶ ὀνομαστικότης τῶν ἀξιών* τὴν διέκριναν σαφῶς ἀφ' ἡμῶν. Ἡ μεταφορὰ λοιπὸν τοῦ ἀτομικιστικοῦ πνεύματος τῶν ἀξιών τῆς Δύσεως εἰς τὴν βαλκανικὴν Ἑλλάδα, ἠθικῶς ἐξητυλιωμένη ἀπὸ τὴν ἀσέλειαν τῶν Βαναρῶν καὶ τῶν ἐν γένει ξένων, ὁμοίαις πρὸς ἐγγεήρημα ἱστορικῶς μὲν ὑπερβαῖον τὴν ἀντοχὴν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ἠθικῶς δὲ ὑπερέμετρος ἀνώτερον τοῦ «κλεροκρατικαδίκου» καὶ ἀναρχητικοῦ ἠθους τῶν ἀνευθύνων ἀστῶν μᾶς. Ὑπ' αὐτὰς τὰς προϋποθέσεις ὁ ὠραίος καὶ συνειδητὸς ἀστὸς τῆς Δύσεως, ὁ ἠθικολόγος Φότος Πολίτης, ὁ ὁποῖος μὲ τὸσον πλουσίας ἠθικὰς προκαταβολὰς ἐπέστρεψεν ἐξ Ἑσπερίας διὰ νὰ *κηρύξῃ* εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀνεπανορθῶτως ἐσκόπαντες εἰς δυσανάλογον κλίμα καὶ ὡς πρὸς τὴν προσωπικὴν ἀντοχὴν του καὶ ὡς πρὸς τὴν ἠθικολογίαν του. Ἐξ αὐτοῦ κυρίας τοῦ γεγονότος ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Πολίτη ὑπῆρξεν *ὀδνηρός*. Ἀτηνυθῆντο εἰς ἄτομα ἐστερηνάμενα ἰδεῶδους, τὰ ὅποια αἰσθάνονται ὡς καταθλιπτικὸν βᾶρος καὶ τὸ παρακρινὸν χρέος εἰς τὴν ζωὴν. Ἡ ἰδέα, ἢ ὅποια μόνη φαῖδρῦνει, ἀπολέσθη, ἐνῆ ἢ σβέσις τῆς πίστεως καὶ ὁ τρόμος τοῦ θανάτου ἀποτελοῦν τὰ πάγια χαρακτηριστικὰ τῆς ἠθικῆς ἀτονίας μᾶς ἐν μέσῳ χυδαίων τάσεων πρὸς ὑλιστικὰς ἀπολαύσεις τοῦ μαρμαροῦ.

Αἱ νεοελληνικαὶ ἄξια καὶ αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τὰς ὁποίας ὁ Πολίτης ἐπεδίωξε νὰ ἐπαναπατήρησιν εἶχον παῖσαι πλέον νὰ εἶναι ζῶσαι, διότι ἢ αὐστηρὰ τάσις ἀλληλεγγύης πρὸς τὸν πῆσιον καὶ εὐρύσσεως τοῦ Ἐγῶ ἐξέλιπον. Τὸ δημοτικὸν τραγῶδι, ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ὁποίου ἐπεδίωκε νὰ ἀναγεννήσῃ τὴν νεοελληνικὴν ζωὴν, δὲν ἤχει πλέον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀστοῦ, καθότι θεωρεῖται ὑπερνηκηθεῖσα αἰσθητικὴ κατασκευή, ἢ ὅποια οὐτε

τὴν «φραγκολεβαντιζούσαν» πολιτικὴν ἡγεσίαν συγκινεῖ, οὔτε τὰς κατωτέρας ροπὰς τῆς ἀνερματίστου καὶ θλιβεραῖς ζωῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων ἐπηρεάζει. Διὸ τὴν ἐγγήγορσιν μιᾶς πεφωτισμένης παρεμβατικῆς ἡγεσίας τοῦ πνεύματος ἐπικαλεῖται ὁ Πολίτης, ἢ ὅποια, θέτουσα ὑπὸ τὸν ἐλεγχόν τῆς περισσώτερον τὴν Παιδείαν καὶ ὀλιγώτερον τὴν Πολιτείαν, θὰ ἠδύνατο, χάρις εἰς τὴν ἀγρίαν εἰλικρίνειαν καὶ διδακτικὴν, νὰ διασφαλίσῃ τὴν εὐρύσιν τοῦ Ἐγῶ καὶ τὴν ἐπιστροφὴν μᾶς εἰς τὴν κοινοτικὴν παράδοσιν.

Διέλαθεν ὁμως τῆς προσοχῆς τοῦ Πολίτη, ὁ ὁποῖος σφοδρῶς ἐπηρεάσθη ὑπὸ τῆς ἰδεοκρατίας, ὅτι ὁ ἀστικὸς μετασχηματισμὸς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς εἶχε διαμορφωθῆ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἢ ἄπληστια ἀπέτελει πρότυπον. Ἐνῶ ἢ Δύσις εἶχεν ὀμαλὴν κοινοτικὴν ἐξέλιξιν, διότι ἢ μεσαιωνικὴ ἀριστοκρατία τῆς ἤτο νόμιμος, ὡς στηριζομένη ἐπὶ τῆς διαρχίας ἄμοιβαίου σεβασμοῦ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ βασιλέως καὶ τῆς γαιοκτητικῆς ἐξουσίας τῶν ευγενῶν, ἀντιθέτως ὁ ἀνατολικὸς δεσποτισμὸς, στερούμενος ἀριστοκρατίας, ἐστηριζέτο εἰς τὴν αὐθαιρέσιαν καὶ εὐνοιοκρατίαν, τὴν ὅποιαν κατ' ἐξοχὴν ἀνεύθυνα στοιχεῖα, ὡς αἱ παρακοιμώμενα ὀδαλίσκα, ἢ οἱ ἔφηβοι τοῦ Σουλτάνου, παρεσκεύαζον. Ἐνῶ ὁ ἀτομισμὸς τῆς Δύσεως πρὸ τῆς ἐλευσεως τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως εἶχεν ἤδη προετοιμασθῆ ἀπὸ τὴν πεφωτισμένην δεσποτείαν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνατολὴν ἐκυριάρχει ἢ ληστεία καὶ ἢ ὠμὴ βία ὡς μόνη μέθοδος πολιτικῆς ἐπιβολῆς. Ὅθεν ἢ ἐπαγγελία τοῦ ἀνωτέρου ἀστικοῦ ἠθους, τὴν ὅποιαν ἐγγελλίετο ὁ Πολίτης, παραληφθεῖσα ἀπὸ τὴν δυτικὴν κοινωνίαν, δὲν ἤτο δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς μίαν χώραν στερουμένην βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, χώραν ἀποκτήσασαν πολιτικὴν καὶ οὐχὶ οἰκονομικὴν δημοκρατίαν, μάλιστα δὲ ὡς ἐπιόμενην φάσιν του σουλτανικοῦ δεσποτισμοῦ, χωρὶς νὰ προηγηθῆ πεφωτισμένην δεσποτείαν.

ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΖΟΝΤΕΣ

Οἱ ὀσσιαλίζοντες ἐπιζητοῦν νὰ συγκεράσουν τὸ ἐθνικὸν ἀντιρωτικὸν αἴτημα τῶν Ἑλλήνων μὲ τὰ κοινωνικὰ αἰτήματα τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἄν καὶ ἔχουν δυτικοευρωπαϊκὰς πνευματικὰς ἐπιδράσεις, προσπαθοῦν νὰ τὰς συγκεράσῃ μὲ θεσμοὺς τῆς κοινοτικῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως (Ἴων Δραγούμης, Α. Παπαναστασίου, Δ. Δαυηλιδῆς, Κ. Καραβιδᾶς).

Ἴων Δραγούμης.¹ Τὸ δρᾶμα τοῦ Δραγούμη ἦτο ἢ *ἐξαιρέσις*. Ἦθελε νὰ ζῆσῃ ὡς ἐξαιρέσις ἐντὸς τῆς *καθολικῆς* ἀνευθυνότητος τῆς πολιτείας, τῆς ὁποίας ἢ φυσιογνωμία καὶ κανονικότης εὐρίσκοντο ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ὁ Δραγούμης, βαθύτατα *ἐλληρικῶς*, ἀντιτίθεται πρὸς μίαν ἐξουσίαν ἢ ὅποια, «ἐν

1. Ἴωνος Δραγούμη, εἰς «Βασικὴν Βιβλιοθήκην», τόμος 39, σσ. ζ'-110.

ονόματι» του ελληνικού Λόγου, ἀπεργάζεται την ἀστικήν ἐπικράτησιν, την φορμαλιστικήν κανονικότητα.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐναντίον τῆς τοιαύτης μορφῆς πολιτείας κατευθύνει τὴν ὀργήν του, αὐτὴν τελικῶς θὰ ζητήσῃ νὰ κατασυντριβῇ ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐξαιρέσις θὰ γίνῃ καθολικότερη. Ἡ ἐξαιρέσις εἰς τὸν Δραγοῦμην διαγράφεται ὡς ἀποστολή, δηλαδὴ εἶναι ὁ δρόμος ὅπου ὁ ἐξαιρετικὸς—ἔστω καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, κατὰ τὸν Jaspers—πρέπει ἀναγκαστικῶς νὰ πορευθῇ, μάλιστα δὲ ἀντιθέτως πρὸς πᾶν τὸ γενικὸν καὶ κανονικὸν τὸ ὁποῖον ἐκφράζει ἡ παραστρατημένη ἐξουσία.

Ἐκ τῆς ἐξουσίας τῆς Κορσικῆς, ἐνθα συνυπάρχει μὲ τὸν βασιλοφρον Ἰωάννην Μεταξᾶν καὶ τὸν σοσιαλιστὴν Δημήτριον Γούναρην—τὸν ἕλληνα ἐκείνον πολιτικὸν ὁ ὁποῖος ὠμίλησε πρῶτος εἰς τὴν ἑλληνικὴν Βουλὴν περὶ τῶν ἐργατικῶν δικαίων καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικὸς—δυνάμεθα εὐκρινέστερον νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς κοινωνικο-πολιτικὰς διαφοροποιήσεις.

Ἐνθ' ὁ συντηρητικὸς Ἰωάννης Μεταξᾶς προσπαθεῖ νὰ μαθητεύσῃ πλησίον του, ἀντιθέτως ὁ Γούναρὴς διαχωρίζεται ριζικῶς ἀπ' αὐτοῦ. Τὸ πλεόν περιεργον καὶ ἐν ταῦτῳ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ Δραγοῦμης χωρίζεται ἀπὸ τὸν Γούναρην διὰ τῆς ἰδίας τεραστίας ἀποστάσεως ἡ ὁποία ἀπομακρύνει αὐτὸν ἀπὸ τὸν Βενιζέλον. Ὁ Γούναρὴς καὶ ὁ Βενιζέλος εἶναι οἱ ἐν-*ρωπαῖοι*, ἐνθ' αὐτοὶ εἶναι ὁ *ἑλληνοκεντρικὸς*. Ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ Γούναρη καὶ ὁ ἄσπισμός του Βενιζέλου εἶναι τὰ σημεῖα τῆς ἀντιμαχίας του. Διότι καὶ οἱ δύο, Γούναρὴς καὶ Βενιζέλος, γεννῶνται πνευματικῶς ἀπὸ τὰς οἰασθῆποτε ἀντιθέσεις τῆς ἀστικής κοινωνίας (ἡ ὁποία εἶναι σύνολον ἀνθρώπων συνδεομένων εἰς τὰς δυτικὰς κοινωνίας ἀπὸ *συμφέρον*).

Ἀντιθέτως ὁ Δραγοῦμης, ἀπῆλθον τὴν ἰδέαν μιᾶς ἰσχυρᾶς ἠθικῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ζῆ τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἐπέκεινα τῆς οἰκονομίας, ὡς ψυχικὸν δεσμὸν καὶ θαλπωρὴν διανοητικῶν σχέσεων. Κάπου μεταξὺ τῆς ψυχικῆς ἀδελφότητος τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ δέους πρὸς τὴν πολιτείαν κείται ἡ συνειδήσις τοῦ Δραγοῦμης. Εἰς λαὸν δὲ ὁ ὁποῖος ἀπώλεσε τὴν ὁδὸν τῆς παραδόσεως, καὶ συνεπῶς στερεῖται τῆς ἱστορικῆς του αὐτοσυνειδήσεως, τὸ δέον τῆς πολιτείας ἀντικαθίστα τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ὁ ὑπερατομικὸς σχηματισμὸς τῆς κοινότητος ἀναλαμβάνει τὴν δυνατοποίησιν τῶν Ἑλλήνων ὡς αὐταξίω σκολὸν τοῦ ἔθνους. Ὅποιος γνωρίζει τὴν παράδοσιν δὲν καταδέχεται νὰ καταφύγῃ εἰς ὑπερνηκνέμα σύμβολα παρακμῆς διὰ νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ. Ἀντιθέτως, μάλιστα, τίθεται ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως εἰς τὸ ἄριστερότερον σημεῖον τῆς ἐποχῆς του χωρὶς νὰ φοβῆται, χωρὶς νὰ διστάζῃ, ὅταν μάλιστα εἶναι στερεωμένως βαθύτερον εἰς τὴν ἐθνικὴν του ὑπόστασιν, τὴν παράδοσιν τῆς γῆς

του, εἰς τὸ χῶμα του. Διότι αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως, νὰ ἐκσυγχρονίσῃ τὴν ἐπένδυσιν τοῦ στοχασμοῦ τῆς, νὰ ἀνανεώσῃ τὴν μορφήν διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν σύνθεσιν ἐπεχείρησεν ὁ Δραγοῦμης. Ἐνθ' ἦτο βαθύτατα ἐθνικὸς καὶ πατριωτικὸς ὁ λόγος του, ἀκράτως ἑλληνικὴ ἡ συνειδήσις του, ἐν τούτοις τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐνηγκαλίσθη κοινωνικῶς τὴν σοσιαλισμολογίαν, διὰ νὰ διδάξῃ τὴν μεταποίησιν τοῦ *κοινωνικοῦ σχήματος εἰς κοινοτικὴν συνείδησιν*, νὰ ὑποτάξῃ ἐν εὐρωπαϊκῶν σχῆμα εἰς τὴν κοινοβιακὴν παράδοσιν τοῦ γένους, κατὰ τρόπον ὅστε νὰ τὸ μεταποιήσῃ, νὰ τὸ ἀφομοίωσῃ, νὰ τὸ συνθλίψῃ ὑπὸ τὸν ὄγκον τῆς βαθείας ἠθικῆς συνειδήσεως τοῦ γένους αὐτοῦ, τὸ ὅποῖον, χάρις εἰς τὴν ἠθικὴν του δύναμιν, πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τῆς γενέσεώς τῆς μηχανῆς, ἔξῃ ὑπὸ δικαιότερας κοινωνικὰς μορφὰς (κοινότης). Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται καὶ ἡ βαθυτέρα διαφορὰ τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ τῶν Γούναρη καὶ Παπαναστασίου ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν σοσιαλισμὸν τοῦ Δραγοῦμης. Ἐνθ' ὁ κρατικὸς σοσιαλισμὸς τῶν Γούναρη καὶ Παπαναστασίου ὑπῆρξεν ἄλλῃ μεταφύτευσις τῶν ἰδεῶν τῆς Φαβριανῆς Ἐταιρίας καὶ τοῦ Γερμανικοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῆς Κοινωνικῆς Παιδείας, ἀντιθέτως ἡ προσχώρησις τοῦ Δραγοῦμης εἰς τὴν σοσιαλισμολογίαν ἀποτελεῖ ἐγχείρημα ὄχι ἐθνικῆς ἀλώσεως ἀλλ' ἀξιοποίησε τὸν σοσιαλισμὸν εἰς τὴν ἐθνικὴν κοινοτικὴν παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ κοινοβιακὸν πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας ἢ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἦδυνάτο νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν ἑλληνικὸν τύπον σοσιαλισμὸν. Ἄλλ' ὁ Δραγοῦμης προχωρεῖ περισσώτερον τοῦτου. Ἐπειδὴ πιστεῖ εἰς τὴν ἀφομοιωτικὴν δύναμιν καὶ ὑψηλὴν διακονίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ, ἐπίσης, θεωρεῖ ὅτι τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας παραμένει ἀμετάθετον διὰ τὴν δυτικὴν πολιτικὴν, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς στρατιωτικῆς ἀναμετρήσεως μὲ τὴν ὀθωμανικὴν αυτοκρατορίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Βενιζέλος προκινδυνεύει. Ἄντ' αὐτῆς ὑπογράφει μὲ τὸν φιλελευθέρων ὀθωμανὸν πρίγκιπα Σαμαχεντὶν μουσικὸν σύμφωνον ἰδρύσεως διαδικτικῆς ἑλληνο-τουρκικῆς αυτοκρατορίας, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, προτείνει δὲ ἐνρύτερας ὁμοσπονδιοποιήσεις ἐπὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ λοιπῶν χωρῶν, προσχωρῶν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, εἰς τὴν φανερῶτικὴν πολιτικὴν.

Ἐάν ἡ νεοελληνικὴ πνευματικὴ καὶ κοινωνικο-πολιτικὴ ζωὴ ἐταλαιπωρῆθῃ κατὰ τὰ τελευταῖα πενήκοντα ἔτη τοῦ νεοελληνικοῦ βίου, τοῦτο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ἀδυναμίαν πολιτικῆς συνθέσεως τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἰωνος Δραγοῦμης πρὸς τὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαναστασίου.

κοινωνιολογία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ

Τὸ Πνεῦμα μετὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ '21 ἀδυνατεῖ νὰ ἐνσαρκώσῃ εἰς Πράξιν καὶ νὰ ὀρθώσῃ ἕως τὴν Πολιτείαν τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ Ἄγωνιστοῦ. Ὁλόκληρος ἡ δυτικокίνητος φαναριωτικὴ καὶ ὑπόλοιπος διανόησις τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς τὴν διαπάλην τῆς μετὰ τὸν κοινοβιακὸν στοχασμὸν τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀδυνατεῖ νὰ γεφυρώσῃ διὰ τῆς Πολιτείας τὸ χάσμα τὸ ὁποῖον ὕφιστατο μεταξὺ νεοελληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ μοναστικῆς σκέψεως. Τὸ πνεῦμα τῶν ἑλληνιζόντων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἔχει ἀνοιχθεῖ εἰς τὴν ἀμυντικὴν πατριωτικὴν ἔξαρσιν τῶν δυτικοφρόνων λογίων. Ὁ ὀρθόδοξος, ἐξ ἄλλου, στοχασμὸς καταπίπτει ἢ παρανοεῖται ὡς συντήρησις, διότι οἱ λόγοι ἠθελήμενος ἄγνοουν τὴν οἰκουμενικὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιζητούσης τὴν ἀναγέννησιν τοῦ πολυεθνικοῦ Βυζαντίου ὑπὸ ἑλληνικὴν ἡγεσίαν. Ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀδυνατεῖ νὰ καταστήσῃ συγκαιρινὸν τὸ κοινοβιακὸν ἰδεῶδες τοῦ μοναχισμοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποῖο ἡ προΐοδσα ἐξαστικοποίησις τῆς τὴν διαχωρίζει. Τὸ δὲ ὅμως ὑφίσταται ἰσχυρὰ τάσις πρὸς γεφύρωσιν τοῦ ἱστορικοῦ χάσματος καὶ πρωταρχικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πιστοποιεῖται κυρίως ὑπὸ τοῦ αἰτήματός τῆς «πεφοιτημένης ἀπολυτατίας» (despotisme éclairé), προβαλλομένης ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς διοικητικῆς ἀριστοκρατίας τῆς Μολδοβλαχίας.

Ἡ ἀδυναμία ὁμως τῆς ἱστορικῆς συνθέσεως τῶν ὡς ἄνω ρευμάτων ἐνίσχυσε τὴν ἀπόλειαν ἰσορροπία τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου. Ἐκτοτε ἡ διαρκὴς ἐπανάστασις—ἔστω ὑπὸ τὴν μορφήν ἀνευθύνων προσοπικῶν ἐκδηλώσεων—θὰ αἰτιολογήσῃ τὸ ἀπόλυτον αἶτημα τῆς ἀνεκφράστου εἰσέτι ἱστορικῆς καταξιώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ θεμελιώσει τῆς ἐξουσίας. Ἐφ' ὅσον οὐδὲν ἀπόθεμα ἀληθειῶν ὑφίστατο ἐντός τῆς καθεστηκυίας τάξεως, διὰ νὰ ἀναγεννήσῃ ὁμαλῶς τὸν νεοελληνικὸν κόσμον, ποία ἄλλη δύναμις ἐκτός τῆς ἐπαναστατικῆς ἀπέμενε πρὸς ἀνανέωσίν του;

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, ὅσοι λαοὶ ἐπαιδεύθησαν εἰς τὴν Δύσιν διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς πεφωτισμένης ἀπολυταρχίας διετήρησαν, καὶ ἐὰν ἡ παιδεία τῶν ἐκείνῃ δὲν εἶχεν ἀποτελέσματα διαρκείας, πέραν τῶν στιγμιαίων παρεκτροπῶν τῶν τὴν ψυχικὴν ἐπαφὴν τῶν μετὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παιδείας αὐτῆς. Ὑπὸ τὴν πεφοτισμένην ἀπολυταρχίαν ἀναπτύσσεται μάλιστα κατ' ἐξοχὴν καὶ ἀποκτᾷ τὰ σταθερότερα τῶν μέτρων τῆς ἡ πολιτικῆς κοινωνία λαοῦ τίνος.¹ Ἡ ἀδυναμία τῶν ἐνδιαιμέσων λωρίδων ἀληθείας νὰ δημιουργήσῃ ἐν Ἑλλάδι μόνιμον καὶ ἀντικειμενικῶς παραδεξιμένην κατάστασιν βεβαίῳ ὅτι ἡ ἐπανάστασις

ἐπὶ τῶν παρηκμασμένων μορφῶν ζωῆς συνιστᾷ τὴν μόνην φυσικὴν τάξιν τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου. Οὕτω ἡ ἐπανάστασις κατατείνει εἰς τὴν νομιμοποίησιν τῆς ἀνατραπέσις παραδόσεως. Καὶ ἡ ἐπανάστασις αὕτη, μὴ πραγματοποιηθεῖσα, αἰωρεῖται ἔκτοτε ὡς ἐπικίνδυνος ρομφαία ἐπιβολῆς.

Ἐὰν αἱ ποικιλόμονοι ἐξωγενεῖς παρεμβάσεις δὲν μετέστρεφον τὸ ἔθνος ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ αὐτοῦ προσανατολισμοῦ, ὁ ἑλληνισμὸς εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους θὰ εἰσῆρχετο ὑπὸ σοσιαλιστικὸν καθεστὸς ἑλληνικοῦ τύπου μετὰ τὴν ὁλότητα τῶν ἐθνικῶς σκεπτομένων «μικροαστικῶν καὶ ἄγροτικῶν τάξεων του», αἱ ὁποῖαι εἶχον συνειδήσει ξένην πρὸς πάντα κοσμοπολιτισμὸν. Ἡ Ἑλλάς, καίτοι ἐξῆλθε χωρὶς ἰσχυρὰν γεωργικὴν παρουσίαν ἀπὸ τὸ 1821, ἠνδρόθη κοινοβιακῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ βάσιν παρέμενε θεοπώχως εἰς ἄστικους προσχηματισμούς. Μάλιστα δὲ ἠνδρόθη ἀνεαρετήτως τῶν πνευματικῶν ρευμάτων τὰ ὁποῖα ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν ξένων πρωτευουσῶν ἐξήτουν νὰ ἐπηρεάσουν τὸν νεοελληνικὸν κόσμον τῶν πατριαρχικῶν ἐπιβιώσεων. Κατὰ τοῦτο, ἄλλωστε, οἱ Ἑλλῆνες μετὰ τὸν λοιπὸν λαὸν τῆς Βαλκανικῆς (ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Τσέχους καὶ τοὺς Οὐγγρους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπίσης ἐνταχθῆ εἰς τὴν βυζαντινὴν Ὀρθοδοξίαν) ἀποτελοῦν ἰδιαιτέραν ὁμάδα, ἡ ὁποία ἐξειλίχθη κατὰ τρόπον τελειῶς διάφορον ἀπὸ ὅτι οἱ λατινικοὶ καὶ ἀγγλοσαξονικοὶ, καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρούμενοι, λαοὶ τῆς Εὐρώπης, δὲν ἐσχημάτισαν δὲ πνευματικὴν κοινότητα μετὰ τοῦ νεωτέρου δυτικοῦ πολιτισμοῦ.²

Ἡ προκεφαλαοκρατικὴ ἰδέα τοῦ κοινοβιακοῦ τρόπου ζωῆς συμπαρηκολούθησε τὴν ἀνὸρθωσιν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐξῆσε πράγματι, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον κατεδιώκετο φανερῶς ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Τελικῶς, καὶ κατόπιν σκληρῶν ἀγώνων, ἀπεφάσισε τὸ κράτος (τὸ ἑλλαδικὸν κράτος τῶν κοτζαμπάσηδων διεδέχθη τὸ «τιμωριωτικόν» τῆς ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας) νὰ ὑποχωρήσῃ ἐνώπιον τοῦ ἔθνους, ὅχι ὑποταθῆν—ὅπως πιστεύεται ὑπὸ πολλῶν—ἀλλὰ συμβιβασθῆν πρὸς αὐτό· ὁ συμβιβασμὸς μάλιστα αὐτὸς ἐγένετο μετὰ τὴν ἐνεργὸν μεσολάβησιν τῆς οικονομίας, ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς ὁποίας τελεῖ πλέον ἡ πολιτεία.³

Τὸ ἑλλαδικὸν κράτος τὸ ὁποῖον προέβη εἰς τὴν παραχώρησιν αὐτὴν οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς ἑλληνίζοντας ἢ τὸν ὀρθόδοξον στοχασμὸν. Σχηματισθῆν ὑπὸ τὴν νοσταλγίαν ἢ κατ' ἀπομίμησιν τῆς ὁμιλῆς βίας τὸ ὀθωμανικὸν δεσποτισμὸν («οἱ προύχοντες εἶναι Τοῦρκοι μετὰ ὄνομα Χριστιανοῦ», ἔγραψεν ὁ Καποδίστριας), ἀντὶ νὰ προσγειωθῆ εἰς τὸ ἐθνικὸν ἔδαφος, κατέστρεψε τὴν παράδοσιν τῆς ἀμέσου ἄγροτικῆς καταναλώσεως τὴν προκεφαλαοκρατικῶν κοι-

2. Δ. Φερειανοῦ, Ἐπιθεώρησης Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Τεργεστή 1889, τ. Ι, passim.

3. Π. Κανελλοπούλου, Ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας, Ἀθήναι 1932, σ. 79.

1. Π. Κανελλοπούλου, «Νεοελληνικὴ πολιτικὴ κοινωνία», εἰς Ἑλληνικὴν Φωνήν, Ἀθήναι 22.2.1936.

νωνικών σχηματισμών αυταρχικών, επέφερε δὲ οὕτω φρικτὴν παραμέλησιν τῆς υἰαίθρου. Ἡ ἀντιαγροτικὴ αὐτὴ νοοτροπία συνέτεινεν εἰς τὸν ἀπρόοπτον ὄσον καὶ ἀντιφυσιολογικὸν σχηματισμὸν τῆς μεγαλοπόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐκάστοτε εὐνοιοκρατικῆς κάστας τῆς οἰκονομίας. Ἐκείνη μᾶς τοιαύτης ἀντιλήψεως περὶ ζωῆς εἶναι ἡ διὰ τεχνητῶν μέσων (δασμῶν) ἐπιβίωσις τῆς ὀσμῆς ἀνεδαφικῶς ἀναπτυσσομένης βιομηχανίας. Οὕτω εἰς τὴν θέσιν τῆς αὐτάρκους ἀγροτικῆς κοινότητος ἐτοποθετήθη ἀνατιολογητικῶς καὶ αἰφνυδῶς ἡ βιομηχανικὴ ληστεία τῆς μεγαλοπόλεως. Ἐκτοτε ἡ τετμημένη εἰς μικρὰ λαϊκὰ σύνολα ψυχικὴ συνοχὴ ἔπαυσε νὰ θερμαίνεται καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἔτι τὸν λαογραφικὸν ρομαντισμὸν (1890-1910), προσχωρήσασα, δι' ἐπικινδύνου τῆς οἰκονομίας ἄλματος, εἰς τὴν κομποπολιτικὴν κοινωνίαν. Εὐλόγως συνέτεινε τῆς ἥκιστα συνειδητῆς αὐτῆς πορείας τῶν «φουστανελλοφόρων» εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπομονωμένης ἀνθρωπομάζης καὶ τὴν υπερτίμησιν τῆς «μηχανῆς» εἶναι ἡ ἰδεολογικὴ ἐγκατάλειψις τοῦ ἔθνισμοῦ, ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια καὶ ὁ ἀτελεύτητος σκεπτικισμὸς πρὸς πᾶσαν μορφήν αὐτοθεμελιώτου ἑλληνικῆς ἀξίας, συγχρόνως δὲ ἡ προβολὴ τοῦ ἀγαλινώτου συμφέροντος τοῦ ἰδιώτου, ὁ ἀστικὸς δηλαδὴ ματεριαλισμὸς τῶν βιομηχανικῶς προκεχωρημένων λαῶν τῆς Δύσεως.

Ἡ κἀμῆς αὐτῆ συνδέεται πρὸς τὴν διάλυσιν τῆς *κοινοτικῆς ἐστίας*. Ἡ ἐπέκεινα τῆς ἠθικῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ δημιουργία ὑλικῶν προϋποθέσεων ζωῆς τοῦ ἰδιώτου δίδει τὴν σκυτάλην εἰς τὸν ὀπορτουρισμὸν τῆς ἀνερχομένης ἀστικῆς τάξεως. Ἀνεγεννήθη οὕτω ὑπὸ νέαν ἔκφρασιν ὁ κοτζάμπασισμός, καὶ διὸ κατὰ τύπον μόνον νέον, ὑπὸ ἔκφρασιν συνδυασθεῖσαν πρὸς τὴν δημοκρατίαν καὶ τὸν κοινοβουλευτισμὸν, ἀκριβῶς διὰ νὰ καταστήσῃ καὶ τὴν δημοκρατίαν ὀνομαστικὴν καὶ τὸν κοινοβουλευτισμὸν ἑικονικόν.¹ Συνεπῶς, ἡ ἐν Ἑλλάδι σχηματισθεῖσα ἀστικὴ τάξις—ἀντιθέτως πρὸς τὴν Δύσιν—στερεῖται πάσης προεργασίας πρὸς δημιουργίαν ἀνεκτῆς ἑθνικῆς ὑπάρξεως. Ἡ τάξις δηλαδὴ τῶν ἑλλήνων μεγαλοσπῶν τῆς βενιζελικῆς ἐποχῆς ἐκηπθῆ ὡς ἴδια, ἀνεξάρτητος τῆς παραδόσεως, δύναμις καὶ ἐπιβάλλεται μέφω τοῦ στρατιωτικοῦ κινήματος τοῦ 1909. Ὅριστικοποιεῖ τὴν παραμόρφωσιν τῆς οἰκονομίας διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν μεγάλων συμφερόντων κατὰ τὸ σύστημα τῆς κεφαλαιοκρατίας—πλήρως οὕτω ἀνατρέψασα τὴν καλοπροαίρετον ἐπαναστατικὴν κίνησιν—ἐν πλήρει ἀπεμπολήσει τοῦ κοινοβιακοῦ Βυζαντίου καὶ ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ ἀποκαταστήσῃ διὰ τῆς οἰκονομίας τὰς ἀληθεῖς ἀναλογίας τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς συστάσεώς του οὐδέποτε τὸ ἑλλαδικὸν κράτος, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἔκαμε νύξιν περὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὴν οἰκονομίαν τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς τουρκοκρατίας (Ἀμπελάκια), σκοπί-

1. Π. Κανελλοπούλου, «Νεοελληνικὴ πολιτικὴ κοινωνία», εἰς *Ἑλληνικὴν Φωνήν*, Ἀθήναι 7.3.1936.

μῶς περιορισθὲν εἰς τὸ θέμα τῆς «αὐτοδιοικήσεως».

Ἐκτοτε ἡ παράδοσις, μετατραπέυσα εἰς κληρονομίαν ἰδιωτικῶν συμφερόντων διὰ τῆς ἀποτελεμάτωσης καὶ τοῦ πένοντος ἑτεροπροσδιορισμοῦ, καθίστατο συνεχῶς περισσότερον στατικὴ καὶ φθίνουσα. Γόνος τῆς φθίνουσης αὐτῆς στατικότητος εἶναι ἡ νεοελληνικὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία. Ἡ λογικοποιήσις τῶν σχέσεων τῶν Ἑλλήνων μεταξύ των κατέστη πλέον ἢ ἀναγκαία. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ λογικοποιήσις τῆς ἀστικῆς τάξεως εἰς τὴν Δύσιν ἦτο ἀπόρροια μιᾶς βιομηχανικῶς ἀρτίως ὀργανωμένης οἰκονομίας, ἡ ἐκλογίκευσις τῆς νεοελληνικῆς συντηρητικῆς ἰδεολογίας ἦτο ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Οὐχὶ τὴν νεοελληνικὴν ἀδελφοποιίαν ἀλλὰ τὴν ἀνεύθυνον διόγκωσιν τοῦ ἰδιώτου ἀνασύρει ὁ νεοελλὴν ἀστός.

Μία τοιαύτη ἀντίληψις περὶ ζωῆς, ἀνατρέπουσα τὸ κοινοβιακὸν αἴσθημα, συμπαρσύρει καὶ τὴν περὶ δικαίου ἀντίληψιν τῶν νέων Ἑλλήνων. Συνεπεία ἀκριβῶς τοῦτου ὁ νομικισμὸς καὶ τὰ κείμενα τῆς βασιλικῆς καὶ γαλλικῆς ἰδία νομοθεσίας ὑποστασιάζονται τὴν ζῶην τοῦ νεαροῦ ἔθνους, συγκολλῶνται δὲ ὡς ἠθικῶς «ξένα» σώματα εἰς τὴν κοινοτικὴν ζῶην τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλ' ἡ συγκόλλησις αὐτῆ κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ δευτέρα φύσις, ἡ ὁποία, ἐκδιώκουσα βαθμιαίως τὴν παράδοσιν, ἀπέτελεσε πραγματικὴν κατὰστασιν, διαμορφώσασα τὴν φραγκολεβαντικὴν φυσιογνωμίαν τῆς χώρας, πραγματικὴν κατάστασιν τὴν ὁποίαν δυσχερῶς πλέον ὁ ἐπιγεγενημένος ἑλληνισμὸς δύναται νὰ διακρίνῃ ἀπὸ τὴν κάλι ποτὲ διαλύψασαν κοινοβιακὴν ὑπάρξιν του. Καὶ τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ ὀργανικὴ ἐνότης τῆς παλαιᾶς κοινότητος διεσπῆθη ὑπὸ τῆς λοκρατουμένης ἀστικῆς τάξεως, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε πλήρως τὴν πίστιν εἰς τὰς αἰσθηματικὰς ἀξίας τῆς ἀληθοῦς ἀλληλεγγύης (τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν τῶρον οὐδ' αὐτὸς οὕτως ὁ κοτζάμπασισμὸς ἐπρόδωσε πλήρως). Ἡ ἔμφρασις πρὸς τὸ λογικῶς ὀρθὸν ἀντικατέστησε τὴν πίστιν διὰ τῆς γνώσεως.² Ἡ γνῶσις ὁμως τοῦ νεοελληνικοῦ συντηρητικοῦ κόσμου σημαίνει πλέον *διάστασιν*, ἀκένωτον συζητητικότητα, αὐτοδιάλυσιν ἐν τῇ προσπάθειᾳ τῆς ἀποδείξεως.

Συνεπῆς ἐξέλιξις μιᾶς τοιαύτης ἀρχῆς ζωῆς εἶναι ἡ μετάστασις ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀναλύσεως εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν συμφέρον (ὑπὸ βαλκανικὴν τινα ἀπόχρωσιν, πρὸς τὸ ὁποῖον ἄλλωστε ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς κινούμενον εὐθυγραμμίζεται τὸ κίνημα τοῦ προλεταριάτου). Ἡ νεοελληνικὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία, ὅπως καὶ ἡ ἄρνησις τῆς (κομμουνισμὸς), *κοιματίζονται*, διασποῦν, ἀντλοῦν τὴν δυνάμιν των ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας καὶ ἐναντιώσεώς των πρὸς πᾶσαν ὀργανικὴν καὶ ὀλοκληρωμένην σύλληψιν ζωῆς τὴν ὁποίαν διετήρησεν ἡ ἑλληνικὴ κοινότης. Ὁ ἄνθρωπος οὕτω παύει νὰ συνδέεται πρὸς τὸν ἄλλον δι-

2. Ρ. Προβελεγγίου, «Ἡ νεοελληνικὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία», *Νέα Ἐστία*, LIX, Ἀθήναι 1956, σσ. 145 κ.ε. καὶ 237 κ.ε.

ἑσωτερικῆς συγκινησεως, παύει νά νοή τόν πλησίον του πράγματι καί συμβάλλεται ἀπλῶς πρὸς αὐτόν. Πρώτιστα καί ὑπερβολῶν καθήκον πάσης ταξικῆς διασπάσεως ἦτο νά ἀναγάγῃ εἰς θεῖον νόμον τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν, ἰδίᾳ τὴν ὑπέρμετρον ἀνάπτυσιν τῆς.

Ὁ Ρ. Προβελέγγιος, συνειδητοποιῶν ἄμεσώτερον τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς παρηκμασμένης συντηρητικῆς ἰδεολογίας, τονίζει ὅτι πλησιάζει εἰς τὸ τέλος τῆς ἡ μακαρία ἐποχὴ τῆς προαναλυτικῆς βεβαιότητος, ὅτι εἰσήλθομεν εἰς τὴν φάσιν τῆς διηνεκοῦς ἀμφιβολίας, συζητήσεως καὶ ἀναζητήσεως περὶ ἐννοίας αἱ ὁποῖαι μέχρι τοῦδε ἀπετέλουν «ταμπού». Προβληματιζόμεθα δηλαδή ἐν διασπάσει. Οὕτω ὁ ἰδαετοτυπικὸς συντηρητικὸς ΝεοἼλλην πιστεῖται εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑβρίζει. Θέλει νά χαρίζῃ περιουσίας δι' ἐθνικοὺς σκοπούς, ἀλλὰ καὶ νά ἐξαπατᾷ τὴν ἐφορίαν, ἡ δὲ σχέσις του πρὸς τὴν πατρίδα, τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν θρησκείαν καθίσταται παράδοξος καὶ ἀναρχικῆ.¹ Ὁ συντηρητικὸς ΝεοἼλλην ἔπαυσε νά πιστεύῃ εἰς τὴν οἰκογένειαν ὡς εἰς ἀντικειμενικὴν ἀρχὴν, ἀφοῦ χάριν τῆς εἰδικῆς ἀφοσιώσεως εἰς ὁμάδα ἀνθρώπων τοῦ ἰδίου αἵματος ἐπιζητεῖ τὴν βλάβην καὶ διάσπασιν ἄλλων ἀνθρώπων πρὸς ὄφελος τῶν ἰδίων αὐτοῦ. Διέσπασεν ἀκόμη τὴν ἐννοίαν τῆς πίστεως εἰς τὸ ἔθνος, ἐφ' ὅσον διὰ τὴν ἀκράτου ἀτομικισμοῦ του ὑπηρετεῖ τὴν οἰκονομίαν. Διαθέτει δὲ καὶ ἀπιστίαν πρὸς τὴν θρησκείαν, ἐφ' ὅσον ἐκτιμᾷ τὸν ἐπίσκοπον περισσώτερον διὰ τὴν ἔθνην καὶ τὴν μαχητικότητα παρὰ διὰ τὴν ἀσκητικὴν ἀρετὴν ἢ θεολογικὴν του σοφίαν. Αὐτὴ τὴν νεοβαλκανικὴν προσκόλλησιν εἰς τὴν διαλελυμένην ψυχὴν τῆς Δύσεως ὑποκρύπτει τὸ ἀκαταλόγιστος διογκωθὲν συμφέρον τοῦ ἰδιώτου (λογοκρατία).

Τὸν ἀντίκυλον τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς συντηρητικῆς ἰδεολογίας ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὴν νεοελληνικὴν πολιτικὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία ἐκφράζεται διὰ τοῦ κόμματος. Ἀποτελεῖ ἀνομφισβήτητον γεγονός ὅτι τὰ νεοελληνικὰ κόμματα κατέστησαν οἱ ὄργανοί τινος φορεῖς τῶν ἰδιοτελῶν ἐπιδιώξεων τῶν ἀτόμων, ἡ ἀπόρροια τῆς ἠθικῆς τῶν διαβρώσεως. Κατ' ἀρχὰς ἔδρασαν ὡς «ξενικά» καὶ «ἐγχώρια», ἀκολούθως δὲν ἐδίετσαν νά κινήθοῦν ὡς «γαλλικά», «ἀγγλικά» ἢ «ρωσικά».

Τὸ Κόμμα—ὑποχείριον τῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας—εἰς τὸ ἐλεύθερον κράτος ὀργανώνει ἀντιοικονομικὰ βιομηχανίας (οὐχὶ μάλιστα διὰ νά ἱκανοποιήσῃ αἷτημα σφαιρικότητος τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ νά ἀποκρούσῃ τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων οἱ ὁποῖοι θὰ τὸ ἀπειλήσουν, ἀλλὰ διὰ νά ἐκπλοεταριοποιήσῃ τοὺς ἐκ τῆς ἐπαρχίας ἀγρότας). Ἀντιμάχεται προσέτι καὶ κατανακᾷ τὸν νόμον, διὰ νά μεταβιβάσῃ εἰς τὸ δῆθεν ἐλεύθερον κράτος τὴν πλεόν

ἑλιβερὰν κληρονομίαν τῆς τουρκοκρατίας. Ὁ Φωτῆτος γράφει ὅτι «ἕκαστος τῶν ραγιάδων εἶχε ἓνα Τούρκον σημαντικὸν προστάτην καὶ ὄλοι ὁμοῦ εἰς κάθε χωρίον καὶ εἰς ἕκαστην κώμην εἶχον ἐπίσης προστάτην δυνατὸν διὰ τὴν ἀτομικὴν τὸν ὑπαρξίν καὶ ὑπεράσπισιν». Μέσω αὐτοῦ τοῦ τούρκου προστάτου συνδέετο ὁ ραγιάς πρὸς τὸ τουρκικὸν κράτος. Μέσω τῶν ἰσαξίων διαδόχων τοῦ τούρκου προστάτου, τὸν ἐλλήνων τοπικῶν πολιτευομένων καὶ «παράγοντων», συνδέεται ὁ «ἐλεύθερος» Ἕλλην πρὸς τὸ ἐλεύθερον ἐλληνικόν, τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ κράτος.² Εἰς τὴν ἐλευθερίαν μεταβιβάσθησαν οὕτω αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ συνήθειαι τῆς δουλείας. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ὁ νεώτερος Ἕλλην δὲν μετέχει κοσμοθεωρητικῶς ἢ ταξικῶς τῆς πολιτικῆς ζωῆς εἰμὴ μέσω προσωπικῶν κομμάτων καὶ δὴ ἀνεξαρτητῶς πάσης ἠθικῆς δεσμεύσεως. «Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον», γράφει ὁ Τουβενέλ εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Ἡ Ἑλλάς τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος ἐκδοθεῖσαν ἀλληλογραφίαν, «νά εὔρη τις ἐν Ἑλλάδι τὰ ἴχνη τῶν ἀρχῶν ἐκείνων αἱ ὁποῖαι εἰς τὰ ἄλλα συνταγματικά κράτη δημιουργοῦν ἀντιθέσεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον βαρείας, καὶ δικαιολογημένας.»³

Ἡ καταστρατηγηθεῖσα κοινωνικὴ ἀδελφοποιία αὐταρκειᾶς εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν, τὸ συνεταιριστικὸν ναυτικὸν καὶ τὴν ὄρεινὴν βιοτεχνίαν διέθετον ὡς ἰδανικὸν τύπον τῆς τῆν οἰκογένειαν καὶ ὑπέρατον ἠθικὸν ἀναβαθμὸν τῆς τᾶς ἑκασταχοῦ κοινότητος. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἀνετράπη καὶ ἡ νεοελληνικὴ ζωὴ προσέλαβε τὸν ἠθικὸς ἀρρυθμὸν χαρακτῆρα τῆς, ὅταν τὸ κέντρον «ἐξωσογνήθη» ἀπὸ τὴν ἀστυφίαν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας κατέστη «ἐμβλατωματικὴ ἀνάγκη ἤδηθεν ἐπιβιώσεως τῶν μετακινήθεντων πληθυσμῶν καὶ δὴ μέσω τοῦ κόμματος τὸ ὁποῖον, ἐγκαθιδρύσαν τὴν πολυνομίαν, ἔδιδεν εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν πάτρωνα τὸ δικαίωμα τῆς καταστρατηγήσεως πάσης ἐννόμου τάξεως, πρὸς ἐξυπηρετήσιν του τοπικοῦ τὸν πολιτικὸν παράγοντος. Διὰ τῆς συναλλαγῆς, τῆς εὐνοιοκρατίας καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος κατέστη δυνατὴ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἕλληνων εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κατὰ τῶν κομμάτων κατακραυγὴ ἐκφράζει μόνον ἠθικὴν περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἔλλειψιν ἠθικῶν ἀρχῶν, τὴν διαφθορὰν καὶ τὸν ρομποτισμὸν τῆς εὐνοιοκρατίας, τὴν ἀσυνείπειαν καὶ τὴν ἀρχομανίαν, τὴν ὁποίαν ἡ οἰκονομικὴ ὀλιγαρχία ὑποβάλλει εἰς διανοητικὸς καθυστερημένους ὑποτακτικούς. «Τὰς ἀπολύτως καταδικᾶς τῆς χθρῆς ἠκολούθησαν οἱ ἔνθερμοι ἐναγκαλισμοὶ τῆς σήμερον», διδάσκει ὁ Καθηγητῆς Γεώργιος Δασκαλάκης,⁴ ὁ ὁποῖος, κρίνον τὴν ἐνταθεῖσαν μόνιμον κομματικὴν κρίσιν, ἐπι-

2. Π. Κανελλοπούλου, «Νεοελληνικὴ πολιτικὴ κοινωνία», εἰς Ἑλληνικὴν Φωνήν, Ἀθήναι 28.3.1936.

3. Π. Κανελλοπούλου, ἐνθά ἄνωτέρω.

4. Γ. Δασκαλάκης, «Ἡ κομματικὴ ὀλιγαρχία», Τὸ Βῆμα, 11.10.1957.

ζητεῖ νὰ ἀποδώσῃ ταύτην εἰς τὴν μὴ ἐνεργὸν συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς «δημοκρατίας». Συνεπεία ἀκριβῶς τούτου ἐμφανίζεται ὁ *perotismus*, τὸ *patronage* καὶ ἡ εὐνοιοκρατία, τὴν ὁποίαν—κατὰ Γ. Δασκαλάκη—προωθεί «ἡ ἀνισοροπία τῶν οὐδετέρων δυνάμεων, δηλαδὴ Θρόνος καὶ Στρατός, ὡς ἐκ τοῦ χρωματισμοῦ τῶν μὲν εἰδικὰ συμφέροντα, ἄτινα καὶ ἀνατρέπουν τὴν οἰκονομίαν τοῦ πολιτεύματος».¹ Αἱ τελικαὶ διαπιστώσεις τοῦ Γ. Δασκαλάκη «περὶ θεσπίσεως τοῦ δικομματισμοῦ, περὶ δημοκρατικῆς ὀργανώσεως τῶν κομμάτων καὶ συγκροτήσεως συλλογικῆς ἡγεσίας διὰ τῆς προσελκύσεως τῶν ἀρίστων»,² ἐνθ' εὐγενῶς κατατείνουσι εἰς τὴν διάσωσιν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ διὰ τῆς δημοκρατικοποιήσεως τῆς βίαςεως του, ἐν τούτοις παραγνωρίζουσι τὸν προεκχωρημένον βαθμὸν ὄχι μόνον τῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνικῆς κρίσεως. Βεβαίως, ἡ παραίνεσις καθευτην ἀποτελεῖ, πρὸς τιμὴν τοῦ Γ. Δασκαλάκη, συνειδητοποίησιν τῆς κρίσεως, τοιαυτὰ ὅμως παραίνεσις «ἐκ τῶν ἔξω», δηλαδὴ ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν οὐδετέρων ἐπιστημονικῶν συζητήσεων γινόμενα, ἄγουν εἰς τὴν παρεξήγησιν ἐγκαθιδρύσεως οἰονεὶ κατεθυνομένης δημοκρατίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδαμῶς εἶναι δυνατὸν νὰ καταλογισθῇ εἰς τὴν πρόθεσιν τοῦ Καθηγνοῦ Γ. Δασκαλάκη.

Ἡ πολιτικὴ πρᾶξις ἐν Ἑλλάδι δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν καὶ ἐκδήλωσιν τῶν *παροχουσῶν* ἔθνικῶν δυνάμεων, ὥστε διὰ τῆς κοινῆς ἐντόνου ἐργασίας νὰ ἀνυψωθῇ τὸ ἠθικὸν ἐπίπεδον καὶ νὰ λάβῃ μορφήν ὁ ἔθνικὸς πολιτισμὸς. Πολιτικῆ δὲν ἔπεται, ὅταν δὲν ἐμφανίζεται ταυτότης τάσεων μεταξὺ πολιτικοῦ καὶ τοῦ λαοῦ του. Ἄλλὰ διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἡ ταυτότης αὐτῆ, πρέπει νὰ εἶναι ἐμφανῆς εἰς κάθε πολίτην ἡ προσπάθεια πρὸς εὐρυσιν τοῦ «ἐγῶ» του, δυνάτι μόνον ἐπὶ τὸ θεμελιώδες αὐτοῦ σημεῖον θά συναντηθῇ ἡ ἔθνικὴ συνείδησις τοῦ πολιτικοῦ πρὸς τὴν πολιτικὴν συνείδησιν τοῦ πολίτου.³ Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο καὶ οἰαδιῆποτε πολιτικὴ μεταρρυθμίσις ἢ μεταβολὴ διοικητικῶν συστημάτων, τὴν ὁποίαν ἐν εὐγενεὶ καλοπιστία ὁ Γ. Δασκαλάκης εἰσηγεῖται, οὐδεμίαν πρόκειται νὰ ἐπιφέρῃ βελτιώσιν τῆς καταστάσεως. Ὁ Φάτος Πολίτης θεωρεῖ ὡς ἀληθῆ τύφλωσιν, ἂν μὴ ἀνανδρίαν καὶ τρόμον πρὸ τῆς πραγματικότητος, νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ συνταγματικὰ ἄρθρα, ἢ ἀπὸ τὸ ἐν ἡ ἔτερον εἶδος δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἢ ἀπὸ διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις, τὴν σωτηρίαν, ἀποφευγόντες οὕτω νὰ κατονομάσωμεν τὸν μόνον ὑπαίτιον τῆς διαφθορᾶς μας: ἡμᾶς αὐτοὺς.⁴ οἱ ὁποῖοι, ταπεινοὶ ὄντες φορεῖς συμφερόντων, ἀνευθύνως σχηματίζομεν ἀμυντικά ἢ πολεμικά συγκρο-

τήματα, εἰς τὸ βάθος τῶν ὁποίων ὑπάρχει πάντοτε ὁ ξηρὸς ἀτομισμὸς. Εἰς ὅσας ἐκ τῶν σημερινῶν ὑποαναπτύκτων χωρῶν ἢ μεταβάσις ἀπὸ τοῦ μεσαίωνος εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲν συνετελέσθη διὰ τῆς πεφωτισμένης ἀπολυταρχίας,⁵ ἢ ἀνευθύνος ὄσον καὶ ἀδιαλλάκτως πυρετικῆ πόλωσις συγκρούεται πρὸς τὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν τῆς δημοκρατίας.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀνέκαθεν ἐπασχεν, διότι ἡμποδίσθη νὰ ἀναπτύξῃ ἐλευθερὸς καὶ ἀνεπιχρέαστος τὴν ζωὴν του. Καὶ ἐὰν καταφερόμεθα ἀκόμη ἐναντίον διοικητικῶν συστημάτων καὶ ἐὰν αἰσθανόμεθα ἀκόμη ὅτι ἐν Ἑλλάδι, παρ' ὅλας τὰς γενομένας κατὰ καιρῶς μεταρρυθμίσεις, οὐδὲν πρᾶγμα εὐρίσκεται καλὰ εἰς τὴν θέσιν του, κατόπιν ἐλευθέρου βίου ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος, τὸ βαθυτέρον αἴτιον τῆς καταστάσεως αὐτῆς πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ κοινοτικοῦ πνεύματος.

Ἐπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας εὐλογον ἦτο νὰ ἀνδρωθῇ ὁ νέος τύπος συμβιβασμένου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀπεκλήθη «Ρωμῖος». Ἀνευθύνον ἄτομον, διπλοσφραγισμένον εἰς τὸν ἑαυτόν του, ἀνευ ἰδανικῶν καὶ ἐσωτερικῆς δυνάμεως νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς πεποιθήσεις του, δοκησίσοφος καὶ ὑποτακτικὸς εἰς τοὺς ἰσχυροὺς, κατέστη ὁ τύπος τοῦ «νέου ραγιά».⁶ Τὸν τύπον αὐτόν, ὁ ὁποῖος προβάλλει κατ' ἐπέκτασιν τῆς ψυχολογίας τῆς τουρκοκρατίας, παρέλαβε καὶ ἠνδρώσε τὸ ἑλλαδικὸν κράτος. Ἡ κοινωνιολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ τύπου αὐτοῦ—ὁ ὁποῖος ἐπληθύνθη μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀστικῆς τάξεως—ὀφείλεται εἰς ἱστορικοὺς καὶ κοινωνικοὺς λόγους. Ὁ Δ. Δανιηλίδης σημειώνει ὡς κοινωνικὰς αἰτίας τῆς ψυχολογίας τοῦ Ρωμιοῦ: α) τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἄφθοτον αἱ καλλιεργησίμοι μεγάλα καὶ γόνιμοι γαῖα, β) τὸν μεταπρατισμὸν καὶ τὴν μεσιτείαν ἐπ' ἄπειρον, ἢ ὁποῖα δὲν εὐνοεῖ πρωτοβουλίας τολμηρὰς καὶ ἱκανὰς νὰ συγκεντρώσωσι τὸν πλοῦτον, καὶ γ) ὅτι τὸ κρατικὸν ταμεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον μοιραῖως καταφεύγουσιν ὅλοι, εἶναι πτωχὸν καὶ καλλιεργῆ μόνον τὸν ὑπαλληλισμὸν καὶ τὴν μικροπολιτικὴν. Ἐπὶ τοιαύτας κοινωνικὰς συνθήκας εὐλογον καθίσταται ὅτι τὸ στοιχεῖον τῶν «Ρωμῖων» περικεῖται τὸν πλοῦτον ἢ τὴν ἐπιτυχίαν ὀλιγοτέρον ἐκ τῆς ἐπιτυχίης του εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ περισσώτερον ἐξ ἄλλων προσόντων του.⁷ Πρόκειται περὶ τοῦ «γραυκλισμοῦ», ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς τουρκοκρατίας ἐξερύλισσε μέρος τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τυχοδιωκτισμὸν, ἐρασιτεχνισμὸν, τετραπερατωσίαν καὶ δολιότητα.

Ὁ Δ. Δανιηλίδης, κατ' ἐπέκτασιν τῆς πραγματικότητος αὐτῆς, κατασκευάζει τὸ προσφυῶς σχῆμα ὅτι «ἡ πιεθαρχία, ἣν ἀνέχεται ὁ Νεοἑλλη, εἶναι παρατακτικὴ καὶ οὐχὶ ὑποτακτικὴ». Τὸ πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν ἰδανικὸν τῶν «Ρωμῖων» δὲν εἶναι ἡ πυραμῖς

5. Π. Κανελλοπούλου, ἐνθα ἀνωτέρω.

6. Δ. Δανιηλίδης, *Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία*, Ἀθήνα 1934, σ. 162.

7. Δ. Δανιηλίδης, ἐνθα ἀνωτέρω, σ. 158 κ.ε.

1. Γ. Δασκαλάκη, ἐνθα ἀνωτέρω. Τοῦ αὐτοῦ, «Διὰ μίαν οὐσιαστικὴν μεταμόρφωσιν τῆς Ἑλλάδος», *Τὸ Βῆμα*, 17.10.57.

2. Γ. Δασκαλάκη, «Νεῶν διάρθρωσιν τῶν κομμάτων καὶ ἀνανεώσιν τῆς ἡγεσίας τῶν», *Τὸ Βῆμα*, 16.10.1957.

3. Φ. Πολίτης, *Ἐκλογὴ ἀπὸ τὸ ἔργο του*, Ἀθήνα 1938, I, σ. 164 κ.ε.

4. Φ. Πολίτης, ἐνθα ἀνωτέρω, σσ. 160-170.

τῆς δημοκρατίας, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας συγκλίνουν πᾶσαι αἱ γωνίαι, ἀλλὰ τὸ πλεόν πολὺπλοκὸν πολύγωνον, εἰς τὸ ὅποιον ὁ καθεὶς κατακτᾷ καὶ ἀπὸ μίαν γωνίαν, διὰ νὰ μὴ κινδυνεύσῃ οὕτω νὰ ἀπολέσῃ τὸ ἐγωιστικόν του φέουδον.¹ Ἐξ οὗ, ὅτε ἐπιανεφανίσθημεν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν οἰκογένειαν, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ἠσθάνθημεν ὅτι δὲν εἴμεθα παρὰ ἓν εἶδος πτωχῶν συγγενῶν. Ἄντι λοιπὸν ἡ πολιτεία νὰ ἀποτελέσῃ ἔκφρασιν ἑλληνικότητος, κατέστη ὑποανάπτυκτος ἔννοια ἐγκαταλείβαντινική. Καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ, ἀντὶ τὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν τροχίαν τῆς εἰς τὸ ὑπερατομικὸν πεδίον τῆς ψυχῆς τοῦ ἀγωνιστοῦ ἢ τὴν κοινοβιακὴν ἀλληλεγγύην τῆς Ὀρθοδοξίας, κατέστη ἀτελείωτος μονόλογος ναρκισσοειμένον μίμων τῶν ξένων προτύπων ζωῆς. Καὶ ἀπὸ ζωντανῆς πραγματικότης ἡ παρδόςου κατέστη εἰκονοκλαστικὴ τύφλωσις.

Ἄλλὰ ἐφ' ὅσον ἡ παράδοσις κατέστη κληρονομία καὶ οὐχὶ μνήμη στρεφομένη πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ μέλλον, δίδουσα οὕτω ζωὴν εἰς τὸ παρόν, ἢ ἀναστήλωσις τῆς πρέπει τῶρα ἄλλοθεν νὰ ἐκκινήσῃ. Ὅχι πλεόν ἀπὸ τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος ἀπόλεσε καὶ παράδοσιν καὶ συνεκτικούς ἠθικούς δεσμούς. Ὑπὸ μίαν τοιαύτην λαίλαπα καὶ ἀφροσύνην κυφορεῖται τὸ αἷτημα τῆς ἐπαναστατικῆς Ἄναγεννήσεως τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου. Ἡ διάσπασις τῶν κοινωνικῶν μορφῶν, ἡ ἄνιστος, ἀμεγέθης καὶ ἀσύμμετρος «βαλκανικὴ» οἰκονομία δὲν δύναται πλεόν διὰ τῆς λογοκρατίας νὰ ἐξασφαλίῃ μίαν φυσικὴν τάξιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, δηλαδὴ μίαν ἔννομον πραγματικότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἄνευ βίας νὰ ἀναφερθῆμεθα ἐπιζητούντες τὴν ἐλευθερίαν ἐξελιξίεν τῆς.

Αἱ ἐρίδες καὶ ἡ δέσυτης τῆς ἀντιμαχίας (διὰ δῆθεν δημοκρατικότητα θίγουσαν τὸ κύρος αὐτοῦ τούτου τοῦ πολιτεύματος), τῶν πολυτρόπων καὶ ἀντιτιθεμένων συμπεριόντων, τὰ ὅποια οὐδαμῶς ἐξισοροποῦνται εἰς τὴν βάσανον τῆς λογικῆς, θὰ εἶχον ἀπὸ μακροῦ ὀδηγήσει εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς καθεστηκυίας τάξεως πραγμάτων, ἐὰν διεθνῶς ρυθμιστικοὶ παράγοντες ἐκάστοτε δὲν ἐπενέβαινον. Ἐφ' ὅσον οὐδὲν βασικὸν ἀπόθεμα ἀληθειῶν ὑφίσταται διὰ νὰ ἀναγεννήσῃ ὁμαλῶς τὸν νεοελληνικὸν κόσμον, οὐδεμία ἄλλη δύναμις, ἐκτὸς τῆς ἐπαναστατικῆς, ἀπομένει πρὸς ἀνανέωσιν του. Ἡ ἄκρα ἀριστερὰ καὶ ἡ ἄκρα δεξιὰ, ὡς οἱ μόνου δυναμικοὶ πόλοι, ἐνθ' ἀδιαφοροποιοῦνται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν, παραλληλίζονται εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνασυγκρότησιν. Ὑπὸ τὴν μοнопῶλιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τὴν πολιτικὴν σκέπην τῆς ἄκρας δεξιᾶς ἀνετάρφισαν, ὡς κοινωνικῶς ἀντιθετοὶ πρὸς αὐτὴν δυνάμεις, αἱ γενεαὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ Μετώπου καὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἄντιστάσεως, αἱ ὅποια οὐδέποτε συνειβίβασθησαν πρὸς τὸν κεφαλαιοκρατικὸν χαρακτῆρα τῆς οἰκονομικῆς ὀργανώσεως. Αἱ μικροσυντικαὶ-ἀγροτικαὶ τάξεις τῆς

λεγομένης «Ἐθνικῆς παρατάξεως» εἶναι κοινωνικῶς τόσον ἐπαναστατικαί, ὅστε ἡ ἀπόστασις ἢ ὅποια τὰς διαχωρίζει ἀπὸ τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς ἐπαυσε νὰ εἶναι κοινωνικῶς στεγανῆ, ὁσονδήποτε καὶ ἔαν κατὰ τὰς ἄλλας τῆς διαστάσεις οὐδαμῶς ἐσμικρύνθη.²

Ἡ ἀνέλιξις τῶν τάσεων αὐτῶν καὶ δὴ κατὰ τῆς ἐξοικειώσεώς μας πρὸς τὰ κακῶς ἔχοντα, παρὰ τὴν ὑπαρξίν του πολιτικοῦ παρσιτισμοῦ, θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Ἡ ὑπερκράσις τῶν τεχνητῶν διαιρέσεων τῶν «Κομμάτων», τὰ ὅποια διασποῦν τὸ Ἔθνος, ἰδίᾳ μετὰ τὰς ἀπογοητεύσεις, τὴν κακοδομιάν καὶ τὸν μαρasmus τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς κατὰ τὸν 19ου αἰῶνα, διανοίγει πιθανῶς ἐπικινδύνους χαρισματικὰς «προτοβουλίας». Ἡ ἀσυνέπεια καὶ ἡ ἔλλειψις ἠθικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποιαὶ τὰς ἀπολύτους καταδικάζει τῆς χθὲς ἔσπεσαν διὰ θερμῶν ἐναγκαλισμῶν τῆς σήμερον, «ἡ ἀρχομανία καὶ ἡ ἔλλειψις συνειδήσεως ἀποστολῆς ἐντὸς ὀλιγαρχικοῦ κλίματος κατεθυμωμένων ὀργάνων τῆς κοινῆς γνώμης, τροχοδρομεῖ τὴν ἐπαναστατικὴν πρᾶξιν ἀπὸ τὴν ὁδὸν τῆς λαϊκῆς ἀγανακτήσεως».³

Ὁ ἑλληνικὸς ἔθνισμός εἶναι *προαστικός*, ἐνθ' ὁ γαλλικός καὶ οἱ λοιποὶ ἱμπεριαλιστικοὶ *ἀστικοί*, ὅσον καὶ ὁ σοβιετικὸς ἐπεκτατισμὸς *καστικός*. Συνεπῶς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀξιολογηθῇ μετὰ τὰ ἴδια κριτήρια ἡ εὐδομιαντικὴ ἐλευθερία τῆς Δύσεως μετὰ τὴν κοινοβιακὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ἢ ὅποια προὔηρθε τοῦ ἀστικοῦ κράτους. Ἀκριβῶς δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἔκφρασις τῆς Κατηγορικῆς Προσπάθης εἶναι διάφορος κατὰ λαοὺς καὶ κατὰ τόπους.⁴

Τὸ κοινοβιακὸν ἰδανικὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπανατοποθεῖται εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ἀπὸ τὴν Τεχνικὴν, ἀπὸ *διάρροπον δρόμον* καὶ μετὰ ἄλλα μέσα. Ἄλλ' ὁμως, ἡμεῖς, ἀνεξαρτήτως καὶ πρὶν ἀπὸ κάθε πρόβλεψιν ἐξελιξίσεως τῆς Τεχνικῆς, ἐπροβάλαμεν καὶ ἐβιώσαμεν τὸ ἰδανικὸν τοῦτο. Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπερκεῖ τὴν χρονικότητα, ὀμνῶν μετὰ τὸ Αἰῶνον, μετὰ τὴν Ἱστορίαν, μετὰ τὸν Θεόν. Ὁ ἑλληνισμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον ἢ τὴν τουρκοκρατίαν, πρὶν ἀκόμη ἡ Τεχνικὴ ἐλευθερώσῃ τὸν ἀνθρώπον, εἶχεν ἐλευθερωθῆ χάρις εἰς τὴν ἠθικὴν ἐνδυνάμωσίν του.

Ἄλλὰ διατὶ ἡ κοινοβιακότης τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ συμπίπτει μετὰ τὴν Ἐλευθερίαν τῆς Ἀτομικῆς Ἐποχῆς καὶ ὄχι ὁ Κομμουνισμὸς, ὁ Φασισμὸς ἢ ὁ Καπιταλισμὸς, οἱ ὅποιοι τὴν ἀπεκάλυψαν; Ὅλα τὰ μεγέθη εἰς τὴν Ἱστορίαν εἶναι *ποιοτικά* καὶ οὐδέποτε εἶναι ἴδια. Τὸ βαθύτερον νόημα τῆς Ἀτομικῆς ἐπαναστάσεως εἶναι ὅτι καταλύει τὴν ἰδιοτέλειαν, τὸν ἰδιώτην, τὸν συμμέρον. Μόνον ὁ Κοινοβιακὸς Ἑλληνισμὸς *ιδεολογικῶς* ἀντεστρατεύθη αὐτὰς τὰς ἐννοί-

2. Δ. Τσάκωνα, *Εἰσαγωγή εἰς τὸν νέον ἑλληνισμόν*, Ἀθήναι 1958, σ. 169.

3. Γ. Δασκαλάκη, ἐνθά ἄνωτέρω.

4. Δ. Τσάκωνα, *Δοξίμια ἐπαναστάσεως*, Ἀθήναι 1961, σ. 196.

1. Δ. Δανηλιδῆ, ἐνθά ἄνωτέρω, σ. 170.

ας. Οί Ὀρθόδοξοι Ραγιάδες τῶν Ἀμπελακίων καί τῆς Κοινοτικῆς μας Κόγχης ἐνόησαν τὴν ἐθνικὴν τὸν αὐτοσυνείδησαν μὲ τὴν ἀσώματον καὶ ἀταξικὴν Ὀρθοδοξίαν. Οὐτε ὁ εὐδαιμονισμὸς τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, οὔτε ὁ Μαρξικὸς γδοῦπος τῆς κομμουνιστικῆς βίας, οὔτε ὁ φυλετικὸς βιασμὸς δύνανται νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸ κοινοβιακὸν ἰδανικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔτοιμον τώρα νὰ ἀνήσῃ «ὡς αὐτονομία λογικὸς τύπος». Συνεπεία ἀκριβῶς τούτου ὄλαι αἱ προσαρμογαί, ὄλαι αἱ ὑλοποιήσεις αἱ ὁποῖαι θὰ πραγματοποιηθοῦν εἰς τὸ ἐπερχόμενον ὁμαδικὸν καθεστῶς, θὰ ἐκφραστοῦν μὲ τὸ ὕψος καὶ τὴν ποιότητα τοῦ πολιτισμοῦ κάθε λαοῦ. Δυσκόλως, π.χ., ἕνας Μαρξιστοδιδάκτος Κομμουνισμὸς θὰ ἀποφοῖτῃ στρατιωτικὰς σχηματικότητας εἰς τὴν νέαν παγκόσμιον ὁμαδικὴν ζωὴν, ὅπως καὶ ἕνας μετακαπιταλιστικὸς ὁμαδισμὸς

δυσκόλως θὰ ἀπολέσῃ τὴν ἀνεύθυνον ἔνοιαν τοῦ ἰδιώτου. Συνεπῶς, αἱ ὑλοποιήσεις τῆς νέας πραγματικότητος θὰ ποικίλλουν κατὰ τὴν ἠθικὴν εὐαισθησίαν καὶ παραδόσιν κάθε λαοῦ. Καὶ ἡ πυρηνικὴ ἐποχὴ δὲν ἰσοπεδᾷ τοὺς λαοὺς· ἀντιθέτως, ἀπελευθερῶναι τοὺς λαοὺς μὲσα εἰς τὴν ἰδικὴν τὸν ἰδιομορφίαν.

Ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς, ὡς σύνθεσις ἐνὸς Κοινοβιακοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἠθους τῆς λεβεντιᾶς, τοῦτο ἀκριβῶς τὸ μήνυμα κομίζει εἰς τὸν αἰῶνα τῆς Ἀτομικῆς ἐνεργείας καὶ μάλιστα εἰς μίαν στιγμὴν ὅπου ἡ Εὐρώπῃ φαίνεται ὑπερκερασμαμένη ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τῆς, ὁ ὁποῖος ἀντὶ ἠθικῆς ἐλευθερίας ἀπέδωσε λογοκρατίαν, ἐνῶ εἰς τὴν θέσιν τῆς χριστιανικῆς ἀδελφωσύνης ὕψωνε μέχρι χθῆς ἀκόμη τὰ τεῖχη τοῦ Σχίσματος πεισματικῶς.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΒΙΒΛΙΟΥ

Understanding Media, The Extensions of Man (Ἡ προέκτασις τοῦ ἀνθρώπου: τὰ Μέσα), ὑπὸ Marshall McLuhan, New York, MacGraw Hill, 1966.

Ἐντελὸς νέαν διάστασιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν τοῦ κόσμου δίδει ὁ Marshall McLuhan μὲ τὸ βιβλίον του *Understanding Media*. Ἡ ἐξέτασις ὄλων ἐνεξαιρέτως πᾶν φαινόμενον τὰ ὁποῖα συνέβησαν καὶ συμβαίνουν καταλήγει εἰς τὴν πραγματικότητά τῆν ὁποῖαν πρῶτος ἐκήρυξεν ὁ Norbert Wiener, πατὴρ τῆς Κυβερνητικῆς: «Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μίᾳ ἀκατανίκητος ἀνάγκη διὰ ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ὁμοίους του.» Καὶ ὁ McLuhan εἰς τὸ *Understanding Media* φθάει εἰς τελειότερον συμπέρασμα: ὅ,τι ἔχει ἐπινοηθῆ ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον ὄν εἶναι μίᾳ ἐπέκτασις καὶ προστασία τοῦ κεντρικοῦ τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Τὰ πάντα εἶναι μέσα διὰ τὴν πληρεστέραν ἐνημέρωσιν τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συ-

στήματος ἢ μέσα διὰ τὴν ἐκφρασίαν του, ἐνδυναμώσεις τῶν αἰσθήσεων, ἐπεκτάσεις τοῦ ἀνθρώπου—δηλαδὴ μέσα ἐπικοινωνίας, ἐπινοήσεις διὰ μίαν ὁλονὴν ταχυτέραν καὶ πληρεστέραν ἐπικοινωνίαν ἀνθρώπου πρὸς περιβάλλον καὶ ἄλλους ἀνθρώπους.

Ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἀνθρωπίνων ἐπινοήσεων—μέσων ἐπικοινωνίας, ὁ McLuhan ἐξετάει ἐν ἑκάστῃ μερικῶ, εἰς τὰ ὁποῖα δίδει ἰδιοτύπους χαρακτηρισμοὺς:

Προφορικὸς λόγος: τὸ ἄθος τοῦ κακοῦ, Γραπτὸς λόγος: ὀφθαλμῶν ἀντὶ ὀπτός, Ἀριθμὸς: τὸ προσφιλὸς τοῦ πλήθους, Ἐνδυμασία: ἡ ἐπεκτενωμένη ἐπιδερμὶς μας, Οἰκισμὸς: νέα ὄρις καὶ νέα προσοπικῆ, Χρῆμα: ἡ χάρις πιστώσεως τοῦ πτωχοῦ ἀνθρώπου, Ὀρολόγιον: ἡ ὅμηρ τοῦ χρόνου, Τυπογραφία: πῶς νὰ σκάβετε, Ἐκφυρογραφημένα: τηλεόρασις ντυμένη ἀπὸ Mad, Τυπομένη λέξις: ἀρχιτέκτον τοῦ ἐθνικισμοῦ, Φωτογραφία: οἶκος ἀνοχῆς χωρὶς τοίχους, Τύπος: κυβέρνησις διὰ διαροφῆς εἰδήσεων, Ἀυτοκίνητον: ἡ μηχανικὴ νύφη, Διαφῆμις: ἀναστάσιμος ἀπὸ τοὺς γείτονας, Παίγνια: αἱ ἐπεκτάσεις τοῦ ἀνθρώπου, Τηλέγραφος: ἡ κοινωνικὴ ὁρμήν, Γραφομηχανή: στὴν ἐποχὴ τοῦ σιδερένιου βόμβου, Τηλέφωνον: κίββαλον ἀλλάζον ἢ σύμβολον κονδοῦσις, Φωνόγραμμα: τὸ παιγνίδι πᾶν ἐμίμωον τοῦ ἐθνικοῦ στένον, Κινηματογράφος: ὁ κόσμος σὲ μοτοκίνη, Ραδιόφωνον: τὸ τὰμ τὰμ τῆς φυλῆς, Τηλεόρασις: ὁ ντροπαλὸς γίγας, Ἐξοπλισμοί: ἡ Εἰκονομαχία, Ἀυτοματισμὸς: μαθαίνουσι μὲ τὴν ζωή.

Ὁ Marshall McLuhan δὲν εἶναι εἰδικευμένος ἐπιστήμων. Δὲν εἶναι κἀν, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, ἐπιστήμων: εἶναι ἐρευνητῆς

καὶ ἄλλῳ χρησιμοποιεῖ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐμπνευσῶν του. Καὶ τὸ *Understanding Media* δεικνύει πῶς ὁ ἀνθρώπος ἔγινε αὐτὸ πῶς ἔγινε χάρις εἰς τὰ μέσα ἐπικοινωνίας. Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἐξελιξέως τῶν μέσων ἐπικοινωνίας, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐμπνεύσεις τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ καταλήγει ὁ συγγραφεὺς, εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον του, ὅτι ὁ ἀνθρώπος, ἀφοῦ ἀπόλεσεν ὄλην τὴν αἰτίαν του ὡς πηγὴ ἐνεργείας (μυτικῆς δυνάμεως), καὶ ὄλην τὴν αἰτίαν του ὡς λογιστικὸν ὄν (σήμερον ἡ λογιστικὴ μηχανὴ ἔκτελει εἰκοσαψηφίον πολλαπλασιασμὸν εἰς χρόνον κατὰ ἄρκετάς χιλιάδας μικρότερον ἀπὸ ἔν συνεργεῖον μαθηματικῶν), τώρα πλέον χάνει καὶ τὴν αἰτίαν του ὡς γραφειοκρατικὸν ἢ ἐκτελεστικὸν καὶ προγραμματικὸν ὄν, μὲ τοὺς ἠλεκτρονικοὺς ὑπολογιστὰς ἢ «ἐγκεφάλους», οἱ ὁποῖοι ἐβῆσαν εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀναπαραγωγῆς τὸν πᾶν ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον (ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ σχεδιάσῃ καὶ νὰ κατασκευάσῃ ἕνα τελειότερον ἀνθρώπον, ἐνῶ ὁ ἐγκέφαλος ἔχει σχεδιάσει ἕνα τελειότερον ἐγκέφαλον).

Τὶ μένει διὰ τὸν ἀνθρώπον; Εὐτυχῶς, ἡ ὑψηλότερα καὶ ἀνυποκατάστατος πνευματικὴ λειτουργία του: τὰ συναισθήματα καὶ ἡ ἐμπνευσις, ἡ ὁποῖα γεννᾶται ἀπὸ μίαν στιγμιαίαν ἀναλαμπὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐρένης; μίᾳ ἐρένης χωρὶς προκαθορισμένον θέμα, χωρὶς πλάσις ἢ, ἀκριβέστερον, χαλινοῦς; μίαν κοσμικὴν ἐρευναν, πρὸς τὴν ὁποῖαν ἡ τάσις εἶναι ἐμφυτον τοῦ ἀνθρώπου; μίαν ἐρευναν διὰ τὴν ἀνακάλυψιν νέων μέσων ἐπικοινωνίας.

Γ. ΛΥΜΠΕΡΑΚΗΣ